

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- NEMES NAGY ÁGNES verse 769
HALLAMA ERZSÉBET: Vakondtúrás és angolvécé
(elbeszélés) 771
THIERY ÁRPÁD: A remény ideje (elbeszélés, II. rész) 778
TAKÁCS IMRE versei 786
VÁRADY SZABOLCS versei 788
TAKÁTS GYULA: Amit a margón találtam (jegyzetek) 789
BÉKÉSI GYULA verse 797
HATVANI DÁNIEL versei 798
MAKAY IDA versei 800
JÉKELY ZOLTÁN: Caroline és Andor (*Feljegyzések és észrevételek
Széchenyi napjainak-éjeinek két kísértetéről*, II. rész) 801
GARAI GÁBOR versei 813

*

Versről versre

- GARAI GÁBOR: Századvég (A versről a költővel Domokos Mátyás
beszélget) 815

*

- BÓKAY ANTAL-JÁDI FERENC: „Szurkálnak, óvnak tudós
orvosok...” (*József Attila betegsége Bak Róbert
patográfiáinak tükrében*) 822
CSAJKA GÁBOR CYPRIAN versei 833
FRIED ISTVÁN: Csuka Zoltán húsége 835
KERÉK IMRE versei 840
BALIPAP FERENC verse 841

1981

SZEPTEMBER

PÉK PÁL verse 842

MELCZER TIBOR: Egy gondolkodásmód önarcképe
(Fenyő István: *Magyarság és emberi egyetemesség*) 843

SZIKRA JÁNOS versei 847

SZENDI ZOLTÁN: A lírai tárgyiasság változatai
(Mándy Iván: *A bútorok. A villamos*) 848

SZIGETI LAJOS: A győzelem: kudarc (?)
(Sárándi József: *A barbárság kora*) 851

*

FUTAKY HAJNA: Örkény István: Lágerek népe 854

BÉLADI MIKLÓS: Jékely Zoltán: A Bárány Vére 857

POMOGÁTS BÉLA: Albert Gábor: Királyok könyve 858

NAGY IMRE: Vámos Miklós: Valaki más 860

TAMÁS ERVIN: Mezei András: Ilyen gazdagok vagyunk? 861

KISS DÉNES: Gerencsér Miklós: Aradi napló 863

KÉPEK

EF. ZÁMBÓ ISTVÁN rajzai 770, 777, 799, 812, 814, 821, 846

JELENKOR

XXIV. ÉVFOLYAM

9. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.

81-3202 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

AZ ANYANYELVI MOZGALOM
ELSŐ ÉVTIZEDE címmel tájékoztató kiadvány jelent meg az augusztus elején Pécsen rendezett IV. Anyanyelvi Konferenciára. A kiadvány az Anyanyelvi Konferencia Védnökségének megbízásából készült, írta és szerkesztette *Ginter Károly*. A fényképekkel gazdagon illusztrált kötet – *Lőrincze Lajos* irt hozzá bevezetőt – áttekintést nyújt a három anyanyelvi konferenciáról, az 1979-i védnökségi ülésről, a balatoni táborokról, a Sárospataki Nyári Kollégiumról, a Pedagógus-továbbképző Tanfolyamról, a louisianai tanfolyamról s a különböző tánc csoportok tevékenységéről, majd közli a három konferencia zárónyilatkozatát, továbbá a védnökségek és a résztvevők névsorát.

Ugyancsak a pécsi konferenciára jelent meg a **NYELVÜNK ÉS KULTÚRÁNK A NAGYVILÁGBAN** c. cikkgyűjtemény, amely *Imre Samu* szerkesztésében a Nyelvünk és Kultúránk (Az Anyanyelvi Konferencia Védnökségének Tájékoztatója) negyven számából közül válogatást. „A gyűjteménybe elsősorban olyan írásokat vettünk be...”, amelyek tájékoztatnak az anyanyelvi mozgalom elsődleges céljainak: a magyar nyelv megőrzésének oktatásának, illetőleg a széles értelemben vett magyar kultúra ismertetésének-terjesztésének jelenlegi helyzetéről a nyugat-európai és a tengerentúli országokban élő szórványmagarság körében. Közzétettük azonban – viszonylag szép számban – a Magyarországgal szomszédos országokban élő magarságra vonatkozó, ilyen tárgyú írásokat is, sőt néhány olyan beszámolót is, amelyek az anyanyelvi mozgalomtól teljesen független, más jellegű, többnyire államközi egyezmények keretében végzett, esetleg teljesen helyi kezdeményezésű – általában egyetemi szintű – magyaroktatásról tájékoztatnak” – írja *Imre Samu* az előszóban.

NYUGATI MAGYAR KÖLTŐK ANTOLOGIÁJA, 1980. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) kiadásában megjelent kötet harminckét nyugati költő verseit tartalmazza *Kemenes Géfin László* (Montreal) válogatásában és szerkesztésében.

A DUNÁNTÚLI-DOMBSÁG (Dél-Dunántúl) címmel megjelent az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet „Magyarország tájféldrajza” sorozatának 4. kötete az Akadémiai Kiadó gondozásában. A monográfia újszerűsége, hogy a hagyományos földrajzi kutatások területét kiegészítve Baranya, Somogy és Tolna térségét integrált rendszernek tekinti, amely magában foglalja a természeti tájat, a mesterséges (kultúr) tájat, a gazdasági-termelési körzetet, valamint a politikai-kulturális környezetet. *Pécsi Márton*, a sorozat szerkesztője és a monográfiát készítő munkaközösség vezetője írja az előszóban: „Földrajzi környezetfeldolgozásunk feladatául jelöltük meg a természeti adottságok és erőforrások felmérése mellett az egyes gazdasági-termelési ágazatok, ill. körzetek és nagyobb agglomerációk fejlődésének, várható alakulásának előrejelzését is. Továbbá figyelemfelkeltő, bírálati megállapítást tettünk a környezetvédelem, ezen belül a termőföld védelme érdekében éppen úgy, mint a területi munkamegosztásban és a termelés egyes ágazataiban kialakult bizonyos gazdasági aránytalanságokra is.”

BODY IRÉN textiltervező iparművész munkáit mutatták be augusztus 4-től a kaposvári Somogyi Képtárban.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ őszi bemutatói. A nagyszínházban: *Schiller*: A haramiák, *Szegvári Menyhért* rendezésében; *Feydeau*: A balek, *Nógrádi Róbert* rendezésében; *Hernádi Gyula új drámája*. – A Ságvári Endre művelődési házban *Scarnicci*: Kaviár és lencse, *Konter László* rendezésében. – A gyermekszínházban *Frank Baum–Tamássy Zdenkó–Schwajda György*: Óz, a nagy varázsló, *Tömöri Péter* m. v. rendezésében.

E számunk rajzait **EF. ZÁMBÓ ISTVÁN** Barlangrajz c. sorozatából válogattuk. *Ef. Zámbo István* 1950-ben született Salgótarjánban. Tagja a szentendrei Vajda Lajos Stúdiónak és a Fiatal Képzőművészek Stúdiójának. Szentendrén él. 1968 óta vesz részt hazai és külföldi kiállításokon. Pécsen az 1979. évi kisplasztikai biennálén és a Stúdió 79. kiállításán szerepeltek művei.

NEMES NAGY ÁGNES

Fiskalitáshuta

*Eső után Fiskalitáshutánál
az a hegyoldal, mint egyetlen patak.
Egy hegyoldal-széles hegyipatakban
jártunk a fűben járva, mert a fű,
a sűrű, birkaszőrű fű
be nem fogadta, csak lerázta
mind lejjebb, lejjebb dobva a vizet,
bugyborgó kristályvíz csapott át
minden lépésnél a cipőnk felett.*

*És persze, szólt a hegyoldal,
szólt meredek csilingeléssel,
szóltak a patakzó birkacsengők,
a pergők, fényesek, gömbölyűk,
a csengettyűző gyep ruganyosan
dobott tovább a levegőben,
egy tenger és egy birkanyáj fölött
vonultunk, spriccelő cipőben.*

*Aztán az erdő. A fenyves
füstölgött, mint egy mángorló-üzem.
Mihelyt beléptünk, rögtön arcon-csapott
egy gyantaszagú, roppant lepedő,
mely aztán összezsavarodva
kiszállt a fák közül, spirálmenetben
közölve az éggel frissen mosott
és egyre áttetszőbb üdvözetét.*

*Míg lent a gyanta szivárványosan folyt,
és villogott, üveghuta,
és sercegett a tűz, a víz, a pára,
elemezhetetlen olvadásba
olvasztva azt is, aki belépett,
s bizonyíthatatlanul ott maradt,
az a fa-, gyanta-, gőz-alak,
míg csengők szóltak távolabb
a részleges átváltozáshoz.*

Vakondtúrás és angolvécé

Tarka ernyők és tarka fürdőgatyák, fehéres homok, tenger. Hogy lehetne ezt elmagyarázni? *A part türdött az arany napfényben, a kék tenger...* Kék, egy fenét kék. Akkor inkább fekete, miként a neve is mondja. Bár nem egészen. Olyan a színe, mint egy törpeharcsának. Olyan mint egy törpeharcsa, csak nagy és hullámszik. Úgy kéne, ahogy a gyerekek az iskolában: *Az én kutyám. Leírás. Az én kutyám kis szőrös állat, melynek két tüle és négy lába van. A farkát csóválni tudja és hangját ugatásnak nevezzük.* Ez igen, ebből kiderül. *A tenger hatalmas zúgása elnyeli az emberi hangok lármáját.* Aki kíváncsi rá, feküdjön a homokba és csukja be a szemét. Aztán nyissa résnyire, pislogjon körbe, csak amennyit a szalmakalap széle vagy saját ellustult, napolajtól csillogó karja enged. Látni fogja, hogy mintha minden úszna, lebegne, súlytalan lenne, Made of Lumen.

Fényből van a világ. Ilyenkor az ember nem lát hájat, verejtéket, bősz tokát, pattanásos hátat, falánk garatot. Nem látja a nőket, hogy amikor kijönnek a vízből, miként terpesztenek, miként csavarják ki ülepükön a fürdőruhát, amitől olyanok, mintha szenvedő pózban, állva vizelnének.

Ez az óriási törpeharcsa is milyen békés jószág. Belemossa a lábát fél Európa, de neki meg se kottyán. Hová öblíti a piszkot? Fénylik, ragyog, sós fodrai a megtestesült tisztaság. A hal a legtisztább állat.

Egyre növekszik a turistaforgalom, hazánkból idén is több százezren utaztak... Mitől kékebb a Földközi-tenger, mint ez itt? *A növekvő arányok jelzik, hogy a számottevő...* Számottevő micsoda? Nini, ott megy egy számottevő micsoda, kékcstillagos amerikai lobogóban. Igen, ez már döfi, hogy *hazánkból évente.* És viszont: *hazánkba évente.* Lehet, hogy éppen ez a dolog nyitja. Azért jó, ha az állampolgárok nyáron kiutaznak külföldre, hogy hazájukban legyen elég hely azoknak, akik beutaznak külföldről. Ha a szisztémát sikerülne tökélyre fejleszteni, vagyis biztosítani, hogy bizonyos mennyiség mindig éppen úton legyen, az talán megoldaná a Föld túlnépesedésének problémáját. Zseniális ötlet. Mihelyt lesz egy kis időm, kidolgozom az elméletet, csinos kis cikkben fel is dolgozom és beküldöm valamelyik társadalomtudományi lapnak. Hadd legyen egy kis vita. Mit akar egy ilyen autszájder, panaszolják majd, hát ma már mindenki belepofázhat mindenbe, olajfúrótechnikusok és állatkísérleti laborasszisztensek mondják meg, mit írjon az író és hogyan tökéletesítsük a vállalati ösztönzési rendszert?

A két dán (vagy holland vagy belga) megint indul a vízbe. Idős pár, lábuk lefelé egyenletesen vékonyodó pózna, bőrük hófehér. Magasak, szótlanok, fakók. Naphosszat fekszenek a fakósárga ernyő alatt, néha olvasnak, nem beszélnek, másfél óránként felállnak, felteszik hajszálra egyforma fehér fürdősapkájukat, belegázolnak a tengerbe, mennek, mennek, mikor mellig ér a víz, úszni kezdenek és úsznak, úsznak. Sokáig kisebbednek a fehér pontok, aztán ott himbálózni a távolban, el-eltűnnek, felbukkannak, az embernek a szívverése is eláll, talán épp ebben a pillanatban merül el az idős dán (vagy hol-

land vagy belga) asszony, az öreg odaúszik, csapkod, a nő nevét kiáltozza, Ulle (vagy Hilda), de hasztalan, a tenger síkos hullámai akár a kagylósan repedt sötét kő, tömörek és átlátszatlanok, Ulle (vagy Hilda) mindörökre eltűnt, mintha sose létezett volna, csupáncsak az öreg szívében, és ha az öreg dán (vagy holland, vagy belga) igazán szerette az asszonyt, most lemerül ő is, és soha többé senki se keresi őket, késői, de háborítatlanul szép szerelmi halál. Este majd szél támad, fiatal szerelmespár ölelkezik a homokban, nézd, egy könyv, mondja a lány, és milyen különös nyelven írva, vajon kié lehetett? Csakhogy az öreg dán (vagy holland vagy belga) biztosan kiúszna, kiáltozva gázolna a parton, jönnének a vízi mentők, orvos, bámészkodók, miegymás.

A dánok (vagy mik) itt csörtetnek át az orrom előtt, valószerűtlenül fehér, szinte világoskék lábaik itt tapodnak, visszagörbült, torz kisujj, az ujjak közt kitüremkedő izzadt homok, egy tyúkszem, szőrszálak. Érdekes, semmi magyarázattal nem szolgálhatok, miért, mégis pontosan meg lehet különböztetni a női lábat a férfi lábtól. Ez is a természet azon titkai közé tartozik, amiket hálistennek nem akar megfejtteni senki. A tudósoknak ebben a formában – női láb, férfi láb, bűtyök, bokacsont, tyúkszem – túlságosan szegényes feladat. Még ha a szőrszálak mennyiségi arányairól lenne szó... De így nem, hálistennek, *nem győzöm ismételtetni, hogy hálistennek*. Nüansz. Nüansznyit eltérés. Ez az, ami a jövőben, ha a sci-fiknek csak töredékig is hinni lehet, kellemessé fogja tenni az életet. *Kellemest* mondok, mint javíthatatlan optimista, ha nem lennék az, *elviselhetőt* mondanék. De hát a kettő nagyjából ugyanaz.

Milyen nagy itt a jövés-menés. Fagylalt, sör, üdítő, aztán üdítő, sör és fagylalt. Nem vagy szomjas? Nem vagy éhes? Ne menjünk fürdeni? Mindenféle nyelveken. Lazító társasjáték: nem értem, mit mond, de megtippelem és többnyire nyerek, mint egy mázlista kvízzjátékos.

Szép az élet, na. A tegnapelőtti kempingklozet, melyben duzzasztott folyóként hömpölygött a hig trágyalé, már a múlté. S azoké, akik utánunk jönnek. A káröröm talán nem erkölcsös dolog, de megnyugtat. Az ember átgázol egy szarpatakon, amit mások hagytak ott neki, örjög, de mikor a túlsó partra ér, arra gondol, hogy jöttök ám ti is, nagypofájú újoncok, és ettől lecsillapodik. Ez a klozetprobléma különben is a képmutatás tankönyve. *Mutasd meg a vécédet, és megmondom, ki vagy*. Ez is igaz. Csakhogy sokan nem kíváncsiak arra, kik ők. (Mások szerint.) Meg is sértődnek, ha közölni akarják velük. Milyen jogon? Beledumálni mások dolgába? Úgy teszel, mintha a budi érdekelne, aztán meg majd... Ismerjük az ilyent. Nem vitás, kicsit bűdös van a környéken, na de a legtöbb helyen azért szokott fújni a szél is. A klozetprobléma civilizációs kérdés. De ahol kevés a civilizáció, ott az a baj, ahol túl sok, ott meg az. Egy néptől aligha kívánhatod, hogy egyszerre legyen kinosan tiszta meg elragadóan kedves. Rendszerető is meg bohém is. Néha meg se ilyen, se olyan, mégis be kell érned vele.

De meg az emberek is... A két fehér pont ott billeg a látóhatár szélefele, a két dán (vagy mi) több órát úszik egy nap, te meg innen nézed őket és sopánkods, hogy ez a két idős ember, lám, mennyit mozog, dolgozik, edz, *anyukám, azt te elképzelni se bírod ennek milyen egy családja van*, valósággal agyondolgozzák magukat, és ebben a korban! bár az is lehet, hogy már százévesek, csak hetvennek látszanak, ebben az esetben itt van a kutya elásva, *anyukám, a nyanya még az ágyba is bemászna utánam, esküszöm*, kérdés viszont, hogy érdemes-e erőfeszítéseket tenni, hogy valaki százéves korában

hetvennek nézzén ki, hetven vagy száz, már szinte egyremegy, emlékezz csak vissza, egy időben azt hitted, huszonöt fölött már mindenki öreg és valljuk meg őszintén, ebben van is valami, *az ember nem azért gürccöl, anyukám, hogy ez a kis öröme se legyen meg.*

Milyen öröme? Ki beszél hozzám, *anyukám?*

A nyelvi korlátok derűs sivatagában, lám, egy darab zöld magyar oázis. Csobogó kút, édes vizizene. Egy híját esmértem örömimnek még. *Kinyalhatod te ezeknek a seggit is, anyukám, ezek akkor se.* Locsogó kút, locsifecsi néni. Vörös néni, tűzpiros tupír, pecsenyepirosság, püspökvörös fürdőruha, selyemjersey bikini. Tangóharmonika, foghíjas-tangóharmonika-zene. *Na aztán adtam a testükre, megvan a ház, négyszáz négyszögöl, garázs, lugasszőlő, télikert, szigorúan a gyerek nevén, húzták is az orrukat, hogy így meg úgy, de tudod kit érdekell!* Foghíjas-talicskazene, a foghíj beépítve aranyfoggal. Ropogós a rokolyám, így szép a magyar lány. Szép, szép a magyar lány. Kivéve a Fekete-tenger partján, vörösen, locsifecsin, selyemjersey bikiniben. *Mit gondolsz, anyukám, hova mentek ezek, nem látom a csónakot!*

Anyukám kedvetlen fehérbőrű teremtés, szakadatlanul kenegeti magát valami vastag fehér kenőccsel, mégis vörös a válla, sárga hajában befőttesgumi. Az *ezek* biztosan a férjek. Elmentek valahová. Már nem látni a csónakot se. A magam részéről nem csodálkozom rajta. Honfitársaknak csakis háttal. Hol olvastam ezt az aranymondást? A Bibliában? Mindenesetre elfordulok, úgyis amonnan süt a nap.

Szemben ezzel a csillogó óriás-törpeharcsával az embert könnyen meghoranják a fennkölt hangulatok. A tenger ékes bizonyíték, hogy nem otthon vagy. Kicsiny hazádtól távol. Hazajutsz-e valaha? Igen, állítólag nyolc nap múlva, de a sors kifürkészhetetlen. Mindig történhet valami, és akkor . . . Magyar nótát dalolt a dajka fölöttem. A mi nemzedékünknek ugyan dajkára nem telt, és dalolás helyett is . . . de most nem erről van szó. A nagyapám szerint a mi családunk Árpád apánkkal együtt jött be az országba. Na, nem a vezérek közt, legalábbis nem valószínű, de hogy akkor, az biztos. A nagyapámnak is a nagyapja mondta, és annak is az övé, szóval biztos. Igaz, egyszer a nagyapám felindultan azt ordibálta a nagyanyámnak: mit akarsz azzal a szedett-vedett tót familiáddal? Eszerint bennem is van egy kis szedett-vedett tót vér, és ezt kinek köszönhetem, ha nem a nagyapámnak, aki nőül vette a szedett-vedett tót familia leányát. Nem tettem neki szóvá, öreg volt már.

Különben is, nekem az úkapám a fontos, aki lóháton szeretett járni és berzenkedett a honalapítás kényelmetlenségei ellen, talán még a szemét is kitolták, mert a régi istenekhez ragaszkodott. Aztán lehet, hogy jámbor lélek volt, túrta a földet, mint a vakond, és nem is gondolt semmi másra. Mindegy az már, itt vagyunk, úkapó, megvagyunk. Ámbár persze . . . Hírünk a világban? Olykor felbukkanunk régi regényekben is, színesítő elem gyanánt, balszemes fenyvetésként, *valahonnét Magyarországról jött, és az összes terveit magyar rendszer szerint agyalta ki. A kormányzat tökéletesen tisztában van vele.* Tetszik érteni? Az az angol nő azt mondta, nem eszi meg a magyar kolbászt, fuj, mondta, az olyan durva és közönséges eledel. Bűdös és csíp. Mire egy Kovács Lajos azt mond(hat)ja: meg is látszik rajtuk, hogy főtt sárgarépat zabálnak, normális emberi lény azon meg nem élne. Mire az angol nő azt felel(het)né: nana, maga ezt honnan tudja, maga ázsiai féltatár. Mire Kovács Lajos azt felelné: magának a nagymamáját óangol szellemek nemzették, attól olyan halvérű. Mire az angol nő felháborodottan azt felelné: mosdatlan nép-

ség, maguk azt se tudják, mi az az angolvécé! Mire Kovács Lajos azt kiabálná: hülye lóarcú angolok, maguk beszélnek, akik kilopták a fél világ szemit! Ezután még elmondhatják egymást mindennek, ganajturónak, bacilusgazdának, ez már nem érdekes, a kör bezárult. Kolbászkör. Kolbászkérdés? Vajon összefüggésben van-e a kolbászkérdés azokkal a *magyar rendszer szerint kiagyal*t tervekkel?

Jönnek a dánok visszafelé, Ulle-Hilda tehát nem fulladt bele. Tengeri lények ezek, rázzák a vizet a fürdősapkájukról, hinarak, tengeri pókok, polipok, apró halak hullanak róluk, a láthatatlan állatsereglet búcsút int a nedves homokon és visszacsúszik a vízbe. *Ezek asziszik, övék a strand, mi? Na nézd csak! Ott jön a két bakkecske is, odanézz, anyukám, megmondjam neked, hol voltak ezek? A potájukra van írva, ezek, anyukám, a nudistákat lesték ki, fogadsz velem, na mibe? A meztelenyeket bámulták ezek, anyukám! Míg én itt rohadok, ez a kurvapecér a nők után koslat, még itt is, na megállj, az anyád...*

Két gatyás figura küszködik a parton a kölcsöncsónakkal, pocakosak, az egyik átzöttyen a csónak peremén, bele a sekély vízbe, a másik állva idétlenkedik az evezőkkel. Megjöttek, na háliszennek, ez a probléma is megoldódott. Mit is akartam az előbb? Ja, igen, ha az ember olyan lenne mint a kutya. De nem olyan. Egy magyar komondornak vagy mondjuk egy ír szetternek természetesen az válik előnyére, ha fajtiszt. Magyarkomondorabb és ír szetterebb tőle, tehát külön, mondják. Mert nem attól kutya a kutya, hogy két füle és négy lába van, hanem... épp ellenkezőleg, ha szabad ezt mondani. *Az én kutyám*, az a szőrös, kétfülű, négylábú, melynek hangját ugatásnak nevezzük, olyannyira általános kutya, hogy egy kutyaszakértő szemében nem is az. Micsoda? *Az én kutyám* nem kutya? Hát mi más, tán mezei egér? Főka? Egerészölyv? Ne pattogj, gyermekem, nem úgy értettem. Hanem egy kutyaszakértőnek a kutyaság csak így általában egy rakás semmi. Nem szempont. Nulla. Felőle a te kutyád ott szaladgálhat előtte, és mintha mezei egér lenne, észre sem veszi. Azaz, oppardon, talán igen, és szól a sintérnek, mert ez a szőrös, kétfülű, négylábú izé esetleg megronthatja a fajkutyákat. Érted, nem? Aztán szedett-vedett tót familia lesz belőle... Illetve, mivelhogy azt akartam mondani, hogy az ember nem kutya, egy emberszakértő szempontjai eredendően mások, attól függ pesze, hogy miféle emberszakértőről van szó, az egyik éppen a kétlábúságból indul ki, leírja a legapróbb részletekig, mint te a kutyádat, csak lényegesen tudományosabban, ámbár, ne szontyolodj el azért, jóval kevesebb szeretettel is, a másik fajta viszont fölírja a címet: *A mi emberünk*, és ettől kezdve...

Megjöttél, te nyavalyás, na kíváncsi vagyok, hova evett el a fene benneket, azt mondtátok, félórára mentek, majd megmondom a véleményemet Gézának is, ne félj, nem vagyok szívbajos, nagyon jól tudod, na nyögd ki, hol voltál, úgyis tudom, ne félj!

Adott keresztmetszeten minél nagyobb a kiáramlás sebessége, annál sipitőbb a kiáramló hang. Milyen tétel is ez? Most mindjárt azt mondja ez a jenő, hogy ne rikácsolj, anyukám, aztán csönd lesz. Ehelyett most van csönd. Miért? Máris lelőtte volna? Hangtompítóval? Meg kell fordulnom, hogy oda-lássak. Jenő ott térdepel vöröspanyukám előtt és motyog neki. Imádkozik hozzá. A pasas erősen kopaszodik, de főleg fejtetőn, a többit megnöveszti és a gorillahomlokból ráfésüli a billiárdgolyóra. A lehető legrosszabb megoldás. Igen, elhiszem, hogy a te kutyád nagyon rendes kutya, de értsünk szót, a ren-

desség kutyakörökben nem kritérium. Jószerivel emberkörökben sem. Hiszen éppen ez a . . . *Csak egy kicsit körülnéztetek, igen? szép kis körülnézés, egész délelőtt, én meg rohadjak itt egymagamban!* Az ernyők alól többen felkőnyökölnek, több tucat szempár csügg már vörösanyukámon, akiből úgy tör ki a mondanivaló, mint mozdonyból a fáradt gőz, ez a jenő meg csak térdel és vájja maga mellett a homokot, kritériumok, na igen, ha már itt tartunk, hát vegyük például azt, hogy ez a jenő mondjuk egy maszek kőműves, éjt napallá téve dolgozik, vagyis egy-fokkal-kevésbé-részeg segéd munkások után kajtat, lerakja három héten belül fölváló mozaiklapjait, fölhúzza görbe falait, megissza a söröket, amik járnak neki, mint okmányhoz az illetékbélyeg, s amit ráadásul az ügyfelek a boldogság könnyeivel öntöznek, hogy egyáltalán szóbaállt velük, mert ez a jenő egy szemérmetlen kontár, egy kétbalkezes gazfickó, de egyben egy *társadalmilag szükséges hogyishívják* is, ő ezt pontosan tudja és minekutána ebből egyenes úton kikövetkezteti a kapitalizmus és saját maga felsőbbrendűségét, lehet, hogy holnap még görbébbre rakja a falait. *asszeretnémtudniamiarossebnekjöttemvelednyaralnihamégittis*, a népek köröskörül hallgatják a fáradt gőz finnugor zengéjét, mi lenne, ha azt hinnék, dánul megy a szöveg, te javíthatatlan derűlátó, azt hiszed, ezen a tájon összetévesztik a dánt a magyarral, nem vagyunk Szingapúrban, *tudom én azt nagyon jól, hogy egyből odarohantatok és ott leskelődtetek mostanáig, csakasztudnámmivanazonnéznivaló*, szóval visszatérve a kutyára, hogy rendes kutya, nem rendes kutya, ha mármost ez a Jenő tényleg maszek kőműves, a rendesség nála se kritérium, ha sima üzleti vállalkozó lenne, akkor se, de mivel hiánycikk, mégkevésbé, ellenben ha az állami szektorban valami hátramosztító ez a jenő, sőt, neadjisten, valami vezető-beosztású-hátramosztító, bár ezt ugye csak a példa kedvéért, akkor a rendesség mindjárt fölmerül, mint kritérium, *mér nem mondtad, hogy ciciket bámulni támadt kedved, hát ezen nem múltott volna*, fölmerül, mint a lochnessi szörny és ordítani kezd, kéremszépen, ez egy rendeselvtárs (vagy rendesdolgozó), itt nincs helye a kritikának, a kritika oda való, ahová való, de ide nem, és csak ha jogos és elvszerű, elvszerű és jogos, *levegység talán a melltartómat, na, most mit hallgatsz, mint a sült hal*, mindjárt megreped a dobhártyám, *meregeted a szemed, mi?* holott jenő egyáltalán nem meregeti a szemét a homokot meregeti, úgy dolgozik, mint egy szorgalmas vakond, ül a túrás közepén, most kezdi nagy fehér hasára föl hordani a kitermelt homokot, úgy dolgozik, mint egy süket vakond, pedig már az egész part őket figyeli, még a két dán is, Ulle-Hilda föltette a napszemüvegét, úgy látszik ezt kívánia a jónevelés, a dánok mellett egy háromgyermekes anyuka ráncigálja a kölyköket, de a gyerekek nem akarnak kártyázni, tátott szájjal bámulják vörösanyukámat, aki selyemjersey bikinijét csapkodja az ágyékán és úgy kiabál, *ha annyira odavagy érte, mér nem szólsz, csinálók én neked sztriptízt azonnal, leveszem neked a biki-nimet, még a lábam is szétvetem, ezér kár volt olyan messze menni, na, szólj csak egy szót és kitekszek neked ide pucéran, kitekszünk nekik, anyukám, mi? csak szóljanak, néma gyereknek az anyja se érti a szavát, ne idegen micsodákat menjenek kuksizni*, most jenő is megszólal, nade anyukám, ennyit mond panaszosan, és tovább keni-keni a hasára a homokot, *kitekszek én neked, drágaságom, nincs énnekem szégyellnivalóm, hadd lássa mindenki, na mi van, nem tetszik valami?* ez szőke anyukámnak szól, aki lesütött szemmel ácsorog, megmondom én a te uradnak is, csak az persze nem mer a szemem elé kerülni, hogy ha potyázni akar, menjen egyedül, de hagyja békén a má-

sok férjét, mert hogy nem ez a szerencsétlen mamlasz találta ki, abba biztos vagyok, csak ment utána, mint disznó a kukorica után, szőke anyukám megmozdul, megyek, megkeresem, mondja és eliszkol, na végre, csakhogy megszabadultam tőle, már nagyon untam azt az alamuszi képét, ezt is az én nyakamba sóztad, torkig vagyok ezzel az egész nyaralással, hát mit képzelsz, ide is elhoztad a titkárnődet, hogy kiszolgáljon, nem drágaságom, én a feleséged vagyok, nem a titkárnőd, jobb ha tőlem tudod, de érijünk csak haza, megkapja tőlem az is, ne félj semmit, de eriggy zuhanyozz le, mert úgy nézel ki, mint egy hülye.

A monumentális vakondtúrás megmozdul, föltápászkodik, együgyűen pislog a napfényben, hol a törülközőm, elkocog, mint egy idomtalan homokgyurma, a nő kivesz egy kis tükröt, megnézi magát, vicsorit, valamit piszkál az orra tövében, megigazítja a haját, aztán leereszti a tükröt és hirtelen körülnéz. Mintha ostorral csördítene körbe, mindenki visszahúzza kezét-lábát, lesüti a szemét, becsukja a száját, belemélyed a könyvébe, amelyet a szél rég továbblapozott, a tenger felé fordul, jé, milyen szép nagy víz és mekkora hullámok, nahát. A nő tekintete tisztára söpri a terepet, egyedül a gyerekek, ott a dánok melletti ernyő alatt, azok bámulják továbbra is száj tátva, mintha cirkuszban ülnének, ahol egyaránt érdekes a légtornász, a bohóc, az orosz-lán és a porondot sepregető takarítónő is.

Mindamellettszerű hely ez a tengerpart valóban, kikapcsolódásra kiválóan alkalmas, a tenger olyan vén és állandó, hogy örökkévalónak számít, ez a hullámoshátú óriási törpeharcsa vén, nagyon vén, és nem érdekli, miért is érdekelné, mit beszélnek a partján. Tőle nem lehet kívánni, hogy értsen ezeken a röpke időkig élő nyelveken, de ha értene, tőle aztán meg lehetne kérdezni, hasonlít-e úgy fültre a sumir a magyarhoz. Ez az óriási csukottszemű törpeharcsa nem is rezzent, ha kínai tévedt a partjára, legfeljebb magában jegyezte meg: pedig még föl se találták a modern közlekedési eszközöket. Ő hallotta már az ősemlék vartyogását is, s lehet, hogy ugyanabban az időben foszforeszkáló műanyaglények is sétáltak erre-felé, az egyik lény azt mondta, nos hát, ezen a csillagon is megkezdődött, a másik tűnődve hozzátette, pedig milyen szép itt, ez az ezüst víz, ez a sok zöld, az egész bolygó meleg és kedves, a foszforeszkáló lények még egyszer körülnéztek, kár érte, sóhajtottak, és elrepültek.

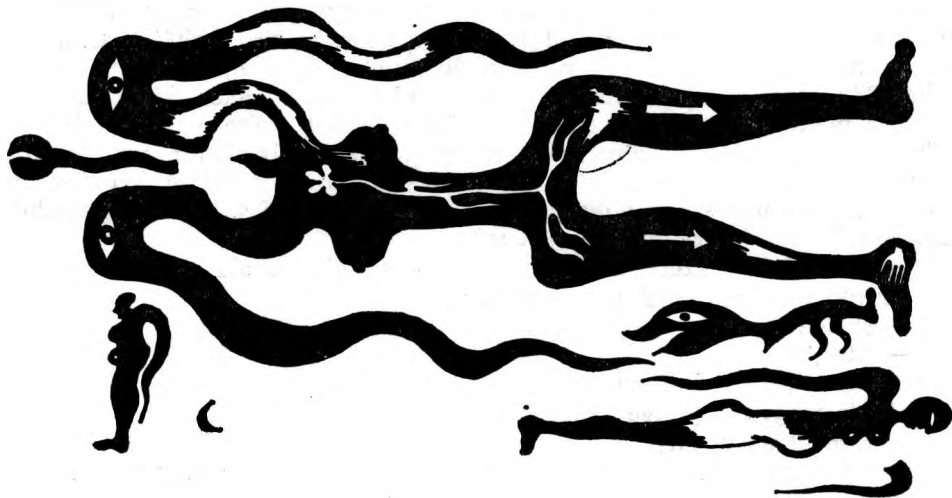
A fagyaltos előtt, noha kétségkívül ebédidő van, úgy kell átevickélni a sorbanállókon. *Igen de anyu, mér akarta a néni levetni a bugyiját? Napszúrást kaptam, várható volt. Hallucinálok. Jól van, betogom a számat, ha megmondod, hogy mér akarta a néni...* A három gyerek a dánok mellől, akik kártyázás helyett locsifecsi néni magánszámát figyelték odaadóan. Kértek fagyaltot? próbálkozik az anyjuk, de nem kérnek, *én inkább szalámis kenyeret, de miért? meg akarta mutatni a bácsinak a...? nem hallgatsz el azonnal, és ne ugrálj, még rálépsz valakinek a lábára, jesszusom, szintén magyar? Mondd meg, mér akarta a néni lehúzni a bugyiját. Hogy lesüttesse a fenekét is? Látod, Robi, én megmondtam, hogy azér. Szép akar lenni a néni, szép akar lenni, tralala... Pedig olyan ronda, mint egy ház, ugye, anyu, olyan ronda, mint egy... Jesszusom, hallgassatok el végre, megőrzitek az embert, de anyu, te azt mondtad, hogy nem illik gatyá nélkül szaladgálni egy ilyen nagy gyerekeknek, és most az a néni...*

A fiatalasszony idegesen taszigálja előre a gyerekeket, a legkisebbet a karjába veszi, a legnagyobb lemarad mögötte és felém kiabál: *mér nem akar-*

ta a bácsi, hogy a néni lehúzza a bugyiját? Fogas kérdés. Az ujjamat a számra teszem, szemem az égre emelem, jelezvén, hogy itt valami tragikus titokról van szó. Még nem tudom, mi lesz az, talán megsúgom a kölyöknek, hogy a néni nem is magyar, hanem egy rég kihalt hullófaj véletlenül megmaradt példánya, aki vörösre festette a haját és magyar anyának álcázva az emberek közé vegyült. A gyerek megáll, mutogat, én meg csak úgy általánosságban bólogatok. Á, fölragyog a szeme, már érti, mutatóujját a homlokára böki, szóval bolond a néni, csak ez titok! Lelkesen igent intek. A gyerek ragyog, ajkait összecsípi, még rá is üt, nem, ő ezt soha senkinek el nem fogja árulni, és megnyugodva megy az anyja után.

Azt hazudni egy *abszolúte normális, egészséges* emberről hogy *hibbant*, csak hogy tisztavirágéletű békét teremtsünk egy gyermek szívében? Félrevezetni egy gyermeket, *káros illúziókat* kelteni benne? Tébolynak nevezni a tébolyt? Nem ez vall-e éppen bolondra? Látod, jenő, miért nem a titkárnőddel jöttél nyaralni... És mi van a *magyar rendszer szerint kiagyalt tervekkel*? Netán van magyar rendszer szerinti kempingelés (vagy kempingezés) is? Nem, a kempingeléshez (vagy kempingezéshez) nem kell semmit sem kiagyalni. Nana, azért néhány tervet ki kell, ki bizony. Valuta, hogy mást ne mondjak. Kilophatják a fejed alól a briftasnit. Azt is mondhatnánk: dán rendszer szerint agyalja ki a terveit. Ez nem jelent semmit. De bezzeg nem sértés. Ámbár isten tudja. De a dán rendszer szerinti kempingelés tudom micsoda. Másfél óránként begázolni a tengerbe, fehér fürdősapkában. Ez legalább biztos.

Na és ha a dánok nem is dánok, hanem mégiscsak hollandok vagy belgák? Esetleg valami szedett-vedett tót-dán-baszk-holland-ír-belga-magyar família? Hát akkor ki bolond és ki nem az, kérdezem én.

A remény ideje

II.

A színház öltözőfolyosóján várakoztak. Frank még az orrában érezte a szakállragasztó masztiks szagát, a lemosótól száraz volt az arc bőre. Binda egy vöröskokárdás fiatalemberrel beszélgetett, aki izgatottan sántikált elő a zsűriszoba felől. – Harmadikok vagytok! – ölelte át Bindát. Frank idegeiben még a színészi átélés élménye dolgozott, és az a hatás, amikor az ember egy másik ember képét ölti fel magára: vagyis felfedezés és gyötrellem, amiről olykor az anyja is beszélt, de igazából sohase avatta be őket ebbe a ti-
tokba.

Binda száznyolcvanöt centi magas volt, legalább kilencven kiló, alkatanál fogva csakis Bánk lehetett, Frank viszont a megszokottól eltérő Tiborc volt: hórihorgas, keményen csengő hangja csaknem ellenszenves. Amikor a színpadra lépett, az anyja és az apja örökösének érezte magát, aztán megszédült, akár egy tátongó mélység felett, gyanakvó tekintetét elkapta a sötétségbe vesző nézőtérről, a reflektorok elvakították, Binda hangja pedig oly távolról érkezett, hogy szinte nem is volt biztos benne, hogy csakugyan ő beszél. – Ó, buzogj vér! Csak buzogj!... Magabiztosan, sőt agresszíven vágta ár: – Hahogy panaszkodni akarunk, előbb meg kell tanulnunk írni, mert az ily szegény paraszt az úr elébe nem mehet többé...

A díjkiosztás után a folyóparton sétáltak. A hidtől a gabonatarházig és vissza. A szálloda söntésében Binda fizetett egy pohár vörös bort. Szeles idő volt, Binda vasutasköpenyből átalakított hosszú posztókabátjának a szárnyai komikusan lobogtak. Frank szemében merő igazságtalanság volt ez a kabát Bánk földig érő komorzöld bársonyruhája és a széles, kiverő öv után, ahhoz a méltósághoz pedig, amellyel Bánk bánként átélte a nagyúr lelki-fájdalmát, ellenszenvesen hatott rá a heves gesztikulálás. Felkavarta azonban Bindának az a bejelentése, hogy rövidesen folyóiratot indít. A kérvény már aláírásra vár a miniszterelnökség sajtóosztályán, az első szám a felszabadulás második évfordulójára fog megjelenni.

– Beveszlek a szerkesztőbizottságba – közölte Binda.

Frank leszegett fejjel ment mellette.

– Nehéz lesz.

– Miért?

– Jelentkeztem katonatisztnek.

Binda megrökönyödve nézett rá.

– Elment az eszed?

– Februárban beadtam a jelentkezést. De nem kaptam még választ.

– Akkor nem fogadtak el – könnyebbült meg Binda.

– Honnan tudod?

– Már november van, és nem kaptál behívót. Különben nyugodt lehetsz, hogy nem foglalkoztak az ügyeddel.

- Miért ne foglalkoztak volna?
- Mert még nem vagy tizenennyolc éves.
- De jövőre betöltöm.

Binda méregbe jött.

- Verd ki a fejedből ezt a marhaságot! – lódult előre a sétányon.

Frank utánanyomult.

- Nem most találtam ki. Már alsós koromban is szerettem volna katonatiszt lenni.

- Terád más feladatok várnak, barátocskám! – hadonászott Binda hevesen. – Munkás- és parasztgyerekeket kell bevinni a tisztikarba, ezt én is tudom! Mondom is! Világos! A nép fiai védjék meg a hazát meg a demokráciát... De a te helyed nem a hadseregben van. Lehet, hogy te tényleg egy új Gorkij vagy. Egy magyar Gorkij! Vállalnád a közösség előtt a felelősséget, hogy elmennél céllovésznek? ... Neked már ki van jelölve a helyed! Neked az lesz a munkád, akár tetszik, akár nem, hogy mindenről őszintén íráj és beszélj! Mert nekünk az ilyen emberekre még nagyobb szükségünk van, mint a katonákra. Mert mi semmit se titkolunk el, mindenről beszélni akarunk a néppel. Az a párt nagyon rá fog fizetni, amelyik az orránál fogva akarja vezetni a népet! Azt, hogy rálőj az ellenségre, majd elvégzi helyetted más. Persze, hogy könnyebb elsütni a puskát, mint az úgyszólván megmagyarázni; hogy mi az a közösségi érdek! Amióta megkapta a földet, valahogy nem nagyon szereti hallani azt a szót, hogy kommunizmus. Mert nem is tudja, hogy mi az... Ő a hibás? Dehogy! Nekünk a néppel olyan kérdéseket kell megvitatni, amihez más pártok nem is mernek hozzászólni. Ha mi felszabadulásról beszélünk, akkor a nagyhatalmak miért állították vissza a trianoni határokat? Igaz? Amikor itt is, ott is milliószámra maradtak magyarok. Ezt a nép nem érti. Azt se, hogy amiért a vezetői Hitler csatlósai voltak, az oroszokon kívül más nem akar az országgal szóba állni... A nép ezekről nem tehet.

Binda a karjánál fogva visszahúzta Frankot, szembefordult vele.

- A puskát, barátocskám, mindenki el tudja sütni. De politizálni! Átformálni az emberek tudatát! Arra születni kell! És ha egyszer valaki erre született, azt nem szabad befektetni a lövészárkba!

Frank tanácstalan volt.

- Mit csináljak?

- Majd intézkedek a sorsodról – nyugtatta meg Binda. – Bízd azt csak rám!

Negyvenhét márciusban megjelent a folyóirat első száma, mely közölte Frank Drótostót című novelláját is. A folyóirat harminckét oldalból állt és atlasz nagyságú formája volt. Binda a megjelenés napján üzent Franknak az iskolába. Bátorító mosollyal fogadta. Az íróasztal tele volt a folyóirat kötegeivel.

- Bedoblak a mélyvízbe – közölte. – Vasárnap lesz a Szabadságharcos Szövetség zászlóbontó nagygyűlése, és te fogsz beszélni az ifjúság nevében.

- Én? – ámult el Frank.

- Már bejelentettem a pártban.

- Mit fogok mondani?

- Azt majd megbeszéljük.

Frank a nagygyűlés reggeléig nem érzett különösebb izgalmat. Még előző délután sem, amikor Binda szempontjai alapján megírta a felszólalását.

A legcsekélyebb idegesség vagy rossz érzés nélkül tanulta meg szó szerint, ahogy Binda tanácsolta. De vasárnap délelőtt, amikor a főtérre érkezve megpillantotta az ácsolt fatribünt, a szíve a torkába ugrott, és gyöngeség fogta el. Rájött az izzadás. Az a tribün most akár egy vesztőhely. A lámpaoszlopokra szerelt hangszórókból negyvennyolcas és tizenkilences indulók harsogtak, a betorkolló utcákból zárt rendben, táblákkal, transzparenszekkel munkások, parasztok és diákok népes csoportjai özönlöttek be a főtérre. Amikor a tér utolsó négyzetméterét is elfoglalták, elnémultak a hangszórók. A süket csendet az egyik hangosító törte meg: – Mikrofonpróba... Egy, kettő, három...

A tribün mögött gyülekezett az elnökség. Frank úgy lépett oda Bindához, mint akinek egy hatalmas kő esett le a szívéből. Binda tagja volt a zászlóbontó nagygyűlés elnökségének. Sorban mindenkinek bemutatta Frankot, aki úgy nyújtogatta a kezét, mintha nem is az övé lett volna. Csak egyszer zökkent ki, amikor a gyűlés főszónokával, a vezérőrnaggyal fogott kezét. Oly gyönges volt a vezérőrnagy fogása, mint a gyermeké. Frank értetlenül pillantott az ötvenéves formájú alacsony férfira. Azt kérdezte a tekintetével: – Hogyan vihette a tábornokságig?... Később tudta meg, hogy az eredeti foglalkozása bádogos volt, és a Horthy-rendőrségen vallatás közben összehívték mind a tíz ujját.

Frank úgy állt a tribünön, mint aki kardot nyelt, de ez a lámpalázás merevség nem akadályozta, hogy mindent megfigyeljen, nem úgy, mint aki máris egy soha vissza nem térő alkalomtól búcsúzva minden apró részletet az emlékezetébe akar vésni, hanem a fölfedező, a birtokbavevő boldog izgalomával. Addig előtte ismeretlen összefüggések fedték föl magukat előtte. A fúvószenekar ugyanaz volt, mint március tizenötödikén a felvonuláson, a hangszórókat ki se cserélték a főtér lámpaoszlopain, feltehetően a lent hallgató-morajló nyolc-tízezres tömeg is azonos volt a márciusival, a kivezényelt diákok bizonyosan, Frank szemszögéből nézve azonban nem ugyanazok voltak. Magáénak érezte a Himnuszt, mint még soha, elérzékenyülve énekelt, a zenekar is az övé volt, a teret betöltő tömeg, a diákok külön is, sőt látni vélte, hogy akik eddig nem nagyon barátkoztak vele, most titokban felintogattak hozzá.

Jól érezte magát a tribünön. Időnként kis bódulat fogta el az első sorban, karnyújtásra a vezérőrnagytól. Binda a mögötte lévő sorban állt. Hálatelt szívvel gondolt rá, örült, hogy a barátja lehet, sőt – bár futó gondolat volt csupán – az is megfordult a fejében: kár, hogy nem a bátyja. A felszólalást olyan hévvel és odaadással mondta el, mint aki meg akarja szolgálni, hogy ott lehet a tribünön.

A nagygyűlésre hetek múlva is úgy gondolt vissza, mint felejthetetlen élményre. A Drótostót megjelenését is elhomályosította. Naponta többször is lejátszotta magában, hogy ott áll a tribünön, és felrémlett: lehetséges, hogy ezután más szabályok szerint kell élnie. De alkalmas-e rá? Szigorú önvizsgálatot tartott. Megállapította – mindenekelőtt –, hogy igazságszerető. Az igazságért minden áldozatra képesnek érezte magát. Szorgalmas. Jó viszonyban van az önfegyelemmel, de azért elég lobbanékony. Kegyetlen is tud lenni. Túlságosan nagy a másokba vetett bizalma. Hiszékeny. – Ez nem bűn, csak veszélyes – állapította meg. Elismerte, hogy jól alkalmazkodik. Nem szolgálai módon, hanem ravaszul, egy bizonyos cél érdekében. – Érdek nélkül semminek sincs értelme – próbálta elűtni a dolgot, de nem tudta meg-

nyugtatni magát. Felidegesítették a beismerések. Szerette volna minél több jó tulajdonsággal felruházni magát, de mivel alapjában véve egyenes jellem volt, ez nem sikerült. A nagyravágyás ellen már nem is tiltakozott.

Az önvizsgálatok nyomán döbönt rá: ha vinni akarja valamire, akkor nem sok keresnivalója van ebben a városban. Úgy látszott, Budapest az egyetlen kiút.

A folyóirat harmadik száma már nagy anyagi nehézségek között jelent meg. Binda a szabadművelődési felügyelőségtől szerzett pénzt papírra és nyomdára. Honoráriumot kezdettől fogva senki sem kapott, a folyóirat terjesztését néhány madiszos társadalmi munkában vállalta. Binda egyik délután rendkívüli szerkesztőségi megbeszélést hívott össze. Közölte, hogy a következő folyóiratszám előállításának a költségeit egy sajtóból bevételéből fogják fedezni, már beszerezte a hivatalos engedélyt is, kibérelte a Palace Szálló termeit, zenekart szerződtetett, a meghívók elkészültek, és a nyomda megígérte a plakátokat is.

– Mindenkit felkérek, hogy vállaljon ötvenet – rakosgatta maga előtt a meghívókat. – Ennyit el lehet adni a rokonságban, a barátoknak és az ismerősöknek. Nyolcan vagyunk, az összesen négyszáz jegy. A pártbizottságon szereztem egy vállalati listát, azokhoz majd én megyek el a meghívókkal. Kiszámítottam, hogy a bevétel nemcsak a negyedik számhoz lesz elég, de még az ötödiket is ki tudjuk nyomtatni. A hármashból is befolyik valamennyi pénz. Nem vészes a nyomor, de egyelőre minden hitelben van. A terem. A zenekar. A nyomda. Még a pincérek is. Ezeket okvetlenül ki kell fizetni, még ha egy megveszekedett meghívót se adunk el...

Nagy csend fogadta Binda szavait.

– Ha minden kötél szakad – folytatta –, akkor eladom a ruhámat. A könyveimet. A karórám... Mit tudom én! Elő fogom teremteni a pénzt, az biztos! Az adósságokat kifizetem! De itt most már nemcsak arról van szó, hogy lesz pénz, vagy nem lesz. Nem dughatjuk homokba a fejünket! Most már láthatjátok ti is, hogy ez politikai harc. A reakció most a közöny képében támad. Szinte hallom, ahogy egymás között beszélnek: a demokratikus ifjúság megjelentetett egy új szellemű folyóiratot? Nosza, fordítsunk hátat a bűdös parasztjának!

Körben ültek. A lányok a kopott fotelokban, a fiúk a ládákban. Az ovális, hajdan gipszberakásokkal pompázó teremben – egy bank igazgatósági fogadószobája volt – sohasem érezték otthonosan magukat, de Binda valahogy mindig magával ragadta őket. Eszükbe se jutott, hogy hol vannak, most azonban ők, akik jól ismerték Bindát és rajongtak érte, nem tudtak erőt meríteni a szavaiból, sőt megérezték, hogy vereség vár rájuk. Így érezték, kivétel nélkül, noha csak egy copfos fekete lány sírta el magát, aki festőművésznek készült, és a folyóirat képzőművészeti rovatát írta.

Frank átvette az ötven meghívót, és a kapuban megvárta Bindát. Szótlanul haladtak a sötétségbe borult utcákon. Valami baj volt a városi áramszolgáltatással, csak néhány kirakat fénye világította meg a járdát. Frank elmondta Bindának, amit akart, utólag azonban úgy vélte: nem volt elég lelkes, amikor előadta a terveit, mintha maga se bízott volna túlságosan a sikerben, pedig semmit sem akart jobban, minthogy megnyerje hozzájuk Binda segítségét, aki oly gyakran hozta szóba a jövőt, sőt lelkesedéssel beszélt róla, hogy Frank úgy gondolta: számíthat rá, hogy egyengetni fogja Pesten az útját. Binda megállt, vagy inkább megtorpant, épp annak az ékszerüzlet-

nek a kirakata előtt, ahol Gerzson annak idején az aranygyűrűt vette Minkának. Nekitámaszkodott a rácsnak, bebámult a vörösdrapériás üres kirakatba.

– Cserbenhagysz?

Frank érezte, hogy elvörösödik.

– Író akarok lenni. Az igazság írója.

Frank meglepődött, hogy ilyen könnyen és egyszerű szavakkal ki tudta mondani a legfontosabb vágyát. Sőt kijátszotta, mint egy ütőkártyát.

– Nem tartalak vissza – pillantott feléje Binda. – Nincs jogom hozzá. Nem is akarlak visszatartani, ha volna jogom, akkor se. Beszélhetnék lelki rokonságról, de ha van ilyen köztünk, akkor meg még küldelek is innen. Menj csak! Menj, barátocskám! Minek legyen belőled is vidéki Don Quijote? Szánalmas egy dolog...

A kirakat napernyőjét markolászta.

Frank még sose látta ilyen állapotban. Épp a lendülete és a tettekrekesése hatott rá, pontosabban fogalmazva: hogy Binda senkinek se hagyott gondolkodási időt, elsősorban ez volt az, amivel a töprengőket és a tétovákat magával tudta ragadni. Nem ismert rá a hangjára, soha ilyen megtört, valószínűleg könnyörgő nem volt. – Valami történhetett – döbbsent meg Frank. Fogalma se volt azonban, hogy mi.

– Ó, buzogj vér, csak buzogj!... – sóhajtott Binda a bán szavaival.

– Nem te bíztattál?

– Én, én... És bíztatlak is. Mert én mindenkit bíztatok, akiben mozog valami. Még a köveket is előregörgetném, azok is hadd guruljanak csak előre! Előre! Ez a mániám. De egy kódarab, az más! Az holt anyag. Számíthatsz rá, jobban mint egy hú barátira, de csak akkor, ha tudod, hogy mit akarsz kezdeni vele. No, igen... Ismerem a formáját. Érzem a súlyát... A politikában is van valami anyagszerűség. Nem azért, mert holt anyag, hanem azért, mert konkrét és világos a cél. Ha nincs a politikában taktikázás, tisztára lineáris. De a művészet! Az irodalom! Az kék madár, barátocskám! Ki éri utól? Még Tolsztojnak se biztos, hogy sikerült. Balzacnak se... Ezért figyelmeztetlek, hogy túl nagy reményeket ne táplálj...

Frank meglepődött. Zavarba hozták Binda szavai.

– Gorkijnak neveztél, nem?

– Annak neveztelek – helyeselt Binda.

– Eddig arról beszéltél, hogy milyen fontos az új irodalom.

– A politika... Az most a kulcskérdés.

Frank hallgatott, noha tisztában volt vele, hogy kötelessége volna véleményét mondani, hiszen róla van szó, de túlságosan váratlanul érte, amit Binda mondott, és egy kis csalódást is okozott.

– Pesten sok újság van, menj el újságírónak – tanácsolta Binda. – Sokkal többet tehetsz az igazságért.

– Az egészen más...

– Ady talán nem volt újságíró? Gorkij! Mikszáth!... A legtöbb író úgy kezdte, hogy előbb elment újságírónak.

– Nem tudom – bizonytalandott el Frank.

– A mi családukban is volt újságíró. Tavaly halt meg a nagybátyám. Binda Gábornak hívták. Volontőr korában Ady szerkesztőségében is dolgozott. Annyit beszélt az újságírásról, hogyha lett volna egy kis tehetségem hozzá, ezt a pályát választom. Egy szép nőt nem lehet úgy lefesteni, mint

ahogy ő tudott a szerkesztőségről beszélni. Beszélt, beszélt, mint egy professzor. Hogy a bankigazgatóval például épp úgy kell beszélgetni, mint egy mosónővel, de az már nem mindegy, hogy mit mondanak, és te kinek adsz igazat. Hogy a jogász mellett az újságíró tehet az igazságért a legtöbbet, csak jó megfigyelő és bátor szívű legyen. Azt mondta, hogy az újságíró a legnagyobb megfigyelő. Ő a társadalom látcsöve. Semmi se kerülheti el a figyelmét... Az újságban naponta írhatasz, megismerik a nevedet. És ha tényleg az igazság oldalán állsz, akkor hallgatni fognak majd rád. Rengeteg embert megismerhetsz, olyan életrsorsokat is, amelyek jól jönnek majd a regényírás-hoz. El fogsz ámulni, hogy rajtunk kívül még mennyiféle ember él...

Elérzékenyülve Frankhoz lépett, átölelte és kétoldalt arcon csókolta.

– Lásd, hogy nem a levegőbe beszélek: kinevezlek a folyóirat budapesti tudósítójának. Színházba fogsz járni, koncertekre, kiállításokra. Híres művészekkel találkozol. És mindenről be fogsz számolni az olvasóknak, hogy mi történik ott fönt Pesten...

Frank aznap éjjel keveset aludt. Még három óra tájban is töprengett: mi okozhatta Binda pálfordulását? Mi lehet a hátsó szándék? Ő egész más-képpen képzelte el és értelmezte az irodalmat, különösen a Háború és béke, az Anna Karenina és a Bűn és bűnhődés után, de még a kíváncsiságból el-olvasott Gorkij-regényben is az ember legbenső, le nem másolható titkát látta feltárulni. Bizonyos volt benne, hogy újságíró ebbe a szentélybe soha nem léphet be. Mindazonáltal megragadta, amit Binda a megfigyelésről mon-dott. Elénken, mi több: nyomasztóan élt az emlékezetében, hogy addigi egyet-len novellájának az írása közben milyen gyötrelmeket okozott, hogy való-ságosan maga elé képzelje és tulajdonságokkal, mozgással, beszéddel ruhá-za fel a csendőröket és a drótostót. Hónapok múlva is kétsége támadt: hitelt érdemlő alakok-e? Ez is közrejátszott abban, hogy egyelőre nem foly-tatta az írást. Pedig égette a vágy, hogy az általa ismert embereket és mások által fel nem fedezett összefüggéseket – mindenekelőtt a saját családját – brutális őszinteséggel mutassa be a világnak. Amit róluk tud, érez és gondol. Fogalma se volt azonban, hogy a hatalmas írók, elsősorban Tolsztoj és Dosz-tojevskij, honnan merítették a valóságnak már-már ijesztően mély, egyben csodálatos ismeretét, velük született-e, vagy valamiképpen elsajátították.

A sajtóból elmaradt. Összesen nyolc jegyet adtak el.

Frank két nap múlva elutazott a városból.

Előző délután összecsomagolt. Egyedül volt otthon. Az anyja Czmarkó-ékhoz ment a ló árának az utolsó részletéért. Gerzson – aki egy hónapja a vízmester segítségével bejutott a hidépítéshez, a bűvároknál dolgozott – Ida nénihez utazott Veszprémbe. A nagy utazókosárban, ami még a színészet ide-jéből maradt meg, fölfedezett egy ütött-kopott papírkoffert. Mielőtt az isme-rős szabómesterek összefogásából készült sötétkék érettségi öltönyt is elcso-magolta volna – fölvette, a tükör elé állt benne. A tavaszi hónapok alatt, az érettségire készülve alaposan lesoványodott, csontos arcából férfiasan kanya-rodott elő a kemény, horgas orr, kissé dülledt, sárgás fényű szeméből elszánt-ság tükröződött. Úgy vélte, elég határozott a megjelenése, bármelyik pesti főszerkesztő íróasztala elé odaállhat. – Egy aktatáska nem ártana – gondolta. De táska nem volt. A koffert a konyhaajtó mögé rejtette a vizespad alá. Rá-terítette a felmosóröngyöt.

Vacsora után rögtön ágyba bújt, meg se várta, míg az anyja hazaér Czmarkóéktól. Az a két év előtti nap járt az eszében, amikor Klári nélkül,

kifosztottan tért haza. Bocsánatot kért az anyjától, megesküdött, hogy soha többé nem hagyja el. Régi esküjével szembenézve mégse volt lelkifürdalása, hogy ismét szökni készül. Más volt az indíték, és más forgott kockán.

Hajnalban fél ötkor már kint volt az állomáson. A forgalmi irodában úgy tájékoztatták, hogy a távolsági vonat három és fél órát késik, a helyi vonat pedig csak fél hétkor indul Budapest felé. Benézett a restibe. Tanács-talanul ácsorgott a frissen felmosott köves teremben. Alig volt vendég. Megkívánt egy pohár pálinkát, de elhessegette magától a gondolatot. Összesen háromszáznolcvan forintja volt. A vasúti jegy tizenkét forintba került. Fájt érte a szíve, már zsebre tette a jegyet, amikor eszébe jutott: fel is lóghatott volna Pestre. Beült a helyi vonat egyik kocsijába. A vonat hátul, a hatodik vágányon vesztegelt üresen. Igyekezett minél kevesebbet gondolni az any-jára, a bátyjára, Bindára és a megbukott folyóiratra. Távozási elhatározása szilárd volt, noha kilopózva az udvarból a kerítés sarkától visszanézett, és egy pillanatra megingott. De nem volt több, mint egy múló szédülés. Hiá-nyoztak még a részletekre kiterjedő tervei, csak azt döntötte még el, hogy felérkezve Pestre, azonnal szobát bérel, és vesz néhány újságot, hogy kivá-laszthassa magának azt a szerkesztőséget, ahol majd holnap jelentkezni fog.

El volt foglalva a gondolataival, fel se figyelt az anyjára.

Freytágné kevéssel fél hat után feldúltan, zokogva ért ki az állomásra, de mint aki biztos a dolgában, úgy járta végig az újjáépített állomás folyo-sóit. A várótermeket, a restibe és a talponállóba is benézett, majd a vágányo-kon vesztegelő üres vasúti kocsikat kezdte átkutatni.

Frank a termeskocsi végében ült. Az anyja megjelenése oly váratlanul érte, hogy szinte megbénult. El akarta fordítani a fejét, de csak nagy erő-feszítés árán sikerült. Kibámult az ablakon, épp a vasúti gurítódombra látott.

Freytágné a fapad rácsába kapaszkodott, mint aki megszédült. A hűvös reggel ellenére elég könnyen volt öltözve, harisnyát se húzott, pedig a lába érzékeny volt a hidegre. A könnyű vászonblúz gyűrött volt rajta, hasonló-képpen az UNRA-csomagból származó, nem is egészen ráillő skótkockás szoknya is. A retikülje kinyílt.

– Volt szíved ezt megtenni velem? Ennyit ér az esküd? – csuklott el a hangja. Az áporodott, savanykás füstszagú levegő megköhögtette. Hiába szeretett volna kemény és támadó lenni, nem volt ereje hozzá. A szeme könny-belábadt.

Frank megpróbált óvatosan feléje pillantani. Szánalmas öregasszonynak látta az anyját.

Freytágné a szoknya gyűrődését simogatta.

– Már tegnap láttam, hogy valami nincs rendben. Ruhástól aludtam, mint a bombázások idején.

A csomagtartóban megpillantotta az öreg papírkoffert. Átsuhant az agyán: ha lekaphatná onnan és elszaladhatna vele...

– Az anyád vagyok! – tört ki zokogva. – Ezt nem teheted meg velem! Föl foglak jelenteni! Vissza foglak hozatni a rendőrökkel! Nem engedhetem meg, hogy a magad feje után menj! Aztán amikor már semmit se lehet jóvá-tenni, akkor majd engem hibáztatsz, hogy miért engedtelek el!... Kire ütöt-tél, istenem! Kire?...

Elhallgatott. Próbálta valamelyest lecsillapítani magát.

– Én is otthagytam a szülői házat, az igaz – folytatta valamivel békü-

lékenyebben. – De engem elüldözött a mostohám. Úgy bánt velem, mint egy rossz cseléddel. És az apám nem védett meg! Egyszer se védett meg, hogy drága kislányom, neked van igazad... Mindig a mostohámnak adott igazat. Tízéves voltam, és cipeltették velem a nehéz vizesvödröket. Hóban, fagyban, mindegy volt! Mit tudsz te arról, hogy mennyit szenvedtem otthon, mire vettem magamnak bátorságot, hogy elhagyjam a szülői házat! Egész úton sírtam a vonaton, ők meg örültek, hogy megszabadultak tőlem... De neked mi bajod van? Nem kapsz tőlem elég szeretetet? Nem értelek meg?... Amikor elolvastam az írásodat kinyomtatva, sírvafakadtam. Sírtam az örömtől, hogy ezt az én fiam írta! Megéreztem, hogy ez a kis novella a szívedből szólt, és én is benne vagyok egy kicsit. Te nem tudsz örülni ezeknek a könnyeknek?...

Felindultságában erősen zihált, kapkodta a levegőt.

– Mi hajt? – csurogtak arcán lefelé a könnyek. – A karrier? Drága, kisfiam... Olyan fiatal vagy még... Én is azt szeretném, hogy ne hagyj abba az írást. De hova akarsz menni? Merre? Egy rossz kofferrel a nagyvilágba? Mit gondolsz, hogy fogják mások értelmezni ezt a viselkedést?

Szerelmes asszony módjára letérdelt, átfogta a fia lábait.

Frank attól rettegett, hogy rájuk nyit egy korai utas.

– Kisfiam, ne menj el! Ne hagyj itt! Van még időd rá, hogy a saját lábadra állj!...

Frank egész idő alatt nem tudott megszólalni. Úgy érezte magát, mint egy bekerített állat. Amikor az anyja eléje térdelt, és átfogta a lábait, úgy érezte, nem bírja tovább. – Hogy jutott ez eszébe? – nyilalt beléje a szégyen. Szeretett volna közömbös és könyörtelen lenni, de annak is örült, hogy uralkodni tudott magán. – Ha most feladom, soha se fogok a saját lábomra állni – gondolta. Pedig nem sokon múlt, hogy ráhajol az anyja ősz fejére, magához húzza, és bocsánatért esedezve csókolgatja, szabadjára engedve a saját könnyeit is.

Freytágné dolgvégezetlenül és idegileg kimerülve kászálódott le a vonatról. De nem ment haza. A vágányok között ácsorgott, vádolva és megsegyenülten, tekintetét a vonatablakra függesztve, mely mögött a fia ült.

Frank mintha zokogást is hallott volna, de nem mert kinézni. Mozdulatlanul ült, mint egy szobor, még akkor is, amikor a kocsi megtelt utasokkal. Az anyja a vonat indulásáig nem mozdult el a vágányok közül. Frank öreg korában is úgy emlékezett vissza, hogy egész életében nem volt még egy hasonlóan gyalázatos óra. Bármikor jutott is eszébe, kínzó lelkifúrdalás fogta el, egy soha le nem vezekelhető aljas bűn súlya nyomasztotta. Vagyis-hogy más választása nem volt.

Odahívott a mosolyod

*Odahívott a mosolyod,
mint sziklák közé a patak csobogása
a Békási szorosban ötéve már.
Akkor te cipós hasad vitted a falak között.*

*Minden szó a táncodért kell most,
borsózó vállaidért, fölkinálkozó hónaljadért.
Akkora a szeme, barátnőm, annak a másik nőnek,
tétova lett magányosságom – kinek is áldozzam föl?*

*A gólyalábú lány a napokban!
Két megöszült költő sétál az uccán,
és találkoznak azzal a drót-hajúval . . .*

*Ó, már csak a szerelem virágzana!
Vagy leomló szőke hajadból,
vagy abból a fölpendörödő barna hajból,
vagy annak az ökörszeműnek az öléből!
Bújj ide hozzám kicsit, te pördülő!*

*És ezek a sziklák itt, akik közé
behívtál, nem omlanak?
Fegyveremet elhagytam, én olyan vadász vagyok.
Minden áll hanyagolt ügyeimben.
A tűzbe is belefeküdnek, hogy másként legyen.*

*A kezed, mint fiatal anyám keze
– volt egyszer –, úgy ér hozzám.
Ötvenöt év tapasztalatával érzem a pórusaid.
Nem tudom, hogy hova jöttem be hozzád.
Ki lesz az áldozat itt?
Toronylik-e kíváncsiságom beléd,
mint kileveledző jegenyefa
tavaszi dél fényességébe, melegébe . . .?*

Zsuzsának

I.

Hozzád hasonlót látok, megrezzenek.
Hiába mondom neked: nem szeretlek,
megbolondulok azért, aki te vagy,
akivé válnál nekem, ha irgalmas
lenne a sors mihozzánk. Mi a sorshoz?
Úgy vagy te a tönkretévő is, mint bolondos.

II.

*Addig van életakarát bennem, ameddig veled vagyok.
Mély, barna árnyékaid elfeledtetik félelmemet.
Fekete mélybe nyomakszom, lucskos forráságba.*

*Elforduló tekintetteddel nézel, már, hogy ne láss.
Benned vagyok, vagy bánva
 nem akarod mégsem hogy benned legyek
Zuhanj től hozzám, ide, mint lezuhan
nyithatatlan ejtőernyőjével a pilóta!*

Nem a szépségek mosolyában

*Mászik a nő a sárban, négykézláb szegény szerencsétlen.
És az én eleganciám is hol van már? – ahogy az ekét fogom,
ahogy a tehén nyakát megsimogatom, mint egy lány lapockáját...
Elcsorog a nyála a kurvának, mint a fél-impotensek spermiuma.
Szörnyű ez az elbutulásunk – honnan és mivégre lett?
Akkor pusztítom el magam, mikor már nem muszáj?
Ki sötétíti a képet? Hol van ennek a képnek a süllyesztője?
Fürdök csak az izzadságomban, nem a szépségek mosolyában.*

„Kulcsok és kérdőjelek”

*A kulcscsomót bennhagyom a zárban,
mikor itthon vagyok. Legalább tudom, hol van.
Most viszont nincs benne, tehát nem tudom.
Nem tudom, hol van a kulcscsomó. Ha csönget
valaki, nem tudom beengedni. Bár
nem valószínű, hogy csönget valaki.
Vagy lehet, hogy csönget valaki, de nem akarom beengedni.
Viszont lehet, hogy én akarok elmenni később,
és akkor ki kell nyitnom az ajtót, hogy kimehessek,
és be kell zárnom, miután kinyitottam és kimentem,
hogy más ne jöhessen be. Bár, mondom, nem valószínű,
hogy bárki is be akarna jönni, sőt az se, hogy
én elmenni akarnék.*

Epizód

*A karácsony előtti heveny
bevásárlások szétpeszgő
idején egy aluljáróban
összefut három ember,
tisztázódik egy félreértés,
további útirányok,
egy régi ünnep fénye
is szerényen odalobban,
minden úgy látszik rendben,
ketten még együtt mennek,
betáplálódnak a mozgólépcsők
szállítórendszerébe,
megtöltendő szatyaikkal
kiköpi őket a szerelvénny,
még néhány szó a tolongásban,
és kezdődhet a visszajátszás,
és a miért nem, hát miért nem.*

Amit a margón találtam

(Jegyzetek egy *versfüzetből*)

Nem a szemmel látható, de a világból látható mögötti, a nagy költészet egyik lényege. A felület mögötti belső lényeg megszólaltatása. Így a költészet lényege nem annyira az egyéni, mint a világ-szellem kifejezése. A természet és a tárgyak és a lélek rejtőzködő titkainak és szólításainak megsejtése és kifejezése.

*

Az ember a természet tagja. De egyben szeme is a természetnek. Maga felé és teremtője, a természet felé és az általa teremtett tárgyak felé is. A szem madarának ilyen repkedése és éneke a világ-természet kertjében a legszebb repülés és ének.

*

Létezhet-e az éven belül még egy 13. hónap is? Igen, ... Az és abból, amely a többet adta és gyűjtötte egybe a 12 hónap heteinek köznapjainál ... Azok adják nekem e 13. hónapot. Az „Angyal” havát, a sok állatjegy után. Ez a képletes, de mégis valóságos harminc nap egyben a harminckét betűn túli valóság kertje is.

*

A világ fizikai, tárgyi valóságának kutatásában, az élettan, a kristály- és sejttan, egyszóval minden anyag mögött nem az anyagot, de azt a szellemet, a valóság vázát kell keresni. Ennek kinyitása és megszólaltatása az igazi költői repülés. A valót ekként lényegében üstökön ragadni ... Azt, amiről Berzsenyi írta: „minden csak jelenés”. Paolo Santarcangeli fogalmazásában, mert minden „jel, híradás” ...

*

Élő és jelző értelem tölti ki a világot. Csak az ember vagy nem, vagy rosszúl fogja föl a jeleit és igazát. Így világos, hogy önnön magát és szerepét irtásaival (természetpusztításaival), öléseivel (háborúival) és kétes terveivel is értelmetlenül éli és játssza az értelmes világban ...

*

A természet és művészet közös vonása a teremtés. E három nélkül életemet el sem tudom képzelni.

*

Nem tudok a tapintható természet nélkül élni ... Ennek nemcsak jelképe körülöttem a becei kert. Gyermeckorom nagyanyai kertjének folytatása. Tanulni tőle tudok és benne magam is úgy alakulok és lényegülök, mint fáim és növényeim. A kert maga a kultúra. A kertet művelő nemcsak test, de a testet irányító olyan szellem is, amely érzékenyen nemcsak észreveszi, de meg is érti a szavak nélkül is értelmesen megnyilatkozó természetet és gyümölcsöket ... A szellem-lélek a természetben csak nőhet ... Beszéltem erről, s az ilyen Heszperidák kertjéről már. Ám a földtől egyre távolodó emberiség, lelket veszítve, nem tudom hogyan s egyáltalán meg tudja-e teremteni? ... Az

ember anteuszi lényét, ha egyre tovább sorvasztja, feladja, biztosan elveszti magát . . . A civilizáció és technika levegőbe emeli és megfojtja . . .

*

Az emberiség fejlődése emberellenes . . . Egymásra és a természetre fenekezik. Istene a haszon és a szerszámoknál is egyre tökéletesebb fegyver. Haszon és háború kétes értelmű eszmék miatt, még akkor is, ha ebből biztos kára lesz és még többen vesznek éhen . . . És ráadásul a metropolis világ építése . . . A lelki sivatagokban a beton és üveg, és az acél sivatagjai nőnek . . . Elidegenedés . . . Szókincs pusztulás . . . Líránkat, érzelmi és tárgyi világát rövidesen értelmező szótárakkal együtt fogják árusítani és magyarázni!

*

Bizony nincs igaza Petőfinek, hogy Goethe szíve „békasó”. Érzelmi világa, hogy mennyire nemcsak az ész fényében ragyog, felelet rá Faust válasza, amikor Heléna kérdi: „Szépen beszélni nem nehéz?” Rá Faust röviden: „Szívből kell szólni, ennyi az egész”. Vagy Phorküasz szavai: „Ami szívből jön, csak arra dobbannak meg más szívek” . . .

*

Ha az anyagot a végtelenségig bontjuk, végül is már-már nem is anyaggal állunk szembe, hanem azzal a láthatatlan szellemmel, amely teremtette a világot, az anyagot?! . .

*

A természet világa Rend . . . Az emberiség világa Zűrzavar . . .

*

Valóság a szó is . . . A fény is! . . . A zene, a ritmus, a dal is valóság, akár csak a szavakat képező agy és a kimondó nyelv. A dallam, mint a hegedű. Tehát tapinthatatlan valóságok veszik körül a tapinthatókat . . . És a fogható valóságoknak is biztos, hogy van nyelve és hangja . . . Nemcsak a szervezekre gondolok, de a szervetlenekre is, amelyek, mint a szobrok akként szólnak hozzánk! . . . És a bánat és az öröm, és a derű is anyag? . . . És a mozgás, amely anyagot szül, mint anyagot az atomok mozgása.

*

Végül is minden olyan, amilyennek látjuk . . . Amilyennek leírom . . . Amilyenként megszólít . . . A vers így a világból kirepült önálló világ. A teremtet világban egy emberibb. Az egyetlen teremtet világot, a Valót, úgy veszik körül a költők által teremtet világok, mint földünket a csillagok . . . Kettős életű és értelmű csillagrendszer ragyog az emberiségre?! . . .

*

Verseket csak azért írunk, hogy költészetet teremthessünk. Tehát nem a vers, hanem a költészetnek a versekből sugárzó és jelző és jellemző elemei a lényegesek.

*

A világ valakinek és valaminek a tükre . . . Az élet és létezés e tükörről a térbe sugárzó ragyogás. Tehát elmúlás nincs, csak örök ragyogás. Így végső fokon a semmi örök élete a világ . . . Avagy a semmi árnyéka? . . . Vagy csak a szavak árnyéka a világ? . . .

*

A második évezred fordulóján a kultúra forradalma lenne a nagy és igazi forradalom? Meghozhatná végre a civilizációs elidegenedés fizikai és lelki sivatagából azt az emberi és természetes életstílust, amely barátja lenne a megátadott természetnek és léleknek? . . .

*

Az igazi költészetnek, versnek lelki ütést kell mérnie olvasójára. E sebnek oly mélynek kell lennie, hogy egyre tovább ott égjen az olvasó lelkében... A nagy vers gyógyíthatatlan lelki seb...

*

Halálunkkal, hogy leglényegünk hová, erről nem annyira az ész, de a szellem sejt csak valamit. Valami végtelenséget és olyan lehetőséget, amely e földi méretekkkel nem mérhető, se el nem képzelhető... Attérünk-e a mindenségbe és kitágulunk-e vele együtt eggyé?... E mérhetetlen keret, hogy létezik, bizonyítja az, ami körülvesz határtalan valóságával... Vagy egyszerűen minden lélek eleve csak alkotórésze ennek az egyetemes rendnek?... Vagy lényegünk egy földi átmenet után újra teljes értékű része lesz egy ismeretlen erőnek és világnak?... A láthatatlan tömegnek (térnek és időnek), egy titkos mozgásnak?... Egy mindenre és mindenkire ható vonzásnak?... Alkotó eleme lesz a legősből és mindent fenntartó energiának?... És erről a világról írni... Csak sejtéséről is, micsoda költészet lehetne ez!...

*

Egy költészet leglényege a belső táj. A lírai tárgyiasságnak és külső világnak is ezt kell erősíteni...

*

Minden csak álorcája egy mindennél vaskosabb realitásnak, melynek nyitjára még nem jött rá az emberiség...

*

A megismerés reménye az izgató és csábító a versírásban. Valaminek a nyitjára jutunk magunkban és a világban a világról.

*

Végző fokon a jelenségek és maga a tárgyi világ is a végtelen idő távlatába helyezve csak ködlő és állandóan, minden pillanatban átalakuló ködvilág. A világi valóság egy gomolygó, alakuló kocsmaféleség, amelyben a természeti jelenségek s emberi cselekvések csak színjátékok. Mégpedig pillanatnyi rögtönzések sorai...

*

Emlékeink árnyai, a hallott halottak családi és történeti alakjai és históriái (Lápafő, Kötcse, Tab, Igal, Szigetvár, Kaposvár, Pécs) állandóan itt élnek szobámban, tetteim irányításában, életvitелеmben. Olyan történelem és árny-had kísér, amely sokszor erősebben hat rám és ránk, mint a rettentő élő? Ebből alakul és alakult ki költői és emberi életstílusom, melyet külön egy emlékiratban is meg kellene írni egyszer.

*

Végül is egy bujtatott és rejtőzködő gondolati líra az, amit alkottam. Minden sora a dolgok mögötti lényeket keresi. Valaminek a rögzítése a valóból a való megértésére... „És ott úszik” című versemből idézve egy „örök szép utazás” stációt jelzik az időben sorakozó verseim.

*

A fasizmus után az emberiségre szakadt atomdiktatúrák felhői szebb jövő reményét hozzák-e a világnak és a népeknek?...

*

Az ember minél inkább elveszíti kapcsolatát a természettel, sorsa, élete annál reménytelenebb és szürkébb lesz. „A Heszperidák kertjén innen” versciklusom ez ellen harcol...

*

A mai gyerek egyre kevesebbet lát a földből és egyre kevesebbet a földben. Az aszfaltok fia undorral néz rá. Hiányzik belőle a tisztelet és a gyermeki szeretet a Föld-anya iránt. Fájára fejszét fog. Gyümölcsét tépi és nem szedi. A virágot vadul lemarkolja, aztán eldobja. A föld és természet becsülése és megértése, a legmagasabb humánus szorul ki a mai ember lelkéből. Ha be nem vezetik az iskolákban főtárgyként a természetben való természet megértésének tanát, az ember nemcsak a világtól, de embertársaitól is elvadul...

*

Nekem nem az irodalmi „véd és dacszövetségek” és „folyóirat-iskolák” és „irodalmi mecénások” adták a lehetőséget és az alkalmat és időt, hogy alkossak. Cellámat magam építettem, kertemet magam teremtettem. Tanítóim szellemi mecénások voltak és a cellám körüli mészakötblák és nádasok csendje. A magyar mediterrán több ezer éves szőlőkultúrája és szellemi világa és a 17., 18. századi magyarság tömör kép- és gondolatvilága és példája. Színes nyelvet beszélő szőlősgazdák. Nem is tartozom, nem is sorolhatnak semmilyen költői nemzedékhez és semmilyen iskolához.

*

A költészetben minden jelképből lélek s egyben fizikai erő sugárzik. Így a költészet hétköznapijaink vitelében is alkotó elem és energia.

*

A világ és az ember az idő öblében lebeg? ... Vagy süllyed? ...

*

A legnagyobb emberi tragédia a betűvel lezüllesztett társadalom és a hazugság istenülése lehet ...

*

A világ, a dolgok és a tárgyak lelkét és értelmét a művészetekkel nem lehet megmagyarázni. Pedig a belőlük sugárzót megfogni, fölvenni lenne a legteljesebb értelme a költészetnek. Ehhez kellene, melyről többször szoltam, az „érzékeny tudás”. E titok összetett lényege, hogy mi nem értjük a dolgok nyelvét és még nagyobb, hogy tán a szervetlen világ is ért minket, mert a szerves biztos, hogy ért! Csak mi nem a föld, az ég, a víz, a tűz, a világ szavát ...

*

Hogyne lenne a tárgyaknak lelke, amikor mi teremtettük azokat, akárcsak gyerekeinket. Amit beléjük és rájuk ruháztunk, az sugárzik felénk.

*

Ahol a kard szánt és nem az eke, az a nép nyomorult ...

*

Korunk a zagyvaság dáridója. A felelőtlenségek bátor orgiája. A hazugságok szentesítése. A legnagyobb mészárszékek előkészítője ...

*

Végül is minden teremtett e földön végérvényesen megalkotott csak a művészet által lesz. Így lesz a világ s az élet egy teremtetől elindított emberi színjáték sorozata.

*

Nem értik, de nem is látják a természet jegyeit. Valami tér fogalom alakul ki a természettel szemben, az anya fogalom helyett. A természet lényegével szemben hideg érzéketlenség. Ezzel megsérül az emberi létezés lényege is, és az így működő sérült emberi értelem létrehoz egy egyre betegbb társadalmat, mely nem védi szülőanyját és családi otthonát, de rombolja és kidobni készül a házból az öreg szülőt. De végül is az a társadalom lesz az életerős,

amely okos, kölcsönös, közös iskolát (filozófiát, világnézetet) alakít ki majd a természettel és az anyafölddel.

*

A szokatlant és a nagyságot mind gyakrabban téveszti össze az irodalmi és művészeti kritika... Miért?... Mert mindkettő megüt. Csakhogy a szokatlan legtöbbször tartalom és erő nélkül, csupán a külsejével... Míg a nagyság legtöbbször egyszerű és szerény... Így tehát alig észrevehető méltósága mögött rejtőzik a mélység és az erő...

*

A költészet sohasem a megverselés, de új világ teremtése a világ és érzéseink számára.

*

Az embereket külső és belső démonok üldözik. Ezek nehezen megfoghatók. S mert egyedek alkotják a tömeget, a tömegre még határozottabban áll ez. Ez áll a tömegen túl az emberiségre is. És milyen áldás lenne az, ha az emberiség fölsímná korának rossz szellemeit...

*

A versírásban legjobban az írásközbéli állapotot szeretem. A velejáró érzéseket, érzékiséget, az írás sugárzását, feszítését és a készülő vers üzeneteit. Ha már megírtam a verset, akkor következik a legnehezebb. Sokszor hónapokig vár egy-egy füzet, míg elkezdem másolni, javítani az íráskor sok örömet nyújtott verseket.

*

A társadalomba épült egyedeken át a jó vers, ha meg nem is változtathat előregedett vagy kísérletező, vagy rossz gazdasági, politikai rendszereket, de azokban szebbé teheti az ember életét. Elviselhetőbbé történelmi sorsát. A vers haszna így lehet társadalmi-gazdasági erő. Ilyen verseket szeretek. Ezekkel mind kis gépekkel, szerkezetekkel kísérletezem, mert környezetemben használni akarok, mert a vers szerkezet és nem színes léggömb. Energiát fejleszt a lélekbe, amely fizikai-biológiai értelemben is az embert egészíti ki. Minden jó vers új meleg. Új mozgás, új energia.

*

Az életünk árnyékok és emlékek világa... És gondolataink sem papírok, betűk... De élnek és szülnek, mint a nők!

*

Minden lényeges nem itt létezik, hanem e látványos és tapintható kulisszákon túl és ezért minden, sőt a leglényegesebbek is e kulisszákon túl történnek...

*

Az „érzékeny tudás” ihlet, elmélyedő vagy szárnyaló rá és beleérzés, amely kinyitja a dolgok és tárgyak lelkét, a világ és ember értelmes és mégis titkos kapcsolatát? – Lényege olyan, mint a szülő és gyermek kapcsolata! Kölcsönös szeretettel lehet csak megközelíteni a minket körülvevő minden lényegét, értelmét, életét, mert minden él... A világ tárgyaival, szerves és szervetlen valóságával folyamatos élet és értelem, melyet a lényeg föl nem ismerésének ténye tesz sötétté... A kevés ész uralma szüli a világban a fényes helyett a véres történelmet... A felületek keresése a lényeg helyett... Pedig a belső lényeg sugárzik, csak elvesztettük hozzá – vagy meg se találtuk? – az „érzékeny tudást”... A létezés ilyen értelmének fölismerése lenne egy nemezebb történelem kezdete a barbár történelemmel szemben. Az emberiség har-

móniája azzal a világgal, amellyel épp e fölismeréssel leszünk újra egy. E tudással és tudattal, a nem létező halál mély értelmével újra a teljes élet Ádámjai és Éváí. Az élő világgal, a vele és benne élő eggyel, mert végül is mi hordozzuk, az értelem, a világot. Általunk több és gazdag . . .

*

A kozmosz nem magányos. A világegyetem az alkotó szellemtől terhes anya. Benne és körülötte élnek és rajzanak gyermekei . . .

*

Azonosulni mindenben a lényegessel, azzal, amely minden felület mögött létezik. Azonosulni, hiszen hangja, megszólító ereje van. E lényeg, lényeges keresése és kimutatása a tudomány dolga. E hang fölfogása és megszólaltatása a költészeté. E kettő együtt a teremtet és a teremtés . . .

*

Az én szürrealizmusom nem „álomból” született, hanem evilági. Mondhatnám tárgyi, már-már vaskosan reális, pontosan kézzelfogható, mint a fába, csontba, növényi héjra faragott, karcolt irreálisan reális, jelképekkel gazdag pásztorművészet. Ezért képanyaga is sokszor mezei. Azt is mondhatnám, hogy bár mediterrán fénnel és színekkel átszőtt, mégis inkább keleti jellegű. Nem Reverdy és Breton „ihletésű” . . . És a római praktikusság is munkál benne . . . És az évszakok képalakító, változó halmazállapota adja egyik lényegét. Jég és hő tüze a tükrét és sugárzását . . . Így is mondhatnám: „tündéri materializmus” az én szürrealizmusom, melyet Fodor András „tündéri realizmusnak” mondott.

*

A valóság hiába van érzékeink nélkül. Számunkra csak akkor létezik, ha a szem és az érzékeink „világra” hozzák. Ez és itt az emberi és művészi teremtés nyitja. Ahogyan látjuk és ahogyan láttatjuk a valót, a világot . . . E valóból születik a látomás. A látomásból képen és hallucináción át a vers . . . Nálam néha az említett tündéri materializmus . . .

*

A látomás le nem szállhat. Nincsen olyan földi ág. Minden látomásnak tragikus szépsége ebben van.

*

Mikor nagy viharok idején a hegyen kenyérem se volt, éhségem, magányom enyhítésére írtam e sorokat, melyekből azt is megtudtam, hogy nemcsak a hagyma, olykor a ceruza is csalhat könnyet a szembe . . .

*

Kivételes ajándék a létezés, amely a fölismeréssel a tőlünk idegen világból újat, magára szabottat teremt. A teremtésnek ez a lényege?

*

Egy megszímított tárgy e simítással gazdagabb. A tárgyakhoz ezen túl történelmi távlatú érzem és érzéssor, emlék-világ tapad, és ekként él körülötünk. Így aztán tárgyaink minket is továbbvisznek.

*

E fényben a mi emberi időnk igen-igen rövid. A sötétben határtalan . . . Ehhez a határtalan sötéthez szoktat minket az álom és az éj! . . . De a nagy és végtelen sötét azonos-e az éjjel? . . .

*

Mindig meg kell merülni a kaoszban az alkotáshoz? . . . Suttogó öntudat-

lanságig veszíteni a tudatot? ... Ez az állapot lenne az „érzékeny tudás”, amely, ha megejtett, máris száll a vers.

*

A világot csak a szavakon át látja a költő? ... És a világból született szavak teremtik újjá a tökéletesebb világot? ...

*

A világegyetem és az ember egyképp végtelen szerkezetű és méretű. Végtelen a terével, atomjaival, fényeivel és csillagrendszereivel és testével-lelkével egyaránt ... És ez a kettős csak együtt lenne az Egész? ... Olyan Együtt-Egész, amelynek nincs kerete? ... Nyitott minden irányban, s mert minden irányon túl határtalan, így semmilyen geometriába nem sorolható ... És ebben a mindenirányú végtelenben e semmihez sem hasonlítható geometriában vacog a világ és az ember, az Együtt-Egész! ... Sugárzik és pusztul és pusztulva újul és él az Együtt-Egész világ anyaga és mint egyszerű és összetett, közönséges és fenséges, iszonyú terű és mélységű drámába peregnek a világ jelenségei ...

*

A költészet és a természettudomány viszonya csak egymást emelő egység lehet. Hiszen a természettudomány végtelenre bővíti tárgyával és jelenségeivel a föltárt anyagot és a törvényeiket szemlélő költő látásmódját és tárgykörét ... Sokhangúvá és -színűvé teheti a természettudomány századunk költészetét ... Ebben a lírában költő és a természettudós egy gyékényen árul a világ nagy vásárában. Angyalaik és szerkezeteik, fölfedezéseik és hírnökeik már nemcsak suhognak és suttognak és fénylenek a lélek és az anyag, a csillagok és versek jelzései és tárgyai és verssorai között, de már tapintják is a megjelent és megtestesült eddigi titkokat. Dolgoznak, hogy újabbakat sejtсенek és leljenek meg, mint az elfogott és újra szabadon engedett vadméhecskék után törtető erdei méhészt a végtelen valóság vad és szép erdejében, ahol a látható és láthatatlan fények és elektromágneses hullámok sugározzák át a teret és ahol az atomok árama és áradata és tömege veszi körül az egyre rettentőbb és szebb földet és embert és mindennap veszélyesebb életet! Azaz az új költészet anyagát és teremtményét ...

*

A történelmi múlt örökségeibe ragadt nemzeti és hatalmi rögeszmék viszik csödbe az emberiséget. Évezredek óta az ész és munka minden kincsét a kard herdálja el ... Az éhen- és zsarnokságba halók megmentése helyett korunk esze, mint rosszul állított lámpa, nem a lábunk előtt, de mintha földön és égen holdkóros távlatokba világítana ... Holdkóros trapézművészek versengését és mutatványait ámulja korgó gyomorral, sötét közérzettel a világcirkusz kenyérre és békére éhes publikuma. Mármint a sátron belüliek. És a kívülrekedtek? ... A csontig fogyott, a források vizéig is alig tángálódó milliók? ... Anyák üres mellét rágják a szent humánus sátrán kívül rekedt csecsemők ... És a bibliai szakállas, az éhező milliók között keringő haláldarazsakat lesi ... És titkos jeleket lát az égen és csontvázakat a földön ... Az apokalipszis vezérlővasainak fején csillog a korona ... És e koronák és e koponyák mögött nem dermed meg az ész és a jelvényes palástok mögött nem indul meg a szív ... Micsoda világcirkusz, ponyván belül és ponyván kívül ...

*

Az ész kora lenne korunk? – Azaz erkölcsi? – Nem, mert lényege a hazugságoknak igazság formájába való kendőzése ... A magunk gyártotta és ész

teremtette komputerek jóslásainak is fittyet hányó kor. Önző, apró elmék kora, amelyben hiánycikk a kenyér és a betű... És csak nézi üres szívvel korunk a népszaporulat grafikonját, mellyel lépést alig tarthat a magot elvető, rosszul elosztott gépcsorda és az élelemgyártó technika... És csak megy tovább az elavult alapozású érdekek szolgálatába állított, igazság képébe kendőzött hazugságok uralma... Korunk szellemi ereje és lelkiismerete nem áll az ember és emberiség igazát, javát követelő ész szolgálatában... Megosztott, rettentő fegyverű igazságocskák kora ez...

*

A világot és az emberiséget, ha nem is lehet megváltani, de talán egy rétegét a szép felé fordítani és megértésére át is lehet hangolni.

*

Az igazi új és modern irányzat és stílus, amelyik emberi világot akar a pénzzel és karddal teremtett és védelmezett életstílusokkal szemben.

*

Az új stílus és mai művész, ha tetszik, ha nem, ma már inkább a világpolgár agyával gondolkodik. Az egyetemes emberiséget néző ember szemével keresi a megváltó útját. Nem sülyedhet gazdasági és hatalmi érdekkörök és közösségek rejtett nacionalizmusába és konzervativizmusába... Művészeti stílusának lényegében pedig nem lehet az immár ötven éve lefutott stílusok epigonja... Még akkor sem, ha csak válogatja is e stílusok használhatónak vélt elemeit, jegyeit... Hazai képpel, nehogy egy elkésett Hortobágy délibábja táruljon fel újra...

*

Világos, hogy minden valóság rejt magában egy lényeges világot. A valóság külszíne és formája mögött és színében és szerkezetében is egy mégis megfogható lényeg, amelyik oly láthatatlan, de oly lényeges és létező, mint maguk a láthatatlan atomok világa, amelyekben és amelyben az anyag minden jelensége lejátszódik. Végül is e lényeges épít föl mindent a világban és bennünk, a kutató és megsejtő és lényegét összegező művészen, tudósban és művészetekben és tudományokban...

*

Kassáknál olvastam azt, hogy a szürrealisták az „ősi kultúrák földidézésében keresik az improvizációikat”. Nálunk sajnos alig néhányan. Inkább a nyugati szürrealisták improvizációiból „teremtenek”... Kalandozásaik közben az ősi nyugati kultúrákból és nem a kezükben tartott és idegrendszerükben élő keleti világból... Talán az egyetlen Sinka István ebben a kivétel... Az ő pásztori mitológiája nemcsak keleti színű, de ugyanakkor a közép-európai agrárszegénység mitológiája is. És ezzel még nagyobb értékű a lírája, mert ha el is hallgatják, de tény, hogy a szegénység világa nemzetközi és nemzeti vonatkozásban is mindig mélyebb és ősből is és így gazdagabb is – az ő költészetében is –, mint a már civilizált kultúrák világa...

*

Gyermekkoromtól tudtam és hittem is, hogy köztem és a tárgyi világ között nemcsak kézzel fogható kapcsolat van, de szellemi is. Szinte sugalló, nyelv nélküli és lényeges és beszédes viszony. Nem kétes misztikus kapcsolat, de ennél tárgyiasabb ez a kapcsolat, mert az ők és az én viszonyulásom versben és képben, érzésben és hangulatban világosan lemérhető és megfogható... Az érzékenység egy mélyebb hangoltsága rögzítheti egy-egy költeményben ezt a lényeges kapcsolatot... Igen... Meghallhatók a tárgyakból a szavak... És

meg is jeleníthetők és kifejezhetők e lényegek és belső erők az elzáró és bilincsben tartó formákból. 1939 óta egyre több ilyen verset írtam.

*

Korunk test-lélek embere egyensúlyt veszített a civilizáció gépesített és mammutvárosi világában. Lassan oda jutott, hogy a gépek és élelemipar maximális birtoklása jelenti számára a boldogságot. Az egyre inkább érzelm és lelki világában elsatnyult testi-gépi ember típusa lesz az uralkodó. Ezért az anyagra szegezve, a terrorra és e hedonizmusra használja. A gépesített és lassan már-már atomfegyveres kis- és nagy hordák új, barbár kora kezd kialakulni. Az ilyen új embertípus értelmes és az eredendő büntől megszabadított, a világra és emberiségre egyszerre gondoló természetes világot tud-e teremteni? Vagy csak természetelleneset? ... Sivár, a technikától, civilizációtól sterilizált környezetbe építi be rendszerét és magát az emberiséget ...

*

Az „alkotások” hamis szemlélete, a véletlenszerűek elismerése és elismertetése és ezekben a művészet belemagyarázása újabban különösen a képzőművészetekben lett divatos. Az úgynevezett „spontán mű”! Az így sikerült mű „alkotása” és csodáltatása a dilettánsok „ereje” ...

*

Az érzés és érzelm anyaggá alakul át az emberi szervezetbe? ... Idegekben és izmokban matériává? ...

*

Minden csapás, ami ránk szakad, az ész gögjének öklelése a természetben.

BÉKÉSI GYULA

Az élő Pilinszkyhez

*Benne állok a „sírás tengelyében”;
Téged meg visz valahová a Göncöl ...
Hány „gürcölő” – megváltó-szép-kölönccel
önnön nyakában –; menne ...! – Nem is értem!*

*Annyi minden szorítja most a gégém,
hogy üres gödör a szemem s „csörömpöl”
árnyékom is! ... Te már a földi göncről
szabadultan „mutálsz” az utak végén ..*

*S ó, ó, mit ér, mit ebbe belegondol
mégis, „ki költő”, s okosan bolondul
– embersorsoktól hullásra beérten!?*

*Én is ... halálomban talán-tán megértem:
– kolomp s harang hogy bennünk egybekondul –
mi az, mi menthet minket a Gonosztól?!*

Hányingeres csónak

*Ajtóim befelé nyílnak;
nyüszít a lélek, ugat.
Mért didergek itt évek óta?
Arcomon dögszagú huzat.*

*Kályhám baglyok s egerek
tészke; mindegyre odvasabb
gallyat roppant az erdő.
Fejszénél gyilkosabb vasak*

*ténylenek lábomnál, fejemnél . . .
Ma még mozdulatlanok.
Szemem gyémántján köszörülük
élüket a csillagok.*

*Tele a kert is törmelékkal,
mint adatokkal a tudat.
Föld húzában mérgezett sebek
mélyülnek, fekete kutak.*

*S felfakadnak, mert ez a törvény.
Gáz pőfög, puffad a talaj.
Bárki gyász nélkül oszlik, – az égbolt
felhőktől foszló ravatal.*

*Se ősz, se tél, csak mintha tundrát
diszítne harmat gyöngysora.
Lábomra sarkkör: dűlőút
fonódik. Nem vezet sehova.*

*Körmeim szigetcsoportja
gémberedik – hát lehelem . . .
Hányingeres, szökevény csónak
inog bennem: a félelem.*

Napisten-hívó ének

*Hol vagy napisten? Milyen dorong
döntené le a tornyaid?
Fiaddá fogadsz? Sugár-trónod
elé omlok ma hajnalig.*

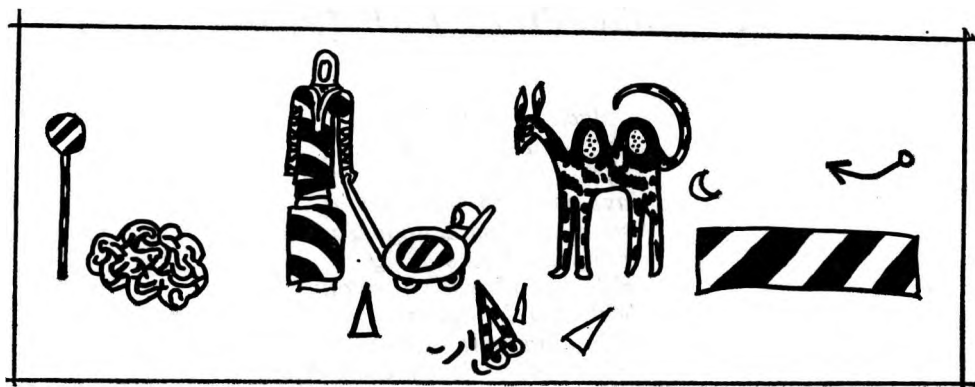
*Alázat-pír, ha porig hajlok,
arcom nem szégyenitheti . . .
Dög-lepkék szállnak hajtókámra –
kudarcok érdemrendjei.*

*Érintetlen szívem simítsd meg,
tüzedtől szűz már ne legyek,
mezőkön égess magadévá,
szájadból ne fujj hideget!*

*Ments meg engem az éjszakától,
hevítsd nyirkos párnáimat!
Odúkba üzött ne lehessenek
szellőztetett gondok miatt.*

*Bujkálsz, napisten, ködfüggönybe
burkolódsz eme hajnalon.
Mit ér az álca, hogyha rád tör
mind több árnyékbirodalom?*

*Dorong a kézből ki nem szárad,
taktika le nem csillapít.
Hol vagy napisten? Hadd építsem
leronthatatlan tornyaid . . .*

Pipacskoronás

*Az ezüstfenyő talpig súlyos fényben.
Virágmáglyák a völgyben, dombokon.
Arany napszirmok villognak a szélben.
Az ég megáradt. Kék örvény sodor.
A ragyogás már gyújtogatni készül,
a dél homlokán ver, dobol a láz.
Lángtükrű tolyók forrnak, sisteregnek.
Nézd, a halál is pipacskoronás.*

Hullás zápora

*Kivilágítva mind a temetők.
Lobog, lobog a sötét kandeláber,
Nehéz diszben pompáznak a sírok.
A rékviem zeng, az utolsó ámen.
Ideje jön a beteljesülésnek.
Hullás zápora ezüstöz a nyárra.
Készülődnek már a mindszeinti esők.
Fényes szemünkben föllobog a fáklya.*

Régi szerelem margójára

*Palack az óceánban,
mely partot sosem ért.
Ige rég elfelejtett
nyelven. Szó, mit nem ért
senki. De visszhangozza,
kongatja föld s az ég.
Küszöbön kisarjadt gyom.
Vak szemben néma kép.
Tűz elhagyott szobában.
Nincs mért, de ég. Csak ég.*

CAROLINE ÉS ANDOR

(*Feljegyzések és észrevételek Széchenyi napjainak-éjeinek
két kísértetéről*)

II.

Itt az ideje, hogy meghallgattassék a másik fél is, utóvégre „dialógusukban” az ő mondanivalóját már régóta rekonstruálni is alig lehet. Az ügyről az augusztus 9-ei eset óta mélyen és jó okkal hallgató naplóban csak november 3-án törik meg a csend. A feljegyzés alább idézendő sorai közt az olvasható ki, hogy Széchenyi szerfelett kínos erkölcsi kutyaszorítóban érzi magát. „November 3-án este 8 órakor olyasmi történt velem, aminek rámnézve mindenképp szomorú következménnyel kell járnia – de az is lehetséges, hogy csupán emiatt fogom egyszer főbelőni magam.”

A vésztjósító feljegyzés a gyanútlan olvasónak olyasmit sugallhatna, mintha az egymásba feledkezettek idilljét (ld. Dante Pokla 5. énekének befejező tercínait) – ha nem is éppen a bosszúállás gyilokjával, de a férj zavarta volna meg... A fejlemények azonban hamar eloszlatják ezt a gyanút, sőt a továbbiak éppen Pál szemethúnyó, megértő, szinte cinkos magatartására terelik a figyelmet. Vagyis az idestova háromhónapos kapcsolatnak a „Mama”: a súlyos matriárka tekintélyű Széchenyi Ferencné vet véget. Fellépése hatása alatt a kongresszusi botránykrónikák közül is kiharsogó szerelmi háromszög szereplői bizonyára pánikhangulatban, a már korábban is tervezett itáliai utazásra szedelőzködnének – Bártfai Sz. L. szerint hármásban. Márpedig megítélésüket ez még súlyosbítaná. (Csak Bártfai interpretálja úgy, mint ha éppen ártatlanságuk bizonyítéka volna!)

A naplóban egy november 21-én, kommentár nélkül leírt eset arról tanúskodik, hogy ez a sógornő és sógor közti *liaison* az Európa jövőjének eldöntésére összehozott koronás főket is kandi izgalomba hozta. „Midőn bátyámmal Nápolyba készültem utazni, Caroline teljesen magára maradt. A porosz király megkérdezte tőle: – most ki fogja megszerezni kegyed fölött az ideiglenes kormányt? – Mire ő a következő pompás feleletet adta: – De hiszen nem vagyok én tartomány, hogy akármilyen kormány bitorolhasson!”

A család hangulatát és magatartását egy másik, ugyanaz napról való feljegyzés jellemzi: „Anyám könnyezve kérlelt, gondoljak néha az örökéletre. Régóta nem voltam ennyire megghatódva...”

A család hírnevét, menyé becsületét, fiai jövőjét féltő nagyszőny beavatkozása ügyükbe: ezekből a könnyekből következik, és talál, ha kelleltenül is, megértésre. És ha a naplót egy rendkívüli *sentimental journey* elképzelhető viszontagságaitól meg is fosztja, végül is hasznos és üdvös volt: a menyé és két fia közt létrejött, amúgyis szinte karamazovi háromszög olyan kockázatos változatot, mint ez a társasutazás lett volna: nem produkált.

ÉRZELMES UTAZÁS – SZÉCHENYI MÓDRA

A fiatal Széchenyiben, lelki alkatából következően, az extrovertált childeharold-ság, az introvertált ifjúwertherség jóformán napszakonként váltakozik, vagy színjátszó ambivalenciaként van jelen. De első itáliai utazásán, a friss Caroline-üggyel szívében, még a Wertherrel való, szenvedő azonosulás az uralkodó elem. Valószínű,

hogy az öngyilkossági kényszer csíráját is ez az állapot szökkenti szárba, s teszi kitéphetetlenné, okot vagy ürügyet bőven kínáló viszonytárságai folyamán.

Legelső, (1814. december 11-ikéről való) itáliai naplójegyzésének kezdő sorai magukon viselik a *tett* színhelyétől nagyon messzire, de emlékeihez annál közelebb került lélek vergődéseit. „Több napon át készülődtem az utazásra, mely *sebeimnek gyógyítására, korábbi kedvem visszaadására*, jaj, Istenem, lelkiismeretem csillapítására lett volna hivatott” – üti meg, visszatekintőn, az alaphangot, és utána szinte drámaian idézi fel zaklatottságát az akkor *már csak bátyjával kettesben, tervezett utazás küszöbén*: „Minden intézkedésünk úgy történt, hogy együtt kellett volna élnünk, utaznunk és meghalnunk. Számomra nagyon kíváncsú, modhatnám boldogító volt egy ilyen útítárs, ki a legközelebbi atyámfia, – a legjobb barátom, mert hisz vele együtt nevelkedtem! – s mindenem a világon! ... E boldog bizonyosságban éltem gondtalanul s mégis boldogtalanul – olvassuk e mélyértelmű, talán többértelmű vallomást, s aztán a fordulatot, hogy Pál „hirtelen megbetegedett” s ő „a legborzasztóbb lelkiállapotban” hagyta ott Bécs november 30-án, a kísértetek órájában. – Azt, hogy „a legborzasztóbb lelkiállapotot” a Pál élete miatti aggodalom, vagy az a sejtés, esetleg tudomás okozza, hogy „a hirtelen megbetegedés” szintén a bölcs matriárka intézkedésére következik be: nem árulja el.

Caroline, a „magára hagyott tartomány” állapotára közvetlenül a válság, pontosabban a katasztrófa után csak következtetni lehet; ugyanis másfél hónapról írásbeli forrás nem kínálkozik. (Lulu Thürheim, a szemtanú krónikás adatai – *sine ira et studio* veendő tudomásul!) Az első, Caroline december 31-éről való, Bécsben írt levele – *válasz* a bujdosónak egy Nápolyból küldött levelére – az elszakadás okozta mélypontról kivergődött, de még mindig a görcsösen ragaszkodó lélek kitárulkozása:

„Mily gonosz és szomorú a mi évvégénk ez alkalommal!” – sóhajt fel az elején; mert amikor írja, még friss benne a borzalom: nagybátyja, Karl Lichnowsky herceg égő palotájának látványa. Onnan rohan át a szomszédságba tollat ragadni, és miután a lángban álló épületről, a tűz elharapózása elleni küzdelemtől valóságos helyszíni közvetítést ad – jellemzi a károsult tulajdonos magatartását, ahogyan ez a pusztulást szemléli, s „bárhogy igyekszik is filozófikusan felfogni, mégis végtelen kint okozhat neki a pompás berendezés elvesztése, s jobban fájhat minden egyébnél, mert ebben lelte boldogságát – s mert mindenestül elveszett jómódja most egész életét megváltoztatja...” És erre következik az a két mondat, amiért a tüzeset leírása oly szuggesztív erejű: „Azt hiszem, senki sincs most a világon olyan állapotban, hogy úgy sajnálja őt, ahogyan én. Én tudom, hogy mi a bánat.”

E hosszú, célzatos záradékú bekezdés után – amelyből nyilvánvaló, hogy a pusztító tűzvész az őt majdnem elemésztő s egész életét megváltoztató szenvedélynek kivetülése, mindent kifejező jelkép – e levélben a régebbiekből ismert duruzsoló, bársonyos hang megtörtén panaszossá, szinte nyögdécselővé válik, bárhogy igyekszik is filozófikusan felfogni veszteségét. Sőt, Pált illetően lelkiismerete is megszólal, és bizonyosan nem ok nélkül jelentkeznek az üldözöttség képzetei.

„Ezer meg ezer köszönet, jó barátom, a leveléért. Tegnap kaptam meg, amikor hazamentem, igazán megérdemlem, mert nagyon bosszús voltam egész nap egy levél miatt Pálhoz, melyet Kőszegre küldött az én – (itt a Bártfai Sz. L. közölte másolatban két gondolatjelnyi hézag van; a szövegösszefüggésből az sejthető, hogy Caroline Széchenyit aposztrofálja). Mihelyt ezt megtudtam, voltam oly gonosz, hogy magam induljak s addig jöjjen-menjenek, míg vissza nem adták, és rögtön felbontottam, bizvást hívné, hogy lesz benne számomra egy niclose*, de sajnos egyáltalán nem így volt. Mi több, már késő este volt, mikor levele érkezett. Bizonyítéka, hogy emlékszik. Úgy tetszik, hogy elégedett új utazásával, kedves Stepheerl. Teljes szívemből kívánom ezt – (innen németül és mind „gretchenibb” hangnemben) Iste-

* Talán a francia glose (pletyka) osztrákos Klossé változata. Vagy olvasat-hiba?

nemre, nem hamisság ez, több boldog és elégedett pillanatot (kívánok) mint amennyit magamnak valaha is várhatok. Tudom, hogy nem vagyok elég erős uralkodni magamon – hogy gyermekesen viselkedem, de most már másként nem, csak föltöbb boldogtalannak érezhetem magam – egyéb kívánságom nincs is már e földön, mint szeretteimet boldognak tudni – és a jó Pault igazán elégedettnek látni – Ő szeret engem és Téged örökké – már vágyakozva vár vissza Téged s aminek úgy örülök: nagyon nyugodtnak hisz engem. És főként, amikor látja, hogy a bálók etc. örömeiben nem veszek részt, akkor ezt a mostani gyenge egészségemnek tulajdonítja. Egy sereg ember azonban látja ennek valódi okát, sokan sajnálnak, gúnyolnak bizonyosan. Mert ostoba emberek előtt mi sem nevetségesebb, mint a morális szenvedés. Minap mondta nekem valaki: nem kellene Neked írnom – Te a leveleimet mutogatni fogod és még másként is visszaélsz a barátsággal, amit pedig ezzel szemben, Tőled én oly jogosan várok el. Ah, az undorító emberek – akik az Egyetlent, ami engem még boldoggá tesz – az illúziót és emlékezést – elragadni akarják...”

És ezek után a záradék, mely éppen óvatosságával árulkodik: „Rögtön égesd el a leveleimet, szépen kérlek és válaszolj mihamarabb. Olvashatóan de számomra érthetően. Caroline.” Az ilyesfajta kérések, mitagadás, még mindig a tilosba kívánczó nő naivul rejtélyeskedő rendszabályai...

Ilyenfajta óvatosságra történik célzás a március 17-én, Apátiban írt levél kezdő soraiban is. (Ez idő tájt a címzett még Nápoly környékén kalandozik.) – „Igazán nem helyes, hogy Te nem írsz nekem – kívált, mert kértem ezt és Te megígérted, kedves Stepherl – Neked könnyebb volna, mint nekem – aki egyáltalán nem tudom, mit írjak és hogyan.” Majd így folytatja: „Ha Horpácsra (ti. Széchenyi Lajosékhöz) jössz, szép volna, ha legalább egy napra meglátogatnál – mert akár utazol akár nem (célzás Széchenyinek a családtagokkal már tudatott, őszre tervezett angliai utazására), nagyon szeretnék látni, és Bécsbe többször már vajmi bajosan jövök e tavaszon, néhány napért semmiképp sem éri meg az ittenit előlről kezdeni, ami mind keservesebb nekem.” És ezek után szinte pityergő panasz magányáról – s vád is egyszerre mind az vagy azok ellen, akik magára hagyták. „Mostanig egész idő alatt itt volt Festetics Pepi. De holnap vissza kell vinnem, nagyon fájdalmas nekem – mert mindig és mindig csak egyedül lenni szomorú és szomorúvá tesz. Andor (kétéves fiacskája) igazán rendkívül jól viselkedik, úgy hogy sosem veszekszünk. Most teljesen nálam rendezkedett be, mert Géva (Andor nevelője) néhány napig távol van. Éljen boldogul kedves Steferl (!) írk nekem jó részletesen s légy meggyőződve, hogy a legélénkebben érdeklődöm – akkor is, ha csupán a Te jövődről volna szó – éljen nagyon boldogul.”

Idő haladtával Széchenyi, Caroline rossz csillaga alatt bolyongva, s tarsolyában néhány levelével – asszociációinak egy részét köréje kristályosítja. A fentebb idézett levél például arra kelt gyanút, hogy a Caroline-ra vonatkozó milánói, április 1-én kelt naplójegyzés ihletőjét lássuk benne. Megjegyzendő: ez az első naplóbeli jele a Caroline-élmény szívós tovább égésének, és Széchenyit – ez alkalommal – teljes wertheri fegyverzetben, azaz fegyvertelenségben mutatja be a vesszerű, messzire sóhajtó vallomás: „Éljen boldogul, szerelmesem, én úgy érzem, nem élhetek tovább, a szerelemre szívem kihalt, a harchoz cserbenhagyott. Engedd hát a halálban megtalálnom a boldogságot, melyet az életben hasztalan kerestem volna. Ha ez a könyv valaha résztvevő kezekbe kerül, ne engem vádoljanak – kitaláljátok, kire gondolok? Szerettem és szerelmem bűn volt;” – ez az első felelősség-elhárítást célzó kísérlet, s a második öngyilkossággal kacérkodó feljegyzés Caroline miatt. De érdekes azért is, mert az időbeli eltolódások és hézagok ellenére – hála a naplójegyzéseknek és leveleknek – olyan távérintkezés van kialakulóban, mely egy kis erőltetéssel dialógussá sűrítethető. Egyébként is, ez a sóhajtás *levéltöredéknek* is tekinthető, olyan részletnek, melyet, talán a családi cenzúrára tekintettel, ajánlatos volt a postázandóból kifelejtetni...

Caroline április 3-án kelt levele oly szorosan a párbeszédhez tartozik, mintha elért volna hozzá ez a Milánóban elsóhajtott, vésztojósó vallomás. Idestova öt hónapja ugyan, hogy elszakadtak egymástól, s felejtésre ennyi idő, nem szíve gyöke-réig szerelmes nőnek, úntig elég lehetne. De Caroline, vesztére, görcsösen ragasz-kodó, kiúttalan. Széchenyi nápolyi kalandjairól egy s más tudomására jutott ugyan, de bálványozó rajongásának véget vetni még sincs ereje. Megtörtségét, hitevesztett-ségét árulja el a francia „szalón-nyelv” hirtelen és végleges sutba dobása is: ilyen töredelmes vallomást csak anyanyelvén tehet az ember, s a 6 éves korától Bécsben nevelkedett Caroline anyanyelve nem a francia. Ebben a lelkiállapotban színlelésre, ködösítésre, magázásra már sem kedv, sem erő. Íme, a Bécsben, 1815. április 3-án írt levél:

„Talán nagyon helytelen tőlem, hogy írok Neked – a hangulat melyben leled-zem a mentségem – legalább is a magam szemében. Remélem, kedves Stephe-rl, nem fogsz haragudni, ha kérlek – nagyon erősen kérlek, írd néha nekünk (n. b. a többes első használatát fiacskája, Andor közelsége indokolja). Csak egy pár szót kérek, hogy jól megy a sorod – hogy boldog vagy. Többet nem tudok és nem is fogok kívánni. De ez a kérés engedtessek meg nekem. Ha azt mondom Neked, hogy min-dent tudok arról, ami Téged oly sokáig időztetett utolsó tartózkodási helyeden (cél-zás a Hortensia-ügyre!) akkor Neked a levelezés folytatása – ami nekem e pilla-natban nélkülözhetetlen, talán könnyebb lesz. – Ne haragudj ez ostoba s talán koc-kázatos sorokra – olyan zavarosak, mint az a személy aki írja – tépd szét s gondold meg, hogy én teljesen egyedül vagyok Apátiban, tehát ha nem tájékoztat-sz hogy-létedről, akkor semmit sem tudok, egyáltalán semmit. Isten áldjon – Isten oltal-mazzon Téged, ez az egyetlen kívánságom.”

A fenti levél – a következőnek kezdő soraiból ítélve – talán nem maradt vá-lasz nélkül; a feltételezett válasz azonban rekonstruálhatatlan, s a napló is néma vagy két hónapig. A „párbeszéd” tehát hosszú szünetjellel megszakított, és akkor is „monológ” volna, ha Caroline néhány Nápolyba küldött levele – melyekre alább hivatkozik – valahol fennmarad. Lássuk most ezt, a közeli viszontlátásra ajzott szív-ből buggyant s drámai izgalmú, követelődző megnyilatkozást.

„Bécs, 1815 május 17-én. Ugye nem veszed tőlem rossz néven, hogy egy idő óta nem írok Neked – kedves Stephelem – és felejtéssel se vádolg, kérlek Téged (...) Az ok először is az, hogy utolsó leveleim megint visszajöttek Nápolyból Herz-hez* – később pedig foly-on reméltem, hogy ide jössz. Most mégis írok Neked au risque (kockáztatva) hogy elvesz – nem csak kockáztatva, de reménykedve is, mert szeretném, hogy majd itt utazzék át a főhadiszállásra mentében – és ha érez barát-ságot irántam, Apáim fog átutazni. (Figyelmet érdemel, hogy a hosszú mondat *ma-gázó* része Caroline leveleinek egyszersmind utolsó néhány francia sora...) Egy kellemetlen fog-operáció miatt jöttem ide (n. b. Bécsbe) – reméltem, hogy esetleg láthatlak – legalább is híreket hallok felőled (...) 5 hétig teljesen egyedül voltam Apáiban – teljesen egyedül Andorral – igazán szívesen voltam ott, Bécsset megta-nultam gyűlölni – és többet nem is kérek belőle – ha, nekem örömet szerzendő, hozzájárulsz, hogy Apáti kedves maradjon – akkor jó bőven írd, hogy megy a sorod – mindent írd meg nekem – kérlek Téged.”

A hosszú levél második szakaszából derül ki, hogy Stephelelről utoljára április 19-én kapott hírt, mégpedig a „Papának”, vagyis Széchenyi Ferencnek írt leveléből, „és ez (ti. a hosszú hallgatás) minket és engem nagyon elszomorít – amit ugye elhi-szel, kedves Stephelem?” – és ez után, mint a legismertebb, Széchenyi által is több-ször (egyszer még *magyarul is*) emlegetett Dante-idézetnek talán tudatos parafrá-za: „Egyébként sok szomorúság van most, s kevés ami szép, vidám. Az ember a jelent csak a múltra gondolva tudja elviselni – mert a jövőnek, remélem, még na-gyon derűs napokat kell hoznia.” (...) Nyomatéku pedig, távollévő szerelmese

* N. b. Leopold Herz, bécsi bankárhoz, aki levelezésüknek bizalmas közvetítője volt.

érzékeinek szegezve, valódi *argumentum ad hominem*: „Paul nincs itt velem – mindig a Somogyban volt mostanáig.”

*

A „zarándokútjáról” 1815 júniusában visszaért „Childe-Werther” naplójában sem bécsi, sem csenki tartózkodása heteiből nincs feljegyzés. A Caroline-nal való találkozásról is csak egy levele beszél. A napló-némaság okára Viszóna egyik jegyzetében vélünk némi magyarázatot találni; eszerint hazatérte után mindjárt új „futártiszti szolgálatra” rendelve (a vezérkarhoz) bevonulása előtt Bécsben Seutin katonatorvossal több hétig kezelte magát s ez idő alatt nem járt társaságba” ... Tegyük hozzá, hogy óvatosságának a nápolyi, jórészt nőhódító hadjáratából hozott testi nyavalyák mellett súlyos lelki oka is lehetett: szorongás a találkozás kimenetelétől és családi-társasági visszhangjától. Bizonyoság rá, hogy amikor a találkozás Rasumofsky-éknál – Caroline sürgetésére bekövetkezik, zavarukban úgy viselkednek, vagy úgy viselkedik, hogy a szegény nő búcsútlanul hagyja faképnél, s tűnik el a találkozás színteréről.

Fennmaradt ezekből a napokból annak a Széchenyi-levélnak a *fogalmazványa*,* melyben a sértett lélek megbékítésére tett kísérletet, s ezúttal hézagtalan „dialógust” folytatva, egyszersmind reflektál Caroline-nak még május 17-ikén kelt levelére. Tartózkodó, vagy éppen kitérő magatartása azonban, minden békítő szándék, hízélgés és mellébeszélés ellenére is nyilvánvaló. Jószoigálatait ajánlja, factotumjának jelentkezik, de ezt túhangsúlyozva voltaképp a Caroline rég áhította, vért és velőt áldozó szolgálat elől zárkózik el...

Íme, a legfontosabb részletek, az egyetlen fennmaradt, Caroline-nak írt Széchenyi-levéi impurumából. Nem érdektelen, hogy kb. 90%-ban franciául íródott, tizben angolul; Caroline-t magázza, vagyis álöltözetben mutatkozik – nem is annyira a világ, mint inkább a hosszú tőrésben elcsigázott nő előtt:

„Elment Bécsből, anélkül, hogy címét megmondta volna nekem. Olyan érzelmi zűrzavarban láttam Rasumofskyéktól indulni, hogy nem vagyok elég gonosz ahhoz, hogy ne bocsássak meg Magának – amiért elfeledkezett rólam (...) És mindenekelőtt még egyszer meg akarom ismételni, kedves barátnőm – hogy mindig és minden alkalommal megtalál engem (s most az egyetlen tegező német félmondatt), mint aki Téged őszintén szeret – – kivált ha hangulataimat olykor-olykor szíveskedik elviselni, és megbocsátani – azzal a nagylelkűséggel –, amely nélkül nem volnék itt – ahol e pillanatban vagyok ... Ne gúnyoljon ki, hogy Magának írni a francia nyelvet választottam (n. b. eszerint az előbbieket németül íródhattak s talán „álöltözet” nélkül!) – Én egyformán rosszul írok franciául, németül, tudja (s most egy olasz idézet): „e dissimulare non giova” – (és alakoskodni, színlelni céltalan) ... És, ezek után – éppen a figyelemelterelőnek szánt olasz idézettel keltve gyanút – a Bécsből „lelki zűrzavarban” elmenekült és sok mindent félbe-szerbe hagyott Caroline szolgálatára vállalt kommissiókat felsorolva, e tanulsággal folytatja: „Íme tehát megbízattam egy teljhatalmú miniszter teendőivel. Úgy találom, hogy ez a degradáció elég jelentékeny természetű és ha gratulálni nem is tudnék érte magamnak, mégis vigasztalódom, mert remélem, ez olyan cím, melyet inkább megérdemlek – és olyan hivatal –, melyben képességeim, érdemeim és személyem többet érnek.”

Végül álljon itt az eredetiben francia mondat, mely Caroline levelére utal viszsza, vagyis szorosan a párbeszédhez tartozik. „Kegyed a múlt és a jövő közt lebeg és én boldog vagyok hinni, noha ez a vallomás számtalan könnyembe kerül – hogy jövője derűsebb – edesebb lesz – mint amilyen a múlt sohasem lehetett.”

Caroline-nak Apátiból június vége felé írt válasza azért is figyelmet érdemlő, mert talán az egyetlen 24 órán belüli reakció levelezésük történetében. A védtelen, magát kiszolgáltatónak nyíltág, a „lelki zűrzavar” felváltó „filozófikus” rezignáció Széchenyi túlságosan diplomatikus levélfogalmazványa fölé emeli, s a kései olvasót e ponton erősen az ő oldalára billenti.

* Ld. Bártfai Szabó L. idézett munkája.

„Ezek a sorok szívbeli fájdalmas búcsúmat viszik Neked – mégis azzal a vigasztaló gondolattal, hogy nemsokára látni fogjuk egymást, és táplálom a reményt, hogy akkor talán jobban megismeresz és kevésbé tévesen fogsz megítélni. A tegnapi levél csak az első pillanatban búsított, bizony okozhatott volna némi sértődést, de mivel önszeretet ott nem uralkodhatik, ahol valami jobb lakozik, így csak az fájt, hogy félreismertt vagyok, a tartalom viszont kedves nekem minden rossz ellenére, melyet hordoz, mert oly szívesen hiszem, hogy ez mind mégis szerető szívből fakadt. Isten velünk – és ha Isten úgy akarja, a hamaros – boldog – viszontlátásra.”

Ennek, és annak a levélnek ismeretében, melyre válasz volt, különös jelentőséggel fénylenek föl Széchenyinek 1815. július 5-ikei krónikás-sorai közt a *vers-idézetek*: valóságos kis antológia 1 francia és 4 német költő szerelmes verseiből.

Álljon itt bizonyosságul négy sor Ernst August Steigentesch *Lied* c. verséből – rögtönzött fordításban:

*Kéz a kézben mentünk mi ketten,
Szeme azt mondta, mit éreztem;
Arcának rózsái között
Tilalom és vágy küzködött...*

És ez a nyolc sor J. G. von Salis-Sewistől:

*Vannak titkos keservek,
Mikről nem szól a száj,
Miket szívben viselnek,
Világgá egy se száll.*

*Vannak mély, szomjú vágyak,
Rejtőznek ténytelen,
Van könny, mely fel se szárad,
S nem láthat idegen.*

Mitagadás, közepes költők szerelmi közhelyei; viszont az időpont, melyben feljegyzésre érdemesítették – mint a feljegyző akkori lelkiállapotával egybeesők – voltaképp a végszavakhoz közeledő dialógus szerves részei.

*

Augusztusban új találkozásra készülődnek: ezt Bártfai Szabó L. nem a naplóból, hanem Széchenyinek a cenki jószágkormányzójához, Liebenberghez írt leveleiből olvasta ki. Vadászatot rendez Cenk környékén, s akkurátos írásbeli utasításokat küldöz Bécsből. Utasításai közt a legnagyobb nyomatékot kap a hálósobájának rendbetételére vonatkozó: Caroline-t és Pált ott szállásoltatja el...

A vadászat lefolyására nézve sem a naplóban, sem Liebenbergnek írt levelekben nem található adat. Annál többet árul el, szűkszavúságában is, Caroline *utolsó* – éppen Cenkről írt *levele*. Ezt elolvastva közelebbi fogalmat alkothatunk a családi tilalmakat félig-meddig kijátszva tervezett, eleve kudarcra ítélt augusztusi vadászatról. Nem kevesebb történik: a házigazda cserbenhagyja vendégeit. Márpedig arra, hogy ilyesmire ragadtassa magát, magyarázatul nagyon keserves, alighanem morális gátlást, pánikállapotot kell feltételezni, amit síró anyja figyelmeztetésének emléke is előidézhetett. („Gondolj néha az örökéletre!”)...

Lássuk tehát Caroline utolsó levelét élete első és utolsó, egyetlen igazi szerelméhez:

„Te csakugyan fura ember vagy, kedves Stepheerl. Engem gonosznak és Isten tudja minék – nevezni, amikor innen elmész! Paul ma reggel kapta meg leveledet

és, noha beteg, mi rögtön ide jöttünk. Képtelen vagyok öt rábeszélni a Horpácsra-menetelre, mert beteg, ha igazán örömet akarsz szerezni, akkor gyere rögtön ide – Én megígérem Neked, hogy aztán Horpácsra megyünk.

Nagyon haragszom rád, gyűlöletes ember – csak egyvalami békíthet meg, ha rögtön, rögtön idejössz, a propos: a levelemet megkaptad? Gyere. Gyere!”

A Horpácsra invitálás rendkívül elgondolkoztató: mi ez, ha nem egy új menekülés a láthatáron, újra hármásban? De mi célból? Széchenyi Lajos kastélyáig talán nem ér el a kiterjedt bécsi atyafiság, az ismerősök firtató érdeklődése, a matriárka átokkal fenyegető tekintete? ... Caroline különös terve álom maradt.

S aztán? „A többi néma csend” ... A „gyűlöletes embert” Caroline magába fojtott sirással hívogatja tovább. Állapota – e füstbe ment vadászat után – Weber Büvös Vadászáának Agátháját képezi meg; de nem az *Öröm Dalát*, hanem elcsukló zokogást vélünk még hosszan, sokáig hallani ...

Ha Caroline naplót vezet, vagy szerelmét még hat éven át levelekkel ostromolja, ha napló s levélköteg fennmarad – az utókor egy élettelibb, szertelen álmokban, s még szertelenebb élményekben bővelkedő, Széchenyi örvénylő sorsát is tükröző „Fanni hagyományai” gazdagabb.

*

A premier planból hátrahanyatlott Caroline idézése, emlegetése Széchenyi naplóiban, nevével, vagy anélkül, Viszota szerint vagy 250-szer fordul elő. De azt, hogy leíratlanul hány ezerszer merült fel még életében, s hányszor halála után: nincs gépezet, mely kimutathatná.

1815 szeptemberétől, Németországon és Franciaországon át Angliába vezető útján is számtalanszor kísérhette ez a mind rémületesebb emlék. De feljegyzésére mindössze kétszer kerít sort, és pedig az eddigiekhez képest rendkívüli körülmények között.

November 5-én, főrangú angol társaságban bemutatják Caroline Lamb írónőnek – akiről köztudomású Byronnal való viharos szerelmi kapcsolata. A Byron életmódjának és műveinek ígézetében szenvedő és szenvedő Széchenyi nem állhatja meg, hogy bemutatkozáskor földi pályafutásuk e felszikkasztó érintkezési pontján, ki ne kotytyantsa: sorsa Byronéval e pillanatban összeér. „Nem nagyon emlékszem, mi vitt rá azt mondanom neki” – olvassuk az önvizsgáló jegyzést, mely azért nem nélkülöz némi lovagiatlan dicsekvést – „hogy a Caroline név számomra nagyon veszedelmes és hasztalan igyekszem elfelejteni” ... ezek után érthető, ha a „bolondos írónő” hamarosan, az *első benyomás* alapján – a társaság hallatára –, olyan pontos jellemrajzzal hökkenti meg, pontosabban: gyarlóságait és erényeit, fogyatékoságait és talentóit olyan találó arányban olvassa rá, hogy e meghatározások bizvást többször eszébe jutnak a folytonos önvizsgálás évtizedei alatt ...

De a Caroline-ra vonatkozó másik feljegyzés köszönhető csak igazán extrém helyzetben töltött óráinak! Dover és Calais közt, december 13-án egy francia hajón irtóztató viharba kerül; a hajótörést maga a kapitány is elkerülhetetlennek tartja. Széchenyi a fedélzeten hanyatt fekvé várja végét; s később, a megsemmisülés e küszöbéről, ezt jegyzi fel: „Istenre, egy nőre gondoltam – akit boldogtalaná tettem és akinek emléke a legsúlyosabb terhelő lelkiismeretemet.” Ez már többé nem pusztá byronkodás. Póztalan, tárgyilagos, szűkszavú leszámolás és beismerés, mélyülő, tisztuló énjének megmutatkozása.

*

Az immár két esztendőn át vezetgetett napló 1816 márciusa és 1817 májusának vége közti elhanyagolásának okát csak találgathatja az ember. A hirtelen elnémulás családi környezetben – a bécsi Széchenyi-palotában s a cenki kastélyban következén be: óvatosság parancsára is történhetett. Közben többször megfordult és időzött Pál bátyjáéknál a Vas megyei Apátiban és Hunyady Józsefnél (Gabrielle bátyja!) a Nyitra megyei Ürményesen. Tarthatott hát a naplóba netán be-bekandikáló tekintetektől.

Hogy e hosszú hallgatás 1816. október 8. és november 20. közt, a hathetes angliai utazás alatt törik meg, talán ezt a feltevést igazolja. De 1817 júliusától 1818 májusáig újabb „karthausi” némaság.

E hosszú, látszólag fogadalmi, csend alól való feloldoztatás utáni korszakából Caroline-ra vonatkozó jegyzései annál értékesebbek; előfordulásuk számából következtetni lehet az elhallgatottakra is.

Július 12-én, Milánóba indulta előtt még Bécsben rója naplóba, egy idetorkolló gondolatsor végén: „Vannak emberek, kiket egyetlen szemrehányás, melyet önmaguknak tehetnek – nem engedi meg, hogy valaha boldogok legyenek.” Július 17-én pedig, már Triesztben ugyan, de még az előbbi hangnemben, magát rosszcscsillag alatt születettnek bélyegezve, olyan hidegvérrel elkövetett bűnnel vádolja, „melynek jóvátételére egy emberélet sem lehetne elég”... És negyednapra, Byron Manfrédjának friss hatása alatt, hosszú, küzdelmesen szült *vershen* igyekszik „kiírni” büntudatát. A 3 soros, dőlt betűs refrén – *Da kam sie / Weisst du wie?* – mintha némi mentségül szolgálna, s a felelősség egy részét a bűnrészesre hárítaná...

A következő, egyszersmind legfontosabb, összefüggő, végiggondolt, kegyetlen töredelmes vallomássorozat 1819. április 19-én a messi Cataniában került a naplóba. Ugyanekkor számol be gyónásáról – mely alatt „a bűnbánat legőszintébb könnyeit” sírta, s melynek bizonyára Caroline-ra vonatkozó részleteit a tán hűledező, de jó pszichológus páter szertelen túlzásnak tartván, öt néhány talléros bírság lerovása, „továbbá öt Miatyánk és öt Ave Maria száraz eldarálása” után nagyvonalúan feloldottnak és minden bűntől tisztának nyilvánította...

Es ezután néhány órával, ebben a felszabadult lelkiállapotban kerül sor arra a könnyelmű tengeri fürdésre, mely közben még közelebb jut a megsemmisüléshez, mint Calais s Dover közt annakidején... „Gyakran voltam életveszélyben, – fejezi be e drámai percek leírását –, de ily boldogan és elégedetten soha nem mentem volna a másvilágra.”

Es ennek a vallomássorozatnak summás folytatása található a következő, 20-ika késő éjjelén, virrasztás közben kelt feljegyzésben. Mindössze négy sor idézet ez eredetiben Alfieri: Filippo c. verses tragédiájából. (N.b. az előző lelki kalauzként használt művek kínálta idézetek Byron Childe Haroldjából, Voltaire Orleánsi Szűzéből szintén a saját gyarlóságára praecedent, vagy öngazolást kereső lélek kísérletei)

*En nyomorult! Vigaszom nem marad más
csupán a sírás, ámde sírni szegyen...*

s aztán: „Egy asszonyhoz, kit egykor oly tisztán, oly őszintén szerettem”:

*... Minden balvégzetemnek,
Oka, ámbár ártatlanul, Te vagy csak...*

A tragédiabeli Carlo bizonyára úgy érti ezt, hogy nem állhatott ellen Isabella (Caroline) észvesztő bájainak...

AZ ANDOR-ÉR JELENTKEZÉSE

A Caroline-medernek azt a hirtelen elágazását, mely eleinte mind szélesedő, majd sokáig szűkülő érként, mintegy a lélek barlangjaiból bukkangatott elő – hogy a 40-es évek küszöbén rémületes erővel kavargjon föl, s végül szörnyű morottvá rekedjen meg – az 1819. május 9-én kelt hagyakozásszerű palermói meditáció alábbi soraiban találjuk:

„Tudom gyűlölni fognak, a hálátlanok, valameddig élek, s hamvamat majd szétszórják és hamar elfelejtik. De mégis elmondhatom: Él egy ifjú ember, ki általam lett boldogabb, mint amilyen nélkülém lehetett volna.”

Ez az „ifjú ember” nem más, mint Caroline-nak és Pálnak akkor még csak 7 esztendő Andor fia. 1812-ben született, jó két évvel amaz augusztus 9-ikei utazás előtt, mely közben a hintó, mintegy álomban, könnyű bárkává lényegült át, s Cythére szigetére ringatózott velük... Hogy most a palermói éjszakában ez a fiúgyermek, az ezer angol mérföldes perspektívából ilyen rangban jelenik meg, s ő úgy kapaszkodik bele, mint valami utódba, – bámulatos és nehezen értelmezhető. Olyasmit belemagyarázni, mintha Széchenynek nagybátya-mivoltánál több vérségi köze volna hozzá, képtelen inszINUÁCIÓ. Hogy a Széchenyi-család folytatásának biztosítékát látja benne, szintén erőltetett ’egyoldalú beállítás’, utóvégre idősebb bátyjának, Lajosnak is vannak már fiai. Marad a feltételezés, hogy Caroline iránti nem is jelenbeli, hamvadozó, hanem primér lángolása „adoptáltatja” vele – a 28 éves, nőtlen, gyermektelen, hazátlan bolygó férfiúval a kisleányt. Akárhogyan is, az illúzióból, mely szerint ez a gyermek általa lesz majd boldogabb: egy le nem irt, de bizonyára végig gondolt fogadalom határozottsága rejlik. Ez az a pont tehát, ahol a Caroline-mederből az Andor ér kiválik s nagyon szomorú mellékággént bukdácsol, bujkál végül is a Tartarosba torkollásig.

*

Még két idézni ajánlatos feljegyzés e stendhali „cristallisationnak” az élő Caroline körüli immár idült folyamatára, melyhez Andor kisajátítása is hozzátartozik:

A magát-kereső s el elvesztő hosszú utazgatás után július 17-én újra Bécsben megjelenő Széchenyi keserű kifakadásra ragadtatja magát – Caroline rovására; *Hassliebévé* torzult érzelmi rohamában, úgy érzi, hogy Caroline-t nem tudná többé szeretni, mert azt kell tapasztalnia, hogy Selinát (Caroline húga!) az ő tiltakozása miatt nem veheti nőül... Vagyis, (ismét Stendhaltól kérünk magyarázatot), ha Caroline-t már nem szabad és nem lehet szeretnie, legalább hűgában szerethesse tovább, s tegye *végre törvényes formák közt a magáévá?*... Átlátszó, erőszakos vállalkozása nem csak mindkét bálványát, hanem nagynénjüket s egyszersmind nevelőanyjukat, Lichnowsky hercegnét és körét is sértheti. Természetes, hogy elutasításra talál. Efeletti csalódása gyűlöletté fajultán jelentkezik az augusztus 2-ikái feljegyzésben, – mely az utolsó alkalom a közte s a *még élő* Caroline közt áldatlanná vált „közelebbi vonatkozás” emlegetésére – ilyen vádakkal illeti: „Caroline már válaszképp sem ír nekem. Szívós, keserű bosszút áll, s mindezt olyan szín alatt, mintha jól bánt volna velem. Ő finomabb mint én, és tudja, hol vagyok a legsebezhetőbb. Hát már a sírig nem fog kibékülni velem?”

„A sírig” – írta le meggondolatlanul, előérzet nélkül, évtizedeket ajándékozva az egész férifipályáját eldöntő asszonynak, mert a mohó életszomj, szerelem-éhség *force-motrice*-éről: a szép testet már évek óta emésztő, talán titkolt betegségről s a közeli végről mit sem sejtethetett. „Szívós, keserű bosszút” tétel fel – s ezzel a váddal vetíti előre a még élő Caroline-ból – a leendő kísértetet. E kísértet-szülő váddal persze nem illette volna, ha tudja, hogy Caroline egy év múlva már halott, s hogy halála kötelezi annak a korábbi – Andorra vonatkozó – fogalomnak határozottabb megismétlésére, melynek következményeit a továbbiakban látni fogjuk.

*

Debrecenben, 1820 szeptember 6-án kapja Eduard Lichnowskytól, Caroline unokabátyjától – aki unokahúga becsületének védelmében annakidején provokálta őt – a szívének szegezőn fogalmazott levelet Caroline haláláról. Lichnowsky most célzatosan azt is jónak látta értésére adni, hogy a szegény nőnek rendkívül mostoha körülmények közt, a haldoklóknak járó szentségek magáhozvétele, a vallás vigasztalása nélkül kellett meghalnia.

Születésnapja vigiliáján (n. b. a napló lapszélén, zárjelben megjegyzi: 28 éves és 351 napos vagyok) szokása szerint amúgyis begerjedne a keserű önvizsgálat ál-

lapotába. De ez a születésnap „ajándék”, – melynél fondorlatosabban gonoszlat a Végzet jobb alkalomra nem is tartogathatott, – a bőbeszédűséget belefojtva, kétségbeesését első pillanatban e kétszavas jajkiáltássá sűrített: „Caroline halott!” S utána, új bekezdésben, a térdre rogyott embernek keserű, Istent számadoltató töredelmét kényszeríti ki belőle: „Mindenható! Útjaid, melyeket az emberiség számára kijelöltél, irtóztatók – kinből és gyászból ne adj többet, mint amennyit elviselhetünk, vagy acélból való keblet adj! Könyörülj e szerencsétlen, mélyre süllyedt nemzetségen, és adj örök békességet, nyugodalmat az elhunyt mélységesen szerettem drága léleknek! Ámen!” S ezt a megrázó, Vörösmarty-versbe illő rövid rekviemet egyik legerősebb hatású olvasmányából, Rousseau Új Héloise-ából vett záradékkal töldje meg: „A végzet elválaszthat, de el nem szakíthat bennünket.” És ha netán érzett is indítást, hogy a születésnapjára időzített halálesetet Caroline „keserű bosszújának” minősítse, korábbi vádját megszegyenülten visszavonja, elhallgatja.

És másnap, a Hessen-Homburg huszárezred hadgyakorlatának kijelölt útvonalán Nádudvarra érve, alkalmi kvártélyon, a gyászshír elemzését már szélesebb, „epikusabb” mederben, és bűnösségét, felelősségét Caroline halála miatt *örjögő önvád* formájában fogalmazza meg, s lesz e perctől életfogytiglan „magát gyöttrő bírása” – Viszota pontos meghatározása szerint. Egyébként ugyanitt szerepel első ízben a célzás apjának hasonló, de nem drámai ifjúkori kapcsolatára – (aki sógornőjét vette feleségül) –: mintha egyetlen mentségül kapaszkodna bele. „A bűn és balsors öröklődik a családokban” – próbálja a felelősség egy részét a Széchenyi-nemzetség génjeire hárítani.

*

Caroline már hűsvér-mivoltában is bizonyíthatóan ott lappang Széchenyi minden, következő érzelmi ügyében: akit Benne elvesztett, azt kereste az utána felbukkanókban is. Mindazonáltal az *élő* s a *halott* közt rémitő arányú lesz a hirtelen minőségváltozás. Hatására maga üzi ki magát a kortünetyszerű szerelmi szabadosság (libertinizmus) könnyű babérokkal kecsegtető Paradicsomából, s most kezdi el földi pokoljárását csak igazán: háta mögött Caroline settenkedő, vagy lidércként előtte imbolygó kísértetével. De Széchenyi-Lancelot lovag nem vonul kolostorcellába, vagy remetebarangba, hogy tétlen, terméketlen, önmentő vezeklésben töltsen hátralévő esztendeit! Mintha már 3 évvel a trappe-i kolostorban tett látogatás előtt felismerte volna, hogy az önsanyargatásnak ez az önző, ezotérikus módja méltatlan a benne feszülő alkotókedvhez és tetterőhöz...

Már két nap múlva Karcagon, a gyászshír primér hatásának örvényéből kivergődve, a maga s a közvetlen hozzátartozók továbbélésének feltételei, esélyei foglalkoztatják – a beláthatatlan következményű új helyzetben. És ebben a töprengés-sorban bukkan fel Caroline halála után először az *anya nélkül maradt Andor* sorsáért való aggodás. „Mihez fogok most kezdeni? Tovább szolgálni, vagy kvietálni? Pál bátyám most fogja csak érezni, hogy Caroline mennyire hiányzik neki! És te, kicsi Andor, mi lesz belőled? Rólad és nevelésedről ki fog gondoskodni?” – kérdezi, és e kérdés fellengősen illetéktelennek minősülhetne, ha – a későbbiek ismerete alapján – nem az előzvegyült apa nevelői alkalmasságának kétségbevonása lappangana benne. (Ámbár az is elképzelhető, hogy legalább ilyen mértékben az édesanyai gyöngédség nélkül maradt fiúgyermek fejlődéséért való aggodalom fogalmaztatta meg.) Akárhogyan is, e papírra vetett tépelődésben lehet a mag, mely a lélek alkalmas humuszában később, kerek húsz esztendő múlva, hirtelen sudárba szökkenéssel – Caroline-t kivéve – a többi fölé hatalmasodik. Persze az eseményeknek végzetes logikával kell egymásba szövődniük ahhoz, hogy ez bekövetkezzék.

*

Két hónap telt el Caroline halála óta, amikor Széchenyi, ezredétől rövid időre elbúcsúzva, Debrecenből szabadságra indul. Ez a látogatás múlt századi festőművészeknek csábító alkalmat kínált volna egy szívbemarkoló tablóra – ha leírása a naplóban szeme elé kerül... Október végén, Mindszentek napja tájt ugyanis, mint valami álomban, ott találja magát Caroline sírja előtt. Testileg rég nem voltak egymáshoz ilyen közel, és még soha ilyen messzire! De Caroline még nem por és hamu, s hogy voltaképp mi lehet, odalent: irtózatossá a rá gondolás. (Goethének, 28 éves korában, amikor súlyosabb vétke színterére, Sesenheimba visszatért, könnyebb dolga volt: a megfonnyadt, elsatnyult, de *élő* Friederikét láthatta viszont; mindazonáltal még így is „beiktatta az irodalomtörténetbe – bevonta őt a maga életébe a későbbi időkre is, mardosó, gondébbesztő, figyelmeztető emlékek” – olvashatjuk az *analógiát* Walkó Györgynek így élt Goethe című könyvében...)

Ki tudja, meddig álldogál, tűnődik Széchenyi Caroline-nak haló porai fölött? Naplójában idő, környezet elhanyagolható semmiség; talán érzi, ez már az időtelenben zajlik és a távoli jövőbe vetül. E tűnődés jó alkalom a *lelki sérülés* keletkezésének önmagán kísérletező pszichológusra, készülő íróra valló meghatározására, s egyszersmind Caroline benne-épülő halhatatlanságának önkéntelen felismerésére, mely halhatatlanság éppen korai halálából következik!

„Mélységesen szeretett sógornőm sírjánál, kimondhatatlan bánattal telve, mely minden esztendővel növekedni fog, – úgy, ahogyan az ember a hanyatló évekkel, midőn ifjúság, egészség, boldogság s az élet vidám szemlélete lassanként továtűnik – minden tövist, mely a gyermekkor, az ifjúkor álmodott idején enyhén megsebezte – az örömtelen életkorban elviselhetetlennek és szaggatónak érez. De hány könnyet fogok még e sírnál ejteni!”

Négy hónappal a gyász híré után, december 26-án nem önbűntető, sőt önamnesztizáló állapotba ringatja egy álmoféleség: az egyensúly-kereső lélek csodatétele!... Naplójában így írja le:

„Debrecenben ma éjszaka az az élénk álmom, vagy inkább megérzésem volt, hogy Selina Meade (Caroline húga!) egyszer mégis (n. b. a Caroline-nal való kapcsolata, a gyámszülő, s mindkét család tiltakozása ellenére is!) a feleségem lesz, házasságunk gyermektelen, és Andort együtt neveljük majd, és pedig derék, becsületes emberré – s azon felül még nagyúrrá is! – Reggel Selinába olyan szerelmes voltam, mintha láttam volna s ő, sötét pillantásával kacsintott volna rám.”... És e Caroline-Selina identifikációra szerfelett gyanús, mindenképpen misztikus élménynek leírása után – életében lelki vigaszt, csendes nyugalomért, emberszeretetért, teljes megtisztulásért; halála után atyjával és Caroline-nal való találkozásért esedező fohászt állít barokk hadrendbe: a már ismert fogadalmakkal, mea culpázásokkal téteztézve, e rendkívül furcsa gyökerekből sarjadó *vízió* teljesüléséért eseng. Ebben a feljegyzésben nyilvánvaló az Andor fölötti gyámkodás igényének immár rögeszmeszerű jelentkezése; s egyszersmind a még ki nem mondott vád, hogy a fiút *nevelésre alkalmatlannak tartott apától* szeretné a maga védőszárnya alá menekíteni...

*

1820 a Széchenyi-családban kettős gyász esztendeje. Decemberben már Széchenyi Ferenc is halott. István számára, ahhoz képest, hogy szeptember 6-án Caroline halálának hírére milyen rémület ráta meg, az évek óta világtól elvonult, vallási mániában szenvedő doyen súlyos földi tekintélyének megszűnése csak látszólag felszabadulás. Az ezrednél beköszöntő gyász híre fia naplójában két rövid mondatnyi rovás: „1820. december 13-án reggel 1/4 10 órakor meghalt szeretett atyám. A hirt 20-án kaptam Nagyváradon.” És, noha új halottja – a naplót tekintve – később sem lesz virrasztásainak, álmainak gyakori látogatója, mégis mindvégig betölt bizonyos kontrollfunkciót: fia társasági, politikai, családi helyzetekben és összefüggésekben számtalanszor kénytelen majd, előnyére is, hátrányára is, apjához mérni magát, vagy hallani és fel-

jegyezni mások, többé vagy kevésbé beavatottak összehasonlításait. Legfontosabb e tekintetben a sógornő-szerelem fel-felemlegetése – mentség, enyhítő körülmény gyanánt. Elég az hozzá, az augusztus végi halálesettől számított esztendőn át csak Caroline, vagyis első „áldozata” jelentkezzet.

Azonban 1821. november 26-án, „alig 15 hónapon belül” Saurauné Hunyady Gabrielle, második számú szerelme, s egyszersmind Caroline legjobb barátnője is meghal, szintén Ürményben, szintén élete virágjában. „Ő bár csak egyetlen könnyecseppet sirhatnék emlékezetére! Imádságomban tovább él majd utolsó lehelletemig” – jegyzi a naplóba, és nem téved: későbbi kísértet-meneteinek hierarchiájában Gabrielle mindig Caroline után kap helyet. Széchenyi lelkében ikrekké láncolta őket a csillapíthatatlan büntudat.

Ilyen előzmények után – elbúcsúzva az életük tavaszán lekaszált virágszálaktól („la beauté coquette” és „la beauté du diable!”) – nem az ő kísértetpályájuk követése lévén a feladat, – a naplójegyzések s a korai Széchenyi-kutatók adatainak felhasználásával és egy kiadatlan levél közlésével a Caroline-mederből kivált Andorág alakulása lesz a vizsgálódás tárgya, a tragikus végkifejletig, s még azon is túl: a szerencsétlen ifjú beigazodásáig a kísértet-menetbe.

(Folytatjuk)

Féléber délutáni álmok

*Ezek a féléber délutáni álmok
Ott a halál-határon imbolygó ágy felett,
Nem rajzolták ki tüzetes képedet;
Valami fájts csak és valami csak sugárzott.
Nem, nem hittem, hogy egyszer arra rezzenek,
Hogy eleven valódban állsz előttem,
Félhomály szennyéből kivetközöttén,
És te szólsz hozzám – nem a képzelet. –*

*

*Mindig ez a féléber délutáni álom
Lebbentette meg arcod, hiába nem akartam,
Hiába úztelek volna – izzadt párnám haraptam,
Négy héten át ez a délutáni álom
Forgatta nyárson a testemet az ágyon.*

*

*Ez a délutáni félálom, félaléltság
egy hónapja már, mióta az alvás
kegyelméért verekszem,
úgy szokott végetérni, hogy kiúszom
a teljes öntudatba, szinte észrevétlen,
nyitott szemem előtt csak veritékes párnám,
vagy a kietlen mennyezet,
és számban az a tömény keserűség:
hogy minden változatlan, nincs remény,
gyöngéd kezéd végképp eleresztettem,
hagytam, hogy szemed elússzon a tavasz
émelygő felhői közt – ki tudja merre, merre;
s most úgy ocsúdok, hogy itt állsz előttem,
testté lett, édes eleven valóság,
kit visszahódítottam álmaimtól...*

A kivezettetés

*Nem vagy te lángpallosú angyal
A magam pusztította
A magam teremtetten
Édenből úgy kísérsz ki
Kézenfogva
Mintha odaát is velem maradnál*

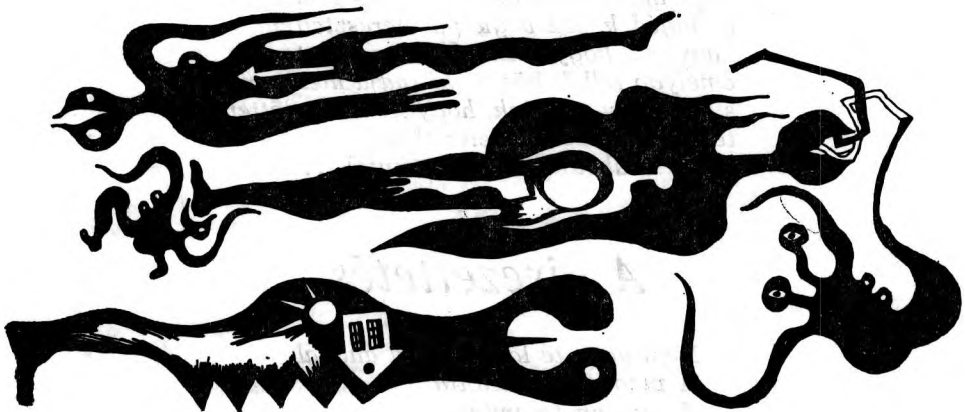
*Sötét ez a kivezető sikátor
Mondom s te rám hagyod – Bizony sötét
Te se látsz az orrodig se mintha
Eloltották volna a napot fölöttünk*

*Kopár minden – s te rám hagyod – Kopár
Fakó fekete sziklák meredeznek
Körülöttünk s a fű is elepedt
Lábunk alatt Térdig hamuban járunk*

*Jó vagy hozzám mint haldokló
gyermekéhez az anyja
Az én szememmel látsz
Az én fülemmel hallasz
Kezem el nem eresztet*

*Majd csak akkor eresztet el tudom
Ha meglátom hogy nincs valós különbség
A kinti és a benti táj között
A kinti annyival szebb
Amennyivel múlandóbb*

*S arculatán még a
Sebhely is elenyészik
A nélküléd-lét halvány sebhelye
Hogy könnyebb legyen
Túlélnem a túlélhetetlent*

VERSRŐL VERSRE

GARAI GÁBOR: SZÁZADVÉG

A VERSRŐL A KÖLTŐVEL DOMOKOS MÁTYÁS BESZÉLGET

(Elhangzott a Magyar Rádióban. – Szerkesztő-rendező: Lajta Kálmán)

*Nem úgy jön ez a századvég, mint ahogy elvárhatnánk tőle;
vannak, persze, dekadens költők, van némi új-szeccszó is,
de nem járja át az egészet a béke langy biztonsága,
nem fészekrakó madarakként csipognak a komputerek,
félelmetesen szaporodunk a földgolyón, s ugyan mi sorsra,
távolbalátó rakéták néznek egymással szembe,
időnként idegsoikkba rándulnak a vészjelző rendszerek,
helyenként bombákat robbantanak, államférfiakat rabolnak,
nem éppen idilli betelevezéssel kecsegtet a holnap;
naponta benyújtjuk fellebbezésünk az emberiséghez, józan észhez,
s úgy nézünk teremtményeinkre, hát ez ugyan mivé lesz;
miféle összegezést hozhat századunk két világháború után,
beléphet-e újra a tömegmészárlás iszonyat-kapuján,
akár a megsemmisülésbe? – s hiába fohászkodunk
magunkhoz, rontók s megrontottak egyaránt mi vagyunk,
mi jászolmelegre vágók és elidegenedettek,
akitől a kő is meglágyul, akiktől a föld is retteg? –*

*Igazán nem az idillt kívánjuk, az idillből már kinőttünk,
mióta a pióca felhők megduzzadtak fölöttünk,
csak ép reménnyel szeretnénk bevárni a természetes halált,
nem kacérkodva a kárpótlással, ami úgysem vár odaát,
csak gyermekeinknek és hajlékainknak teremtenénk jövőt,
tömör menedéket az időben a félszeg búcsú előtt,
mellyel a színről, hol épp csak statisztált, egy nemzedék lelép,
s utódaira hagyja – ha más nem – jólfejtett kételyét
a pudvás szőlőmokban, nagy-füstű ígéretekben,
és méla meghajlással távozik, szeme se rebben;
és utódaira hagyja, hogy hit nélkül mégse lehet
létezni, bárha századvég, vagy új ezerév közeleg,
míg az utódok – gyér szakállú, vézna Raszkolnyikovok – járnak
látszólag céltalanul utcáin s terein e világnak,
pedig, bárhogy lesz, evilági sors vár rájuk, nem remete-lét,
mint csiga a házát, nem lakhatja egy sem rászabott végzetét,
és nem lehet, hiába, a determináció tétlen, béna foglya,
egykedvűségük viasz-bűráját az akarat átragyogja;
megélik s -kínlódják a jelent, a jövőt – hogy szöknének belőle? –*

*nem úgy jön ez a századvég, mint ahogy elvárhatnánk tőle,
van benne fenyegetés, ismeretlen, s van benne rejtelmes jó is,
vannak jámbor dekadens költők s van új-szeccszó is;
kihajt a fejek fölött a barackfa csöndes ága,
de nem járja át az egészet a béke biztonsága;
kerek a világ egésze, de egy-egy része mégse kerek,
nem fészekrakó madarakként csipognak a komputerek;
spermáink elperegne, mint kenyérből a morzsa,*

*télelmetesen szaporodunk a földön, s ugyan mi sorsra;
szembenéznek egymással távolbalató rakéták,
s ki kelne a magány kollektív rengetegén át,
s míg ideksokkba rándulnak a vészjelző rendszerek,
csapzott, üszkös fejünkre könny és hamú pereg;
de nem könyörögni vagyunk itt kegyelemért – cselekedni
a lehetséges kegyelmet, míg el nem nyel a semmi,
megóvni, amit óvni érdemes, mit magából növeszt a lét,
fa a levélzetét, halandó eleven gyereket,
míg a századvég betelik, és eljön az új ezerév.*

DM: – A hetvenes évtized utolsó hetében, az *Élet és Irodalom* 1980. évi, karácsonyi számának első oldalán látott napvilágot ez a vers, és – ahogy tapasztaltam – általános feltűnést is keltett. Aminek, gondolom, több oka lehet. A vers olvasói bizonyára nyomban megérezték, hogy a *Századvég* hosszú soraiban, a múlt századvég képzeletünkben aranyló idilljére klasszikusan zárt versformában visszarévedő nosztalgianak az embert és az emberiséget a mi századvégünkön fenyegető, méghozzá: léteben fenyegető kérdések az igazi ihletői; s ezt a szorongást a vers az őszinteségnek, a költői nyíltságnak oly magas hőfokán fejezi ki, ami rendszerint az emberiség sorskérdéseivel foglalkozó, filozofikus veretű poemák jellemzője. Továbbá: a versben, a költészet nyelvén, ugyanazok a kérdések fogalmazódnak meg, ugyanaz az aggodalom, amely a világsajtónak a föld jövőjéért aggódó cikkei is kitölti, s politológiai, futurológiai, történetfilozófiai esszék tárgya és kiváltója. A vers mégsem veszít költői erejéből e tudós elemzések anyagán való közösködés folytán. Nem érezzük, hogy a költő, hogy a vers illetéktelen volna a jelen történelmi valóságának ezen a nehéz és keserves terepén. Az olvasó tehát márcsak ezért is fölkaphatta a fejét: – hát még mindig lehetséges volna az emberi történelem e húsbavágó kérdéseiről autentikusan szólni – *versben*? Olyasmiről, amitől manapság egyre többen és egyre gyakrabban eltanácsolnák a költőt, azt állítván, hogy: ha az élet igazán súlyos kérdéseiről van szó, a líra, az irodalom ma már „nem rúghat labdába”. (Pedig az irodalom helyét a szellemi játszótereken kijelölő nézeteknek egyik-másik mai szószólója – nem is olyan régen – még diktatorikusan azt hirdette, hogy az irodalom a valóság legbonyolultabb viszonyainak a tükrözésére és kifejezésére is alkalmas – s ezáltal pótolhatatlan – művészi eszköz...) De sok olvasót meglephetett az is, olyanokat, akik az irodalmi életet távolabbról követik figyelmükkel, hogy éppen az a költő ír ilyen elégikus hangvételű verset az emberiség jövő-kilátásairól, akit két évtizeddel korábban egy harcosan bizakodó attitűdöt programszerűen képviselő, elkötelezett költői csoportosulás, a *Tűz-tánc* egyik vezéregyéniségeként ismerhettek meg. – Mi történt hát? A költő változott meg, vagy a világ változott meg?

GG: – Bizonyára változott a világ is, ezt talán nem kell bizonygatnom, de változott a költő is. Sok szempontból, s erre még visszatérek. De hadd feleljek először arra, miképpen tér el ez a *Századvég* a *Tűz-tánc*-féle attitűdtől...

DM: – ... eltér-e egyáltalán?

GG: – Azt hiszem, hogy olyan rettenetesen nem tér el. Ugyanis, ha elővesszük a címadó verset (én most nem az egész antológiáról beszélek, csak a címadó versről, ami – számomra megtisztelő módon – tőlem származik), akkor kiderül, hogy az is különböző összecsapások, válságok szüleménye, s a vers végén megnyilatkozó reménység, bizakodás, közösségi elkötelezettség nem nagyon simán jut érvényre, hanem különböző megpróbáltatások leküzdése árán. Én magam titkon, anélkül hogy ezt elterveztem volna, a *Századvéget* (miután már megírtam, megjelent és magam is újból elolvastam, sőt: felolvastam közönség előtt is) úgy éreztem, hogy ha van versem, amelyik talán idősebb bátyja lehet, már deresedő fejű bátyja lehet a *Tűz-tánc*nak, akkor ez a *Századvég*...

DM: – ... és gondterheltebb bátyja...

GG: – ... éppen ezért mondtam, hogy deresedő hajú bátyja, mert gondterheltebb. Bár a *Tűz-tánc* se csekély gondok után született, hiszen a keletkezési éve: 1957!

S talán nem kell magyaráznom, hogy milyen útvesztők és benső összecsapások után kerestem a kivezető lehetőséget...

DM: – De ennek a versnek a hosszú sorai mögött egy nagyobb átmérőjű, az egész emberiséget körülfogó válság gyűrűzik.

GG: – Azt hiszem, itt kell válaszolnom arra a kérdésre, hogy miképpen változott a költő az idők folyamán. Hogy én miképpen változtam, s azt hiszem, nemcsak én. Az utóbbi esztendőkhöz három kötetem jelent meg azóta, hogy a *Bizalom* című, válogatott versgyűjteményem napvilágot látott. Ez a három kötetem, a *Visztény*, a *Szélcsönd és újra szél*, a *Jégkorszak után*, s mind a három meglehetősen befelé forduló arcú embert mutat. Amilyennek engem *nem* ismertek korábban. Korábban ugyanis néha már-már arcpirító volt ez a besorolás, hogy: „Garai Gábor, a közéleti költő”. Nem szégyelltem, sőt vállaltam, csak már skatulyának éreztem. S most elkövetkezett szinte az ellenkezője. Vajon miért? Szándékosan? Tudatosan? Semmiképpen nem. Azt hiszem, hogy itt egy nagyon bonyolult folyamat tanúi vagyunk, s nemcsak az én esetemben, hanem a hetvenes évek második felének s a nyolcvanas évek elejének egész magyar költészetében. Megpróbálom leegyszerűsíteni: azt hiszem, átéljük azt, hogy vannak bizonyos, ún. „örök emberi” kérdések, amelyek az idők folyamán változtak, illetőleg megváltozott választ igényelnek tőlünk. Tehát az élet, a halál, a barátság, a szerelem, az egymásrautaltság vagy az elidegenedés, s még tudnék ilyen párokat vagy ellentétpárokat sorolni, ezeknek az átélése és kifejezése feltétlenül más, mint korábbi korokban. Hogy ez a másság miért nem akkor jelentkezett, amikor a mi társadalmunkban tulajdonképpen a döntő, a szocialista átalakulás megkezdődött? Talán azért nem, mert előbb a tudatban is szervülni kellett bizonyos dolgoknak, tehát – csak egészen egyszerű példával szólva – annak, hogy nincs túlvilág, hogy nincs más esélyünk, csak ez a földi létezés stb. S ennek nemcsak kinyilatkoztatásokban, vagy az iskolai, világnézeti oktatásban kellett megnyilvánulnia, hanem ennek valóban szervülnie kellett ahhoz, hogy másként éljük át például a halál-élményt, akár a saját, várható halálunk élményét, akár a kedves hozzátartozóink, vagy barátaink halálának az élményét.

DM: – S ez a megváltozott tudat a Léttel szemben, megtelt sok új szorongással, amiket szintén ki kellett mondani, meg kellett nevezni. S ez sem megy egyszerre.

GG: – Természetesen ki kellett mondani, és jogunk is volt megfogalmazni, sőt: bizonyos mértékig kötelességünk. De én egyidejűleg azt is éreztem, hogy valamiképpen elszegényedett az életem, és elszegényedett a költészetem is a korábbi évekhez képest. Sok pályatársamnál is észrevettem, hogy egyfajta „tudathasadás” állt be náluk, természetesen nem a szónak a patológiai értelmében mondom ezt, de egyfajta műfaj-hasadás formájában, mert, mondjuk, művészi módon művelik a novella- vagy a versírást, teljesen introvertáltak, a közéleti igényüket viszont kiélik publicisztikában. Egy darabig én is próbáltam ezt a kompenzációt, persze belső szükségből támadt kompenzáció volt ez. Mivel a közéletbe való beleszólásnak az igénye változatlanul bennem élt, olykor ezt a módját választottam, vagy: a nyilvános szereplést, az író-olvasó találkozókat választottam annak a megoldására, hogy kifelé is mondjak valamit, kifejezzem a magam meggyőződését. Éppen a tavalyi év folyamán kezdett bennem érlelődni sorozatos, és eléggé keserves benső élmények után az a csakazértis szándék, hogy újra megpróbáljak versben is, nemcsak a belső világomról vagy az ún. örök (és újraértelmezendő) kérdésekről szólni, hanem olyan „vaskosan” közügyekről is, amelyekkel végül a *Századvégben* igyekeztem szembenézni. Pedig valóban úgy tűnik, mintha napjainkban a költészetet eltanácsolnák attól, hogy ilyen kérdésekhez, közügyekben érdekelt kérdésekhez szóljon, és sajnos bennünk is működik valami önfeledás, mintha valóban illetéktelenek lennénk.

DM: – Hadd szűrjam itt közbe: talán ellenhatásként, a több évtizeddel ezelőtti, félresiklott, sematizmusba csúszott gyakorlat – máig eleven – emléke és félelme riaszthat vissza sokakat attól, hogy megkíséreljék versben kifejezni – újra – a közéletével, sorsával kapcsolatos gondolataikat és gondjaikat.

GG: – Biztos vagyok benne, hogy ez az igény él bennünk, tehát nemcsak bennem él. Márcsak abból is látom, hogy az utóbbi időben egyre több kérdés érkezik hoz-

zám, amely hivatkozik a *Tűz-táncra*, a *Tiszta szigorúság*-antológiára, amelynek a címadó verse véletlenül szintén tőlem származott, és foglalkoztatja most már, azt hiszem, nemcsak a szűk irodalmi közvéleményt, ez a dolog. Persze, itt nagyon bonyolult kérdésekkel állunk szemben, hiszen ma a világban a jót és a rosszat elválasztani, etikailag is ítélmi emberi jelenségek fölött, valamiféle kollektív közérzetet kifejezni sokkal nehezebb, mint húsz vagy huszonöt esztendővel ezelőtt.

DM: – Egyik tanulmányodban a következőket írtad önmagadról: „Mélységesen hittem, hogy az oktan, feltétel nélküli életörömnök az ifjúkori képessége sohasem hagyhat el engem. Megvallom, azóta néhanap elhagyott.” Ez egybevág azzal, amit benső életed változásairól mondtál, s azt is jelzi, hogy Te is tudatában vagy annak (ami jó olvasóid és jó ismerőid előtt sem titok), hogy az élet ún. örök kérdéseivel, vagy konkrét történelmi fenyegetéseivel szembenező, annak zordabb valóságát is kendőzetlenül kifejező költői magatartásnak egyaránt megvannak az előzményei költészetedben. De az olvasóban ettől még fölmerülhet az a – valószínűleg naivnak minősülő – kérdés is, hogy mi az „első mozgatója” az ilyenfajta verseknek, mint a *Századvég*? Hogy József Attilával próbáljam megfogalmazni a kérdést: mi hívja elő? A „sebed a világ” váltja ki, vagy a „szenvedés belül”, amely ilyennek mutatja, ilyennek láttatja a világot? Persze tudatában vagyok annak, hogy a József Attila-i képlet két komponense szervesen összetartozik, szétválasztásuk szinte lehetetlen.

GG: – Megvallom, amikor a *Századvég* című versemet írtam – hát először is arról kell számot adnom: mikor írtam? 1980 májusától novemberéig, természetesen nem egyfolytában –, az első tizegynéhány sor szinte kiszakadt belőlem, de aztán nem tudtam folytatni, mindig visszatértem hozzá, s valamikor a múlt év vége felé fejeztem be. Nagy öröömre, mert úgy éreztem, hogy valami váltást, sőt: „megváltást” hozott a számomra. S ezzel már arra is választ adok, hogy: „a szenvedés belül”. Igen! Valahol a vers háttérében ott vannak azok a benső szenvedések is, amelyek akkor már mögöttem álltak, de azért a sebek nem hegedtek be nyomtalanul. Mégis, ennek a versnek a keletkezésében már sokkal inkább a „sebed a világ”-komponens játszott szerepet, vagyis: újra megpróbáltam azt, hogy ne csak magamba forduljak, magammal foglalkozzak, ne csak a benső tájakat járjam, hanem kifelé is fordulva, de mégis mélységesen szubjektív, önvallomásos formában, gyónásszerű őszinteséggel beszéljek a világról, amely szintén sebesült és sebeket hordoz, sőt: életveszélyben van. S hogy én fogékony vagyok ez iránt a fenyegetett világállapot iránt, összefügg természetesen azzal, hogy magam is átéltem ilyenféle fenyegetettségeket.

DM: – A vers témája, illetőleg létrehozó érzelmi feszültségének két pólusa – a két századvég közérzetének a különbsége. Kétségtelen, hogy a múlt századvéget olyannak hisszük, amilyennek versed ábrázolja; életérzésében dekadenciát, spleent, szecessziót gyanítunk, s valamilyen boldog gyanútlanyságot. Nosztalgiáinknak is ez lehet az egyik forrása és kiváltója, hogy mindazt, amiről a versed beszél, „beragyogja a béke langy biztonsága”. Vagy ahogy a közfelfogásban maig él: az volt ám az „aranyidő”. De ők, *akkor* – s erre talán tanú lehet a századvég irodalma, művészete – nem így érezték! S az emberek jórésze is talán azt érezte inkább, hogy közeleg a világvége. Gondolj csak arra, milyen vész hírekkel volt tele a múlt század végén a világ! Proféciaák keringtek a közelgő világvégéről, kozmikus katasztrófákról, úgyhogy az embernek az a benyomása támad (s ezt már a versedet is szülő helyzet jellemzése végett is mondom), mintha valamiféle rejtelmes módon minden századvég-érzés mindig együttjárna valamiféle apokalipszis-előérzettel. Nem játszott-e bele ez a tudatalatti-mitikus előérzet ennek a versnek az érzelmi hangszerelésébe is?

GG: – Talán akaratlanul, vagy öntudatlanul belejátszhatott – én ezt nem tudom megítélni. De ami a múlt századvéget illeti: azért ne csak a költők fejével gondolkodjunk, hanem próbáljunk egy kicsit közgazdász szemmel is visszapillantani arra a múlt századvégre! Az valóban a zavartalan prosperitás korának látszott, még itt Magyarországon is, a kiegyezés után a nagy építkezések, nagy vállalkozások, viszonylagos fölvirágzás korának. Erre gondolok én, s persze a dekadens költőkre is, hiszen ezekről szó is esik a versben. Énbennem nemcsak az maradt meg, hogy a fin de siècle-ről beszélünk, az is, hogy innen nézve úgy tetszik: az emberek szinte tespedt

jólétben, békében éltek. Most nem azt állítom, hogy a széles néptömegek, vagy az agrárproletárok is. De például a magyar polgári társadalom akkoriban lendületesen fejlődött, és növekvő jólétben élt. Csak a „dekadens” költők ábrándoztak valami rosszról, amely rossz – valljuk meg – aztán nemsokára az első világháborúval el is következett. De nem hiszem, hogy a múlt század nyolcvanas éveinek köztudatában valami közelgő világkatasztrófa oly mértékben kísértett volna (a költőket leszámítva), mint ahogy a mai emberek tudatában él a fenyegetettség érzése. Erre célok én, de szeretném, ha megérezné mindenki a játékos iróniát is azokban a sorokban, amelyekkel ezt a verset elkezdem, mert ezekből talán sejthető, hogy én nem veszem azért olyan halálos komolyan, hogy az a múlt századvég olyan idillikus lett volna. Másrészt azt is jól tudom, hogy azok a „dekadens” költők se ok nélkül voltak vész-
jósok.

DM: – Egyik pályatársad, Somlyó György mondotta, hogy a költő verse mögött, a konkrét kiváltó élményen, gondolon, érzésen és szándékon túl, mindig ott áll valamennyi előző verse is, sőt: egész élete. Én ezt a gondolatot megtoldanám még azzal is, hogy ott áll mögötte az egész költészeti hagyomány is, az egész költői múlt. Amit a *Századvég* kétarcúságával kapcsolatban elmondtál, szintén ezt igazolja. Ez a kapcsolat többnyire láthatatlan, olykor azonban *érezhetővé* válik, főként olyankor, amikor a költők – versük egy-egy fordulata vagy lírai szituációja révén, vagy valamelyik kifejezése által – tudatosan válaszolni akarnak egymásnak, vagy legalábbis reflektálni akarnak a másik költő felfogására, versének valamelyik megoldására stb. A líráról írt regényének legújabb kötetében Vas István fed föl egy ilyen kapcsolatot, amikor elmondja, hogyan nyúlt vissza – tudatosan – József Attila a *Születésnapomra* című versében az ő egyik fiatalkori versének (*Levél a szabadságról*) első két sorát lezáró „az ám, hazám”-rímpárjához. – Mindezt azért hozom szóba, mert a *Századvégben* is sejtek ilyen belső, vagy ha tetszik: líratörténeti rímet, kapcsolódást. Amikor azt írod, hogy „Kihajt a fejek fölött a barackfa csöndes ága, / de nem járja át az egészet a béke biztonsága” – én ennek a két sornak a szomorúságát, szomorúságának igazi mélységét abban vélem átérezni, hogy rögtön ideasszociálom érzelmileg azokat a béke-nosztalgiákat is, amelyeknek a líra vészterhes időkben adott hangot. Radnóti például, aki éppen utolsó verseiben írt „a béke ujjáról” (*Nem tudhatom...*), vagy amikor – az *Erőltetett menetben* – így írt: „ha volna még! s mint egykor a régi hús, verandán, / a béke méhe zöngne, míg hűl a szilvalekvár, / s nyárvégi csönd napozna az álmos kerteken”. – Persze, nem tudhatom, hogy csakugyan így van-e?

GG: – Biztos, hogy így van, mert Radnóti mindig nagyon hatott rám, öntudatlanul itt lebeg mögöttem. József Attila csakúgy, mint Radnóti, de Radnóti talán tettenérhetőbben. Persze itt a béke-nosztalgiák között is van különbség, mert mi pillanatnyilag – szerencsére! – békében élünk. Világméretekben legalábbis, mégha vannak is helyi háborúk. De egészen más volt a helyzet, amikor Radnóti írta azt a verset. Ő háborúban írta, a pokol mélyén. Én a *Századvég* című verssel inkább azt akartam kifejezni, azzal a verssorról, hogy „nem járja át az egészet a béke langy biztonsága”, hogy békén van, de borotvaélen táncol. Nem kell apokalipszisről vizionálnunk – az apokalipszis itt van a küszöbünk előtt. Hogy ez a közérzet miképp hat ránk? – ezt próbáltam elmondani.

DM: – Versed fogalmazásmódja kristálytisza és félreérthetetlen. Két részletével kapcsolatban azonban volna kérdésem. Az egyik rész, ahol azt írod: „a színről, hol épp csak statisztált, egy nemzedék lelép”. – Megkérdezhetem-e, hogy melyik nemzedékre gondolsz? S miért tekinted ezt a lelépő nemzedéket statisztá-nemzedéknek?

GG: – Az én nemzedékemre gondolok! 1929-ben születtem, s a körülbelül velem egyvásáruak nemzedékére gondolok. – Voltaképpen csak statisztáltunk: ezt valljuk meg. Még nem léptünk le ugyan, tehát ne mondjuk múlt időben. De: a második világháborúból kamaszfejjel kerültünk ki, ott tehát se jót, se rosszat nem volt módunkban tenni. Tizenhat éves gyerekek ritkán szoktak elmenni partizánnak, szerencsére fordítva is igaz: nyilas pártszolgálatosnak se igen mennek el, tehát ebben a kritikus időszakban statisztált a nemzedék. Második próbatételünk idején, 1956-ban

még elég fiatalok voltunk ahhoz, hogy csak a helyünket keressük a világban, vagy az igazságot, amely eléggé homályosan lebegett előttünk, és ott sem nagyon játszottunk, se pro, se kontra, döntő szerepet. Nem akarok általánosítani, mert biztosan voltak, akik játszottak, de azért nagy átlagban ez a nemzedék akkor sem játszott főszerepet. Azóta pedig megyünk szép lassan fölfelé – ki-ki a maga számléltráján, és statisztálunk valahol, bizonyára egy jó ügy mellett a magunk vélt vagy vallott jó ügye mellett, de csak statisztálunk, nem vagyunk főszereplők.

DM: – Nem azért furcsa hallanom ezt a vallomást, mintha nem érthetnék vele sok mindenben egyet, hiszen én is úgy érzem, hogy ez a nemzedék legfőképpen csak kiszolgáltatott (és sok mindenben martalékul dobott) nemzedék volt a történelem különböző fordulataiban, sőt: kataklizmáiban. Mégis meglepetést kelthet, amit mondasz, mert más mitológiákban és más legendáriumokban éppen ez a nemzedék él úgy, mint a „fényes szelek” történelemformáló nemzedéke, s akik ezt vallják, bizonyára őszinte belső hévvel hisznek abban, hogy ennek a nemzedéknek több lehetősége nyílt az aktív történelmi cselekvésre, mint az utánuk következőknek, akik szintén statisztá-nemzedéknek érzik, tudják, vallják (és búsulják) magukat. Nem nyilvánul meg ebben is egyfajta örök emberi tulajdonság? Az az elégedetlenség, amellyel minden nemzedék a maga cselekvési terének a szűköségét érzi?

GG: – Nagyon nehéz kérdéstömeghez értünk. Azt hiszem, annyi igazságérzettel tartozunk az utánunk jövők, már lassan nem is egy, de két nemzedéke iránt, hogy azt elmondjuk: ők még csak nem is statisztálnak. Legfőljebb kulisszatologatók. Óriási megkésettség van itt. A mi megkésettségünk csak növeli az ő megkésettségüket. A mi megkésettségünk nem azt jelenti, hogy ne váltak volna ki ebből a nemzedékből akár kitűnő vezetők is, a politikai, a gazdasági vagy a kulturális életben, de a mi szűkebb világunkban, az irodalmi életben azért egy-két név kivételével, szinte csak statisztálunk. S ezért is dörömbölnek oly türelmetlenül az utánunk következők, hiszen voltaképpen nem is a mi helyeinket akarják elfoglalni (ezek nem olyan irigylésre méltó helyek)!

DM: – A másik részletre vonatkozó kérdésem nyilván ugyanebbe a gondba vág bele, amikor azt kérdelem, hogy kik azok a „gyér szakállú, vézna Raszkolnyikovok”?

GG: – A saját fiam nemzedékére gondoltam, aki huszonhatodik évében van, vagy más huszonöt-harmincévesek nemzedékére, s egyáltalán nem pejoratívén értem én ezt a „vézna Raszkolnyikovok”-at, habár egy kicsit így füstönek ők. Ez a jelmezüik. Inkább önróniával mondom, hogy: a mi szemüvegünkön át nézve ők ilyen, titokban baltát szorongató Raszkolnyikovoknak tűnnek, holott valójában nem azok. És keresik a helyüket, általában nagyon jó képességekkel, de nehezen találják meg.

DM: – Meglehet, hogy kissé túlhangsúlyozom versed komor színeit és vonásait, vagy egyoldalúan kimerevitem, de az az érzésem, s ezt nem akarom elhallgatni, hogy versed a 20. század emberéről tulajdonképpen nem füst bizakodóbb képet, mint bizonyos múlt századi költők versei saját koruk, a 19. század emberiségéről. Például Vörösmarty, aki az embert „sárkányfog-vetemény”-nek nevezte, mert amikor azt írod, hogy vannak olyan emberek, „akiktől a föld is retteg”, nem mondasz Te sem kevesebbet. De mindezt nem Vörösmarty vérfagylaló pátoszával és megrendültségével, hanem a modern lírának szinte a chansonokkal rokon, dalszerű könnyedségével, mintha a költőnek az volna a meggyőződése, hogy azokat a borzalmakat és fenyegetéseket, amelyeknek verse hangot ad, csak így lehet ma igazán hitelesen és igazán megrendítő hatás kiváltásának a reményével kifejezni. Belejátszott-e csakugyan ez a művészi gondolat a vers formájának a kialakításába?

GG: – Ez a forma nem választódott: folyamatosan kialakult. Említettem már, hogy hosszú időn keresztül írtam ezt a verset, többször hozzányúltam, és tudatos ironiával kezdtem. Némileg olyan szabadversként (ha ugyan szabad magam ilyen nagyságokhoz hasonlítani), amilyeneket Füst Milán írt. Tehát van valamilyen belső lüktetése a soroknak, szabálytalan lüktetése, de azért – ha nagyon akarnám – még metrikusan is „kottázni” lehetne a sorok egymástól eltérő lüktetését. Így indult, és úgy éreztem, hogy ezekkel a sötét képekkel, amelyek minket kísértenek ezen

a századvégen, nekem még egyszer szembe kell néznem, s akkor tértek vissza ezek a sorok, de már rímeket vonzva, olyan sorokat híva, amelyek az előbbiekre rimelnek, és amelyek egy kicsit antitézisek is, vagy némiképp valóban a dal felé fordítják a verset, s ezáltal valamelyest megkönnyítik a lelkünket. Hogy végül aztán elérkezzek ahhoz a végső bizakodáshoz, ami afféle csakazértis-bizakodás, mert bennem őszintén él a hit, hogy mégiscsak szembe kell néznünk minden rettenettel, még ha meg sem érjük talán, ami következik.

DM: – Válogatott verseid bevezetőjében azt írtad pár évvel ezelőtt, hogy „sohasem volt esztétikai értelemben vett költői programom... Emberi programom volt és van”. – Milyen emberi program áll e mögött a vers mögött?

GG: – Ugyanaz, mint a kezdetekben. Illetve, újra az, amit vallottam és tudtam követni, talán a hatvanas években leginkább, s még a hetvenes évek első felében is, hogy a költő vállalhat valamilyen jó értelemben vett és nem publicisztikusan értelmezett, de akár a publicisztikával is versengő közszolgálatot. Ez természetesen nem vulgárisan értendő, ettől nem fogunk többet termelni, s valószínűleg nem versekkel fogjuk megvédelmezni a békét. De mégiscsak közszolgálat ez olyan értelemben, hogy kimondhat a költő nemcsak egyedi, benső élményekben vagy tartalmakban olyasmit, olyan gondolatokat, fogalmakat, olyan képeket, amelyek másokban is együttrezgést keltenek, és amelyek másokkal közös gondjai is. Természetesen ezt nem szeretném leszűkíteni: mindig az volt a meggyőződésem, és most is az, hogy a legszemélyesebb és a leginkább magánügy-jellegű vers is lehet nagyon közös értékű. Nemegyszer tapasztaltam, akár saját versemről volt szó, akár más költők verseiről, hogy esetleg egy katarikus élményt reveláló vers elolvasása vagy meghallgatása után a befogadó vagy az olvasó szinte megkönnyebbült, pedig a vers komor hangulatú volt. Megkönnyebbült attól a pusztán tényről, hogy itt van előtte egy ember, aki átél valamit és túlélte és fölolvasta a versét, tehát hogy az ilyenféle megpróbáltatás legyen az akár a legrosszabb, akár hozzátartozónk elvesztése, még egy ilyen megpróbáltatás is túlélhető az ember számára és átvészélhető. Ilyen értelemben is gondolok én arra, hogy a költészet közszolgálatot teljesíthet, de szeretném újra hangsúlyozni, hogy amikor a *Századvéget* sikerült tető alá hoznom, akkor úgy éreztem: sikerült visszalépnem egy kedvesebb önmagamhoz, aki már újra nemcsak a saját bajait vagy gondjait vagy gyötrelmeit osztja meg mással, hanem aki megpróbálja ismét fölállalni a másokét, a köz gondjait, a köz bajait, s ennek igyekszik testet adni szavakban.

„SZURKÁLNAK, ÓVNAK TUDÓS ORVOSOK...”

(József Attila betegsége Bak Róbert patográfiáinak tükrében)

*Kedves Doktor Úr!
Sok szeretettel üdvözlöm. Hiába kísér-
tette meg a lehetetlent.
1937. dec. 3.*

József Attila

József Attila életrajzának legrejtélyesebb és legizgalmasabb időszaka életének utolsó két éve. A korszak verseinek olvasója nem tud szabadulni attól az érzéstől, hogy nemcsak „művet”, hanem sorsot is olvas, hogy nem az élet elkülönült tevékenységeként folyik az alkotás, hanem maga az élet emelődött alkotássá.

József Attila példaadó, paradigmátikus sorsú ember volt. Átmeneti korra, személyes életében kilátástalanságra kárhoztatott türelmetlen forradalmár, aki életében és műveiben 1934 után megjelenítette az átmeneti kor legáltalánosabb és leginkább személyes életbe markoló problémáját: az autentikus, értelmes élet eszményét, illetve megvalósításának belső és külső akadályait. Élete és műve – az utolsó két évben – eme progresszív eszmény és az ellentétező személyes és társadalmi realitás kettősségének egyre mélyebb átélését tükrözik.

Tanulmányunkban a költő-műalkotás-környezet teljességéből egy sokat vitatott mozzanatot – a betegséget – vizsgálunk meg. Egy költő betegsége a mai olvasó számára általában nem sokat jelent, így témaválasztásunk önkényesnek is tetszhet. Lényegessé, tanulmányozandóvá lesz azonban akkor, ha a meghatározott típusú korban paradigmátikussá válik, az egyik lehetséges emberi létforma felidézőjévé, szimbólumává lesz. A pszichiátria tudománya (Laing, Cooper) és irodalmi művek (Kesey: Száll a kakukk fészkére, Kipphardt: Alexander) egyaránt jelezték, hogy az elmebeteg valaképpen személyes és társadalmi környezetének tükré, szenvedő alanya úgy, hogy világának alapvető meghasonlottsága saját belső élményeinek szerves alkotó elemeként jelenik meg. Sors és mű, betegség és költészet ezért kaphat különös hangsúlyt József Attila esetében. Élete utolsó két esztendejében megdőbbentő mélységgel éli át az élmények és lételehetőségek problematikusságát. A versek az átmeneti pillanatot tükrözik, azt, amikor az Én találkozik önnön szétbomlásának lehetőségével, az elmerülés és a fennmaradás határára kerül. A betegség így olyan szociálpszichológiai és pszichiátriai ténnyé válik, amely lényeges mozzanat lehet az utolsó évek költészetének, világlátásának megértésében is.

Jelen tanulmányunk folytatása egy korábbiak, amelyben a társas viszonyrendszert és az öngyilkosságot helyeztük a középpontba, a betegség problémáját csak mint szociálpszichológiai érvényű mozzanatot vetettük fel (Stark-Bókay: „Köztetek lettem bolond...” Valóság, 1979. 5.) A vizsgálódás harmadik tagja a költői személyiség önfejlődésének értelmezése, az identitás problémájának felvetése lenne. Most a betegség szociálpszichológiai értelmezésekor alkalmazott „zárójel” felbontásával összegezni szeretnénk a József Attila betegségéről mostanáig elérhető információt. Forrásunk Bak Róbertnek, a költő utolsó orvosának számos ide vágó megnyilatkozása lesz. Bak, József Attila kezelését Gyömrői Edittől vette át 1936 végén. Tulajdonképpen ő volt az első (és utolsó), aki a költőt betegként kezelte, mert az előző két pszichoanalitikus kezelés döntően önismereti célú volt (ezt erősíti meg Németh Andor a Rapaport kezeléssel kapcsolatban, és erre utal a *Szabad ötletek* is). Pontosabban a második ana-

lízis (Gyömrői) végén válhatott nyilvánvalóvá a betegség, de ez az analízis meg-szűnéséhez vezetett. Erről az időről József Attila különböző írásaiban és Gyömrői Edit vázlatos visszaemlékezésén kívül semmiféle értékelhető információ sincs. A betegség megnevezése, leírása kizárólag Bak Róberttől származik, aki később nemzetközi híró pszichiáterként tanulmányaiban (ismereteink szerint) őt alkalommal tért ki József Attila esetére. Az első 1938 elejéről való, az utolsó 1973-ban jelent meg. Dolgozatunkban ezek alapján szeretnénk József Attila betegségét rekonstruálni.

*

Bak Róbert József Attiláról szóló első írása a Szép Szó 1938. évi január-februári számában jelent meg. A szerkesztőség a szám teljes tartalmát József Attila emlékének szentelte, elsősorban közvetlen munkatársai és barátai tollából közölt elemző, értékelő és emlékező írásokat. Kivétel nélkül mindegyik a költő megdőbbentő halálának hatása alatt keletkezett, és mindenütt felfedezhetjük az önvizsgálat nyomait is.

A későbbi Bak írásokkal szemben az első tanulmányt így sajátos konkrét helyzet szülte. Meghatározó továbbá, hogy laikus folyóiratba, sőt annak emlékszámba készült, így sokkal inkább a művészen van a hangsúly és a patográfia szakmai kérdései másodlagosak. Az írás értékelésében felvehető szempont lehet, hogy Baknak kortársként, főleg pedig orvosként meg kellett küzdenie az öngyilkosság által különösen felerősített „felelősség a művészért” (és betegségért) szituációval. Végül a múlt feltérképezésében meghatározó lehetett a környezet, a fiatal orvos elkötelezettségei, szakmai és személyes kapcsolatai (Benedek, Gyömrői-Hollós). Mindebből következik, hogy bár az első patográfia nyújtja talán a legbővebb forrásanyagot, következtetéseit, értékeléseit bizonyos fenntartással kezeljük. A betegségről szóló későbbi következtetések, elemzések viszont kivétel nélkül Bak ezen cikkére vezethetők vissza, így pozitívumai mellett hiányosságait is átveszik.

A betegség bevezető, korai fázisára Bak csak visszakövetkeztet. Értelmezése szerint a pubertáskor idejére tehető az első jelek. A rekonstrukció legkorábbi pontja a tizenöt évesen elkövetett öngyilkossági kísérlet, illetve az ugyancsak erre az időre datált „megőrüléstől való félelem”. A gyermekkori sérülések következményeként sorol fel jónéhány olyan emberi jellemzőt, amely önmagában még nem sokat jelent, sőt így egybegyűjtve sem ad jogot a betegség diagnózisára. Ilyenek a „hipochondriás panaszok”, „különcségek”, „gyermekes játékosság”, „zárkózottság – túlzott bizalmasság”, „hangulatingadozás”, végül az „egyedülvalóság”, a „magány”, a „fokozott érzékenység”. Ezek a vonások később, már a felnőttkorban „lappangó agresszivitás”, „az egyénnel való szorosabb kapcsolatbalépési képtelenség” és „elfojtott ösztöntendenciák” képében jelentkeznek, pontosabb megjelenési formájukról azonban Bak Róbert nem tudósít. Csak annyit jelez, hogy ezek a belső személyiség-jellemzők teszik szükségessé és egyben lehetetlenné a költő kapcsolatteremtési kísérleteit. Egyrészt „a szélső baloldali mozgalmak” irányában, ahol a költő a nagyközönséggel próbált kapcsolatot kiépíteni, másrészt párkapcsolataiban, itt Szántó Judittal való együttélését ítéli sikertelennek. A fenti jegyek értelmezése bizonytalan, Bak egyrészt a pszichózis, a szkizofrénia bevezető fázisát látja bennük, másrészt viszont a költői érzékenység jellemzőiként is értelmezi azokat. Végül a „pszichopátiás típus” meghatározás közép-útjánál marad. A pszichopátia, mint lehetséges betegség előtti személyiségzavar, diagnózisként az életút ismeretében megfelelőnek látszik, de a minőséget illetően kiegészítésre szorul.

A betegség nyílt kialakulását 1936 telére teszi, amikor a „pszichotikus tendenciákat az irreális körülmények között fogant és realizálhatatlan szerelem juttatta érvényre”. A metaforikusan megfogalmazott „irreális” helyzet a pszichoanalitikus szituáció volt és az „asszonyban, aki betegekkel foglalkozott”, egyértelműen Gyömrői Editre ismerhetünk. A „szerelem” szó így nem teljesen pontos, hisz a több mint egy éve folyó analízis természetesen érzelmi termékről, az *indulatátételes viszonyról* van szó. A tanulmány szerint a szerelem a költőnél a szeretés és gyöngédség viszonyát, a rég elvesztett anya utáni vágyat, a „megkapaszkodási ösztön”-t hívja elő. A visszatartás viszont gyűlöletet és agresszivitást vált ki. Bak értékelése szerint mindkettő

távol van már a realitástól, „a valóságérzék csökkenését” jelzi. A személyiség egységét hordozó Én „gyengül”, de „még érintetlen”. Versek (a *Ki-be ugrál*, a *Kiáltozás* és a *Nagyon fáj*) említésével teszi világossá laikus közönségének, hogy a szkizofrénia bevezető tüneteivel állunk szemben. Ezek a „fenyegetettség érzés”, a „katasztrófa félelem” és a „bizarr gondolatfűzés”. A fenyegetettség-érzés következményeként értelmezi az anyához menekülés igényét. A szerelem így a mélyben munkáló szkizofrén folyamat felszíni megjelenése, véletlenszerű következménye. Erre külön felhívja figyelmünket, hangsúlyozza, hogy József Attila „nem ebbe a szerelembe betegedett meg”, hanem az élmények és a veleszületett diszpozíciók kideríthetetlenül bonyolult szövevénye a végső ok.

A fent felsorolt események, a „pszichotikus fázis hangos tünetei kb. három hónap alatt lezajlanak” és egy látszólag normális periódus következik. Ez a Flóra-szerelem megindulásának időszaka, melynek felszíni nyugalma mögött a pszichiáter alapvető ellentmondásokat mutat ki. A házasság, a biztos emberi kapcsolat utáni vágyat keresztezi az, hogy érzése szerint „csúnya, gyenge és kicsi, nem férfi” és fél a „magtalanúság”-tól. A hűség érzését pedig orvosa irányában mutatott őszintesége árnyékolja be, mert ezt Flóra megcsalásának értelmezi.

A betegség előrehaladásának e rejtett mozzanatai hamarosan nyíltan is megjelennek, újabb szakaszt nyitva a körleírásban: „az utolsó és kifejezetten pszichotikus roham szinte váratlan fordulatként Flóra elutazását követően robbant ki”. Ezt az időszakot Bak mint az elmebetegség teljesen egyértelmű megnyilvánulását írja le, számos konkrét példával igazolva állítását. Ezek a példák a későbbi Bak-patográfiákban is visszatérnek, így érdemes idézni őket. Az első, hogy „érthetetlen okokból gyász karszalagot tett fel”. A második a hármas számhoz fűzött kóros jelentőség tulajdonítás: „Flóra leveleit számolgatta, többször maga elé mondja, hogy *hármát* kapott. Ellenséges hangon faggatott, hogy a szobámban levő relief mikor és miért került oda. *Szent-háromság* – a harmadik, aki Máriához tartozik, éppen *József*.” Másik eset, mikor barátai a költőt orvoshoz akarják vinni, ő pedig telefonon mondja el Baknak, hogy „negatív üldözési mániája” van, hogy valaminek a középpontjába került, minden összefügg, „Ezt akarják nekem megmutatni, azt hiszem, így akarnak meggyógyítani”, az emberek tudnak valamit. Bak Gruhle nyomán „jelentőségélmény”-nek (kulcsélmény) nevezi ezeket a reakciókat, amikor a „dolgok szimbolikus jelentőséget kapnak és a szkizofrén beteg maga sem tudja megmondani miért.” Az új élmények nyomán jut el a beteg a „téveszmékhez”, hogy „figyelmeztetni akarják”, „így akarják meggyógyítani”, végül hogy hipnotizálják: „A hipnózis már régen elkezdődött.” „Érzem, hogy szuggerálnak, hogy több akarat érvényesül bennem és meg kell találnom a saját szuggesztiómat”. A betegség ezen időszakát Bak az Én szétesése szempontjából értelmezi: „az Én egységének megélése ingadozik, fellazul és szétesőben van. A saját akarat leszakad Én-jéről és idegenné válik. Az Én-t a maga összetevőire felbontva, hisztorikusan éli meg.” A betegség utolsó periódusán belül a következő fázis a „féltékenységi téveszmekör”, a „paranoid folyamat sorsszerűsége folytán éppen barátaiban, támogatóiban lát ellenséget”. Így indokolja Bak a szárszói elhelyezést is: „a háromhónapos kezelés után a személyiség lassú, de előrehaladó hasadása, s a kezelés kevés sikere ellenére, mielőtt még a relatív gyógyulás lehetőségét is rezignáltnan feladnánk, megkíséreljük, hogy állandó és gondos felügyelet mellett családi körben éljen”. A patográfia utolsó része annak a baráti látogatásnak leírása, amelyen Bak is részt vett Szárszón. A leírás azonban inkább költői, a patográfiához lényegi információt nem ad. Az öngyilkosság a patográfia végén csak mint talán, „ki tudja miért tette” mozzanat merül fel. Értelmezésére, a patográfiába történő beépítésre Bak kísérletet sem tesz.

Egészében nézve Bak Róbert első patográfiája egy organikus, rejtett, megfoghatatlan folyamatot feltételez. Ennek első megnyilvánuló szintje az Én integrációjának fokozatos megszűnése és beolvadása a kollektívbe. Következő szintnek vehetjük az előző következtében torzult akarat, érzelmi és gondolati folyamatokat, végül a közvetlenül megnyilvánuló szint az egyes eseményekben, téveszmékben fedezhető fel.

Bak Róbert második József Attiláról szóló írása egy vezető német pszichiátriai

szaklapban, a *Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie* 1939-es évfolyamában jelent meg. Felépítése, gondolatmenete is precíz, tudományos jellegű, a kazuisztikák jellemző rendszerében először két esetleírást ad, majd értelmezi az eseteket, végül a tanulmányban közölt két eset kapcsán elméleti megállapításokat is tesz.

József Attila nevét azonban hiába keresnénk, a második eset alanyának csak a kezdőbetűi azonosak költőnkével, a vezetéknevből keresztnév lett, a keresztnév első betűje pedig „rwtz” (Josef Arwitz) kiegészítést kapott. Bevezetőjében megállapítja, hogy mindkét eset a „processzus-szkizofrénia biztos példája”, de a második eset – az első lassú kifejlődést példázó jellegével szemben – hirtelen „akut beállása a fordulópont-élmény tébolyának” (das Peripetieerlebnis), igaz ez sem nélküli a jellemző előtörténetet.

A patográfia nyomán József Attila esetét – életét – három szakaszra oszthatjuk fel. Az elsőre főként az esetleírásban tér ki, a költő életrajzából kiemeli a betegség felé vezető feltételezett főbb mozzanatokot, az apa és az anya elvesztését, a proletárifjú polgári családba kerülését, egyetemi tanulmányait, majd a Horger-ügyet, végül a költő politikai tevékenységét. Az életfolyamat meghatározó vonásának tartja a *magányt*, mely már a gyermek- és ifjúkor élménye. A felnőttkorban a magányosság-érzés emberi kapcsolataiban, politikai elkötelezettségében, mozgalmi tevékenységében és költészetében egyaránt megjelenik (ez az „alkotás hajtóereje”). Ide illeszthető az öngyilkossági kísérletek sorozata is. A szakasz 1935-ig tart, és Bak határozott véleménye, hogy legalábbis a költő magatartásában patológias mozzanat nem mutatható ki, bár különössége, egyénisége feltűnő. Ugyanakkor feltételezi, hogy a magányosság-érzés, az időszak meghatározó élménye rejtett „szkizofrén processzus következménye is lehet”. (Első megfogalmazás a pszichopátia minősítésére.)

1935 közepétől kezdődik a második szakasz, melyet Bak „egy asszonyhoz fűződő szerelem”-ként mutat be. Az „asszonyról”, aki nyilván Gyömrői Edit, a patográfiából itt sem tudjuk meg, hogy a költő pszichoanalitikusa volt, úgy most sem világos, hogy a „jellem patológias mozzanatait előtérbe helyező” viszony indulat-átételes jellegű. A Gyömrői-szerelem interpretációja a magányosság-érzés, avagy szerelem paradigmájával történik, ahol az eleve meglévő magány legradikálisabb feloldása a szerelem, a „szeretve levés”. A szerelem ebben a tanulmányban ugyan egy mélyebb, eredetibb vonás (a magány) következménye, de mint ilyen következmény létmeghatározó szerepű. Az eset történetiségét a magányosság jelzi, a szerelem is ebbe a folyamatba kapcsolódik be, egyrészt mint pozitív, feloldó kísérlet, másrészt mint a magányt még jobban kiteljesítő negatív mozzanat. Ez utóbbi értelemben a szerelem következménye az elégtelenség-érzés megerősödése, a másik előtti lelepleződés növekvő lehetősége, a hűségé pedig önmaga alulértékelése, ezzel a másik ember szükségyszerű hűtlensége. A „szeretet-érzés végső tartalma”-t Bak a versekből mutatja ki, idézi a *Flóra ciklus Megméressél!* című verséből az „ólálkodó semmi”-t, amitől a szerelem megmentheti, illetve az 1935-ös *Ki-be ugrod!* ... két sorát, („S mit úgy hívtam: én, / az sincsen. Utolsó morzsáit rágom.”), mely jelzi, hogy a szerelem hiányában az Én-érzés, az Én integritása is lehetetlen.

A Flóra-szerelem első hónapjai még ehhez az életszakaszhoz tartoznak, Bak az előző szerelem ismétléseként fogja fel, sőt még azt is megállapítja, hogy „a fiatal nő”-nek „az előbbivel bizonyos közös tulajdonságai voltak”. Ez mai ismereteink szerint kissé megtévesztő, mert igaz ugyan, hogy Flóra pszichológus, de nem pszichoanalitikusa József Attilának, így kapcsolatuk nem volt terápiás jellegű (ezt Bak bizonyosan nagyon pontosan tudta). Költőnk életének eme második szakasza a patográfia szerint még nem tartozik az elmebetegség fázisába, de már határozottan kóros mozzanatokat tartalmaz. Már a Gyömrői szerelem „előtérbe helyezi a jellem patológias mozzanatait”, a visszautasítás „agresszív hajlamokat szabadít fel” a költőben. A második szerelem (Flóra) ismétli az előzőt, ugyanazon folyamatok játszódnak le. Közös patológias mozzanat, hogy a szerelem „nem a tárgy miatt” lép fel, „nem az ösztönforrásokból táplálkozik”, ahogy az érett szerelem teszi, hanem elsődleges funkciója a magány megszüntetése, a szkizofrén processzus által megbontott Én, illetve Én-érzés helyreállítása.

A patográfia életrajzának harmadik szakasza az „örület kitörése”-től az öngyilkossáig tart. Az idő pontosan rögzített, a „fiatal lány elutazása után” nyilván Flóra tihanyi utazására utal, tehát 1937 július végén vagyunk. A patográfia a betegségfolyamatot innen vezeti tovább, értelmezése szerint ekkor történt hirtelen elhatalmasodása. Az izgatottság és agresszivitás („megtámadja a mecénás személyzetét”) már említett jegyei mellett a szkizofrén folyamatot Bak további tünetek bemutatásával írja le. A harmadik életszakaszt két fázisra osztja. Az első a „befolyásoltottsági téveszme” jelentkezése. Értelmezésében a befolyásoltottság érzésének nincs meghatározott iránya a költőnél, hanem mint (élet-) „történetileg adott” Én-tendenciák sorozata mintegy egyszerre lép fel, „a látens Én-irányok tudatossá válnak”. A téveszme – a szerelemhez hasonló módon – részben a környezethez való alkalmazkodás kísérlete, részben azonban a „védtelenség” jele is. Sőt az Én-külvilág határ elmosódását is mutatja, hiszen a téveszme lényege az Én-ből kivetített élmények átvévedése a környezetre.

A következő fázis jellemző vonása a „kóros jelentőségtulajdonítás”, a költő kifejezését idézve: „a negatív üldözési mánia”. Bak itt is a magányosságot sejtí a háttérben, a világban szétáramló Én panteisztikus feloldással védi meg magát az izolálódás ellen, a kollektívben való szétáramlás az előző fázishoz képest továbbhalad, átlépi az Én határait. Ez a fázis időben egyértelműen a Siesta-beli kezelés időszakára esik. Ugyanekkorra datálható a harmadik téveszme, a féltékenység, amit Bak csupán úgy említ, hogy az ráépül a kóros jelentőségtulajdonításra. Féltékenysége tárgyai egyrészt hozzá közel álló barátai, másrészt „egy konkurráló költő és orvosa”. A féltékenységi téveszme felvetése a második életszakasz alapvető problémájára, a szerelemre irányítja vissza a figyelmünket. Azért is, mert az utolsó hónapokról szóló egyéb visszaemlékezések sokkal lényegesebbnek tartják a féltékenységet, Bak elemzésében viszont a harmadik szakaszra teljesen eltűnik a szerelem problémája.

Az öngyilkosság nem épül be a patográfia rendszerébe. Bak csak az esetleírásban utal rá, az „óvatlan pillanat” megjelölés viszont jelez annyit, hogy az önmagával tehetetlen beteg reakciójának tekintette.

Bak Róbert most elemzett tanulmányát más oldalról egészíti ki egy bekezdésnyi részlet, mely kétségtelenül József Attilára vonatkozik. Az idézet Bak első angol nyelvű, analitikus folyóiratban publikált cikkéből való (International Journal of Psychoanalysis, 20/1939. 64–71.). A rövid szöveg középpontjában az imént befolyásolttsági és jelentőségtulajdonítási téveszme címen említett két élmény áll: „Például egyik betegem a processzus elején úgy érezte, mintha őt szuggerrálnák, nem tudta saját gondolatait felismerni, keresnie kellett azokat; később, távoli városokban idegen emberek is megtudták a gondolatait”. Az esetet az előbbi cikk elméleti háttérétől meglehetősen eltérő teoretikus kontextusban, pszichoanalitikus szempontból elemzi. Feltűnő, hogy a két téveszmét itt mennyire határozottan, mint a „processzus elején” jelentkezőt értelmezi.

Bak harmadik tanulmánya az előző kettőnél kevésbé készült József Attila patográfiának. Elnevezésünk azonban annyira jogos, hogy a költő életútját itt is teljességében; főbb mozzanatainak sorában tárgyalja. A patográfia rendszerének kibontásához azonban most sokat nyújt az elméleti keret, amelybe Bak József Attila esetét helyezi.

Tanulmányában – melynek címe „Szerelem és tárgyvesztés” (*Being and Object Loss*, Journal of Psychoanalysis, 53. 1973. 1–8.) – a szerelem élményének pszichoanalitikus interpretációját adja. E tény – hogy József Attila esete a szerelem elméleti kérdésének legrészletesebben tárgyalt egyedi példája – már lényeges módosulást jelez József Attiláról vallott nézeteiben. Bak a bevezetőben Freud írásából indul ki, olyanokból, ahol már jól nyomon követhető, hogy a késői Freud a libidóirányok elsődlegességétől eltérve az Én szemszögéből elemzi a szerelem és tárgyvesztés kérdését. Szintén Freud nyomán különíti el a szerelem („being in love”) és a szeretés („loving”), jelenségét, elemzése kizárólag az első, rendkívül dinamikus, elsöprő emberi élmény-típusra vonatkozik. Freud a szerelem és ön-

gyilkosság között fedezett fel lényegi analógiát (mindkét esetben az Én drasztikus elfojtás alá került), Bak ezt az irányt a melancholia-gyász-szerelem harmas közös összetevőinek kibontásával folytatja. Szerinte az a közös, hogy a tudatosság spektruma beszűkül, a szerelmes ember Énjében szélsőségesen megkötődik a tárgy, ez egészen az azonosulás szintjéig is elmehet. Magába zárja a tárgyat és magával együtt elpusztítja.

A nagy szenvedély (grande passion) számos patológus mozzanatot, veszély-lehetőséget hordoz magában. Minderre az az irreális helyzet ad alkalmat, hogy a szerelmes ember túlértékeli a tárgyat (szerelmét), a másik ember léte mintegy felszívja önszeretetét. Sőt a másik ember helyettesíti Én-ideálját is, így az Én védelem, kontroll nélkül marad. (József Attila Én-ideálja a felnőtt, egészséges költő.) Mivel a másik ember (a tárgy) mintegy bekerül Én-jébe, az Én-nem-Én duálunió alakul ki a szerelmes emberben, a szeretett másik szinte önmagává válik, beépül Én-jébe. Ez a helyzet agressziót köt meg, hiszen megszűnt a szembeálló külső tárgy, az idegen másik léte, csak az elfogadás, szeretés dimenziója működik. Így feladja nárcisztikus diszpozícióját, önmagára irányultságát, önértékelését is. Az ilyen feszült állapot könnyen kisikláshoz vezethet, lehetőséget nyújt arra, hogy a korábban elnyomott negatív személyiség-tendenciák hirtelen felszínre kerüljenek, patológiás tárgykapcsolatai kiszabaduljanak.

Bak két esetet hoz fel a szerelem állapotának legpatologikusabb, szélsőséges realizálódására. Az erotómánia patalogikus szituációja a szerelem előbb jelzett állapotát kombinálja a viszontszeretés illuzorikus meggyőződésével. Első esete egy fiatal orvosnő, akiről annyit azért elárul, hogy csinos és magyar nemzetiségű (Bak valószínűleg alig folytatott analitikus praxist Magyarországon, mégis mindkét esete magyar.) Az orvosnő és József Attila esetében közös szál, hogy a kóros szerelem végül szkizofrén folyamatba megy át.

A „nagy magyar költő” esetét interpretálva első szakaszként egy „makacs indulatáttételes szerelmet” jelöl meg, mely a szkizofrén folyamat kirobbanásához vezetett. Első szakaszként tehát a költő második analizisét, illetve annak bizonyos későbbi fázisát jelöli meg. Nagyon fontos, hogy Bak Róbert először itt említi, hogy ez a bizonyos „szerelem” pszichoanalitikus szituációban fogant, *indulatáttételes* jellegű.

A felfutó indulatáttétel – ezt Bak az első eset kapcsán külön is kiemeli – első lépésben minden szerelem szokványos útját követi. Az Én és a tárgy összeolvadásával oldódnak az Én-határok, az Én és a környezet közötti felnőttkori éles elkülönítés egy mindent elborító tárgyra, a másik emberre vonatkozóan nem történik meg. Ez voltaképpen egy regressziós folyamat, visszatérés egy nagyon korai, gyermekkori anya-gyermek kapcsolati formához, végpontja a fúzió a szeretett tárggyal. A szerelem az indító emlékképeket az ego nagyon korai fejlődési fázisából veszi, az Én és nem-én fúziójára törekszik még ép ego esetén is. Ennek jele meleg-érzés és az arc középponti élményként való megjelenése, a helyettesíthetlenség érzése, a tárgy jelenlétének hiányában fellépő szorongás és az átölelés mindent megoldó nyugalma. A fenti mozzanatok egyértelműen jellemzők az 1936 végén keletkezett versekre. (Pl.: *Gyermekké tettél*.) Bak a *Magány* (Megjelent a Szép Szó 1936 decemberi számában) című vers utolsó szakaszát idézi:

Mozdulatlan, hanyatt fekszem az ágyon
látom a szemem: rám nézel vele.
Halj meg! Már oly szótlanul kívánom,
hogy azt hihetném, meghalok bele.

A versrészlet 3–4. sora már a patográfia következő szakaszát idézi. Ha ugyanis a szeretett tárgy visszaautasító, akkor az addig elfojtott agresszió visszatér, az eredeti nárcisztikus tendenciák fokozottan érvényesülnek, a szeretet újra önmagára irányul, és a szerelem gyűlöletbe vált át. Bak a versidézet mellett még egy, a gyűlölethez kapcsolható mozzanatot említ, azt hogy a költő föl akarta jelenteni Gyömrőit, mint

kommunistát, ami a pszichoanalitikus társaságnak rendkívül kellemetlen lett volna. A per kifelé irányuló agresszió volt, mely jelzi a tárgyról való leszakadást. Ellen-
tétet irányt mutat a két Gyömrőihez írott levél, és az idézett versrészlet, ahol az ag-
resszió mint autoagresszió jelentkezik. Az elveszett tárgy destrukcióját itt az én
destrukciója kíséri, a regresszív, infantilis kapcsolat nem szűnt meg.

A költő ekkor kerül Bak kezelésébe, aki szerint a szkizofrén folyamat, mely
a szerelemben vált nyilvánvalóvá, egy időre, az új szerelmi tárgy megtalálásáig
megállt. A patográfia által leírt harmadik lépés tehát az új szerelem, a Flóra-
szerelem időszaka. A megelőző időszakot, 1936 november végétől 1937 február
végéig az új tárgy keresése jellemzi. A „progresszív visszahúzódas a tárgytól és
a megújuló kísérletek, hogy helyreállítsa, új katexisbe hozza a tárgyakat a szerelem
eszközével” periódusáról is sok visszaemlékezés szól. A tárgy megtalálásának, a
Flóra-szerelem kibontakozásának hatására az Én-érzés, az egységesség részben visz-
zatért. Ennek az állapotnak jellemzésére idéz Bak a Flóra-ciklusból:

Már nem képzelt ház üres telken
csinosodik, épül a lelkem,
mivel az árnyakkal beteltem
a nők között Flórára leltem.

A vágy viszonzatlan volt, megismétlődött az előző szerelem visszautasítása, (termé-
szetesen itt már nem indulatáttételes szerelemről volt szó). A szerelem előbb jel-
zett állapota azonban már nagyobb teret enged a szkizofrén folyamatnak, a vissza-
utasítás ellenére, vagy éppen emiatt már újabb szerelmet nem keres a költő. Meg-
indul a regresszió a differenciálatlanba, „a schizofrén folyamat előrehaladt a kó-
ros jelentőség-tulajdonítás és differenciálatlan Én-nem-én tipikus élményei köze-
pette”. Anélkül, hogy a lelkiállapot változását minősítsen, meg kell említenünk,
hogy a mai napig tisztázatlan a pszichotikus állapotok létrejöttének valós
mechanizmusa. A legélesebb kérdés, hogy regresszióról (személyiség-visszahanyat-
lásról) vagy egy korai Én-defektus manifesztálódásáról van-e szó. Utóbbin a kora-
gyerekkori tárgykapcsolatok kóros beépítését, mint személyiségfejlődési zavart, vagy
közelebből ismeretlen (pl. genetikai) szomatikus okokat ért a pszichiátria. József
Attilánál Czeizel szkizofréniás családi terheltséget nem talált. Patológiás gyermek-
kori élménykörre viszont számos adat van. Az indulatáttétel során ezeket a beteg
analitikusára vetíti ki; neurotikus beteg esetében a valóságérzék a kezelés során ép
marad. Én-defekttussal küzdő betegeknél (ilyen az ún. határeset személyiség – bor-
deline syndroma – és a pszichotikus beteg) a pozitív indulatáttétel könnyen felfut,
a beteg a terapeutát Én-jébe építi, rendkívül szoros kapcsolatra (ún. terápiás szim-
biózisra) törekszik, hogy Én-jét kiegészítse. A terápia idő előtti megszakadása
esetén a terapeuta a beteg Én-jéből kiszakad, az Én széttzilálódik, részeire esik
szét, kóros élmények jelennek meg. Az újabb tárgyvesztést az Én már képtelen
kivédeni, és bár küzd, hogy fenntartsa kapcsolatait a világgal, kötődik tárgyakhoz,
„védekezik a destrukciójuk ellen”, a fúzióból kiemelkedni nem tud.

A patográfia utolsó lépése az öngyilkosság értelmezése. Ez az élettény a Bak-
patográfiák sorában itt kap először szerves értelmezést, itt vezetődik le a korábbi idő-
szak társas kapcsolatainak és Én-folyamatainak dinamikájából. Bak két említett
esete közül az első „a pszichikus ön-reprezentáció, a második (József Attila) az igazi
én megsemmisítésével végződött”. Az öngyilkosság és a szerelem kapcsolatát Bak
a tanulmány más helyén jelzi. Már az előzőkben utaltunk rá, hogy a szerelemben
normális esetben is megjelenő regresszió következtében, ha a szerelem viszonzatlan
marad, újra szabadabbá válik az agresszió, a gyűlölet. Akkor azonban, ha az Én
önállótlanúsága, a tárggyal való szimbiotikus fúzió nem szűnt meg, a tárgyra (a má-
sikra) mutató agresszió visszafordul az Énre. Ilyenkor az agresszió autoagresszió
formáját veszi fel, szélsőséges esetben önpusztításhoz vezethet. Ez akkor történik,
ha például a szerelem érzése olyan mindent elsöprő élmény, amely a realitás-elvet
maximálisan kizárta, vagy az Én volt eleve sérült. József Attila esetét Bak az utób-

bival azonosítja, mert az indulattáttételes szerelemben kirobbanó szkizofrén folyamat következtében veszi el az Én védekező erejét. Bak elképzelésében tehát a szkizofrénia csak áttételesen vesz részt az öngyilkossághoz vezető folyamatban, közvetlenül és döntő módon a szerelem-tárgyvesztés-regresszió vonalon lehet József Attila életének utolsó két évét magyarázni. Bak még más, a folyamatot erősítő mozzanatot is közöl. A szerelem-típusok elemzésekor utal arra, hogy a költők „az élmény szenvedélyeinek rabjai”. Jellemző rájuk, hogy gyakran keresnek új szerelmet, mégis a változó tárgy és kimenet ellenére a szerelem élményének lefutása nagyon hasonló. A döntő számukra a saját élmény, különösen ha annak realizálásában valamilyen akadály is felmerül. Emögött a nárcisztikus beállítódás áll.

Leíró jellegű értelmezésünkben Bak Róbert József Attila-patográfiájának vizsgálatát végeztük el. Bak általunk eddig ismert 24 dolgozata közül háromban részletesen, kettőben érintőlegesen foglalkozik a költő kórtörténetével. S ha még hozzátesszük, hogy József Attila nem analitikus esete volt, akkor ez az arány még fel-tűnőbb. Érdekes, hogy az egyes művekben nem idézi korábbi patográfiai állásfoglalását az esettel kapcsolatban, ami teljesen szokatlan a pszichiátriai közlésekben. Közleményeinek sajátos vonása, hogy mindvégig megtartja az eset leíró távolságát József Attilával szemben. Soha nem megy bele olyan kérdésekbe, amelyek a közte és betege közötti mélyebb kapcsolatra engednének következtetni. Bak általában azt vizsgálja, hogy ez vagy az a tünet miből ered, honnan jön, milyen fokozatokon megy keresztül a valóság- és Én-érzés megszűnése. Két igen fontos kérdés, a korábbi kezelések és az öngyilkosság csak az utolsó dolgozatban kap kifejtést. A látszólagos kívülállás, egyidejű semlegesség előnyös lehet a beteg ember lelki folyamatainak objektív leírásában, de előnytelen a betegség létrejöttének, kibontakozásának, a társas és személyes folyamatoknak elemzésében. Ez a módszer eltér a szokásos analitikus esetleírástól, közelebb áll viszont az általános pszichiátriai tanulmányokhoz.

A számos azonos mozzanat mellett a patográfiaiak jelentősen különböznek is. A közös elemek alapján legalább halvány lehetősége látszik annak, hogy rekonstruáljuk József Attila betegségét. A változó mozzanatok viszont azt jelzik, hogy döntő jelentősége van az orvosi attitűdnek a pszichiátriai betegség megítélésében. Ezt az attitűdöt – mely nemcsak a betegség milyenségének, hanem egyáltalán létének vagy nemlétének meghatározásában is döntő – nyilván a kor általános orvosi elképzelése mellett a beteg vagy betegnek tartott ember társadalmi státusa, szociális helyzete és az orvos–beteg kapcsolat minősége is befolyásolja. Patologikus tények legbővebben a leginkább laikus változatban, az első patográfiában találhatók. A második és harmadik patográfia kizárólag azokkal a tünetekkel dolgozik, amelyeket az elsőből is ismerünk. Ez vagy azt jelenti, hogy a későbbi tanulmányok az első írás alapján készült továbbgondolások, vagy azt, hogy Baknak még a hetvenes évek elején is birtokában voltak eredeti feljegyzései, és mindhárom írás, sőt a két rövid utalás is ennek alapján készült. Következésképp sajátos feszültség van a patográfiaiak között. A teória megy előre, az újabb és újabb elemzések jelentősen módosítják az eset értelmezését, az értelmezés bázisa azonban teljesen azonos. Feltehető a kérdés, mi az oka, hogy Bak ennyire ragaszkodott ehhez az esethez?

A betegség folyamatának leírása a három patográfiában egyre dinamikusabbá válik, az egyes lépések közötti összefüggés egyre szervezesebb, és a harmadik változat voltaképpen egy teljes életfolyamat képét adja. Itt jelenik meg – a szerelem elemzésével – az a József Attila-versekből jól ismert életprogram, amely egy sziszifuszi küzdelem a világgal, a mindig majdnem, de teljesen sohasem elért cél, lehetőség, élet-paradoxona. Ez a „majdnem” lét egyszerre volt jellemző költőnk emberi kapcsolataira, politikai pályafutására és művészi sikereire.

A betegség folyamatának hajtóereje, belső meghatározója is eltérő az egyes patográfiaiakban. Az első még teljesen biológiai-oki folyamatokat feltételez, nem nélkülözve a sorsszerűség jellegét és jelzőjét. A második is kauzális folyamat jellegű, az események a szükségszerűség alapján kapcsolódnak, mégis jelentős szerepet

kap már a társas kontextus, a szerelem, a származás, a gyermekkor. A harmadik viszont már teljesen társas jellegű, a szerelem középponti magyarázó elvvé válik benne, összekapcsolva az anya-gyermek viszony megalapozó szerepével.

Mindhárom patográfia hangsúlyozza, hogy a betegség hirtelen jelent meg, és hogy valamilyen módon párhuzamos volt egy „szerelem” kialakulásával. Az első és a második patográfia nem veszi figyelembe a „szerelem” sajátos jellegét, azt, hogy Gyömrői pszichoanalitikusa volt a költőnek, így itt sokkal inkább analitikus indulatáttételről lehet beszélni. A harmadik patográfia viszont már „transference love”-ról, indulatáttételes szerelemről beszél.

Az első patográfia mitikussá emelt belső készletésekből vezeti le a szkizofrén folyamatot. A második már sokkal nagyobb hangsúlyt ad a magány, az izoláltság mozzanatának. A harmadik viszont a szerelmet teszi középpontba, és ebből vezeti le a magány érzését.

Hasonló éles eltérés fedezhető fel az öngyilkosság értelmezésében. Az elsőben ez érthetetlen, elkent, zavaró momentum, a másodikban pedig, mint „óvatlan pillanat” marad értelmezés nélkül. A harmadik esetben a folyamatból fakadó szükség-szerűségként beépül és értelmezést kap. A patográfiák írója számára hosszú idő kellett, hogy az „ember” értelmezésében elkerülje a „művész” zavaró jelenlétét. Az első patográfiát még nagy mértékben a művész felől írta, a másodikban is még az elmebetegség jeleit fedezi fel a művekben, a harmadik viszont már csak mint egy emberi sors képét értelmezi a művet, és ezen keresztül az embert.

Bak Róbert József Attila pszichózis előtti állapotát úgy jellemezte, hogy abból egy pszichopátiás személyiség képe rajzolódik ki, aki szkizoid jellemzőkkel is rendelkezik, s aki már igen kora gyermekkorától depresszív tüneteket is mutatott. Ez a személyiség szerkezet, melyet szkizoid pszichopátiának véleményezhetünk, hosszú ideig megtartotta viszonylagos egyensúlyát, az Én integritása szempontjából stabilnak volt mondható. A neurotikus tünetképzés, a pszichopátiás életvezetés miatt átmeneti rosszabbodások álltak be. Ilyen rosszabbodás minden szerelem után felfedezhető, már Vágó Márta Londonba utazása után is kórházi felvételre került.

Rapaport Samunál pszichoanalitikus kezelése is folyt, erről Bak nem tesz említést. Hogy most mégis szóba hozzuk, azt azért tesszük, mert ezt nemcsak Bak, de más szerzők sem elemezték. A visszamaradt levelekből és visszaemlékezésekből kiderült, hogy József Attila Rapaporttal a kezelés során jó kapcsolatot alakított ki. Rapaport a költőt később könyvei stilisztikai javításaiba is bevonta, mindez szokatlan jelenség a pszichoanalitikus és páciense között. Hogy viszonyuk analitikus értelemben feldolgozatlan maradt, arra az is figyelmeztet, hogy a pszichotikus zajlás idején József Attila átmenetileg fontolgatta Rapaport perlését is, bizonyos díjhátralékok miatt.

Az előbbieken már utaltunk rá, milyen fázisokon keresztül elemzi Bak Gyömrői szerepét József Attila terápiájában. A három esetismertetés összevetése során kitűnik, hogy Bak fokozatosan jut el a költő és analitikusa közötti indulatáttételes szerelem mozgatórugóinak feltáráshoz. Az indulatáttételes viszony helyes irányításának központi szerepe van az analitikus terápiában. Egyrészt ezen keresztül lehetséges az ellenállások megszüntetése, továbbá ennek alapján történhet meg az interpretáció, a tudattalan tartalmak tudatosítása, értelmezése. Az indulatáttétel technikai kulcsmozzanata az, hogy kihasználja az indulatáttételes szeretetet annak kielégítése nélkül. Tehát olyan, mintha valóságos lenne, de se a beteg, se a terapeuta részéről nem válhat terápián kívül is realizálódó tényleges érzéssé. Nyilvánvaló, hogy József Attilánál a pszichoanalitikus kezelésben felhasználható pozitív indulatáttétel fokozatosan átfejlődött patológiás szerelemmé, melynek során irreális indulatok, elvárások és igények ébredtek a páciensben. Gyömrői ezt elég korán megérezte, máshonnan tudjuk, hogy Hollóssal, kontrollanalitikusával konzultált az esetről. Az analitikus válasza nem a kezelés megszakítása, hanem egy viszonylag konszolidált körülmények között folyó fenntartó (szupportív) kezelés folytatása volt. József Attilában olyan indulatok ébredtek, melyek valós tárgykapcsolatainak az Én egyensúlya szempontjából alapvető hibáira mutattak rá. A páciens Én-

funkciói fokozatosan szexualizálódtak, ami következhetett a pszichoanalitikus kezelés stratégiájából és a beteg korábbi szexuális zavaraiából egyaránt. A kezelés idején a pszichotikus tünetek kezelésére kidolgozott pszichoanalitikus módszerek nem voltak. Ma úgy mondanánk, hogy a költő és analitikusa közötti kapcsolat indulat-átátételes pszichózissá alakult. Indulatátételes pszichózis alatt értik a pszichoanalitikusok a nárcisztikus énbetegségek során előállt olyan átmeneti pszichózist, melyben a beteg patológiás koragyermekkori kötődéseit vetíti orvosára. Bár Bak 1973-ban már ismerhette a kifejezést és ismerhette az indulatátételes pszichózis pszichoterápiás felhasználhatóságának tényét, harmadik esetelemzésében ezt a kifejezést nem használja. Az indulatátételes pszichózis azon formája jelent meg, amikor az analitikus olyan beteget kezel pszichoanalitikus módszerrel, akinek Én-határai gyengék, belsővé vált (internalizálódott) tárgykapcsolataiban sérülések vannak (apahiány, kóros anyakötődés, nevelőszülők stb.), a beteg nárcisztikus diszpozíciójú, de a kezelésig viszonylagos egyensúlyban lévő ún. borderline (határeset neurózis és pszichózis között) személyiség. A borderline személyiség könnyen átmehet a pszichoanalitikus kezelés során indulatátételes pszichózisba pozitív indulatátétel esetén. Az a feltevésünk, hogy József Attilával is ugyanez történt. Az indulatátételes pszichózis első tüneteinek jelentkezését követően analitikusa stratégiát változtatott, igyekezett önmagát fokozatosan háttérbe állítani, hogy így tompítsa a pszichotikus tünetek elburjánzását. Az értelmezések, melyeket József Attila felró analitikusának írott levelében, a pszichotikus tüneteken már semmit nem enyhítettek, úgy érzi, csak egy feltétlenül elfogadó anyai viszony segít. A terapeuta leválása, melyet egyfajta, a terapeutától induló viszontindulat-átételként (a beteg iránti érzelmi reakcióként) is felfoghatunk, ráadásul a páciensben projekciókat élesztett fel, igé nyei egyre irreálisabbak voltak, érzelmi odafordulása egyre intenzívebb lett. A negatív viszontindulat-átétel miatt Gyömrői ezeket az igényeket még szimbolikus formában sem tudta feldolgozni, ill. akkor még nem volt ismeretes az erre vonatkozó pszichoterápiás taktika. A páciens a tárgyszeretet (a szerelem) állapotából a tárgy üldözésének (a gyűlölet) állapotába ment át, ami a kezelés megszakadásával járt együtt. A hön áhitott beteg-terapeuta szimbiózis nem jött létre, az addig ép Én-határok feloldódtak, az Én-szerkezet bomlásnak indult, a beteg magára maradt egy erősen vágyott szeretetigénnyel.

Nem véletlen, hogy a beteg ezt a helyzetet megismételte a Flóra szerelem kapcsán. Flórával való kapcsolata is megrekedt a rész-tárgykapcsolat szintjén. A Flóra-szerelem valóban utolsó kísérlet volt az Én-autonómia megszerzésére, az Én-defektusnak igen szoros, szimbiotikus viszonyral való leplezésére. A fentiekből még egy igen fontos momentumra kell felhívunk a figyelmet. Bak egyértelműen azt írja, hogy az analitikus kezelés nem felelős a pszichotikus tünetek manifesztációjáért. Ezt a kérdést részletesebben kellene megvizsgálnunk. Tény, hogy József Attila neurotikus tünetekkel kezdte meg második analizisét Gyömrőinél és pszichotikus tünetek jelentek meg a kezelés során. Mint már említettük, pszichoanalitikus kezelés során pszichózis (annak indulatátételes formája) nárcisztikus beállítottságú (erősen önmagukra irányuló) személyek kezelése kapcsán jelenik meg. A fentiek alapján azt kell mondanunk, hogy a kezelés természetesen nem felelős a betegség előtti személyiség hibáiért, egy feltételezhető borderline személyiségszerkezet meglétéért, de a technikai hiányosságok miatt előállt indulatátételes pszichózisért egyértelműen felelős. Mivel a kezelés megszakadt, a betegnek két módja kínálkozott a restitúcióra. Az egyik a kapcsolat megismétlése az ismétlési kényszer folytán, a másik pedig egy új analitikus keresése. Így jutunk el egyrészt a Flóra-szerelemhez, másrészt Bak Róbert személyéhez.

Bak Róbertről úgy tudjuk, hogy József Attila kezelőorvosa volt, de nem volt pszichoanalitikusa. Bak Róbert kezdetben folytatta a Gyömrői által elgondolt fenntartó kezelést, majd amikor ez sikertelen volt, a beteget intézetben helyezte el, ahol ún. szomatikus kúrát is alkalmazott. Utóbbiról Varga feltételezi, hogy kis dózisu inzulin kezelés volt pár alkalommal. A Bak-patográfiák keveset mondanak a József Attila és orvosa közti kapcsolatáról. Mint már említettük, Bak a patográ-

fiákban a külső szemlélő és leíró szempontjából tárja fel József Attila esetét. Mindez elárulja azért az orvos és betege között kialakult helyzet belső indítékait, tartalmát. Gyömrői úgy nyilatkozott, hogy az agresszív tünetek jelentkezésekor azért adta át Baknak az esetet, mert Baknak intézeti háttere volt. Nem elhanyagolandó szempont, hogy Bak a Benedek-klinika tanársegéde volt. A költő pert akart kezdeni „laikus analitikusa” ellen, s mint Bak írja, ez a per kellemetlen helyzetbe hozta volna az egész analitikus egyesületet is. A jó képességű pszichopatológus, aki az ország első pszichiatriai intézményének orvosa volt, s aki ekkor már vonzódott a pszichoanalízishez, a kezelés szempontjából biztos embernek számított. Személye viszont arra nem volt alkalmas, hogy mint pszichoanalitikus vagy pszichoterapeuta átvegye az esetet. (Erre nemcsak ő, de olyan neves pszichózis-szakértő, mint Hollós – aki Ferenczi tanítványai közül az egyik legismertebb élharcosa volt a pszichózis-pszichoterápiának – sem vállalkozott.) A Bak patográfiák jól tükrözik azt a dilemmát, ami Bakban lezajlott az eset észlelése kapcsán. Egy ismeretlen kóreredetű betegséget kellett humánus körülmények között gyógykezelní úgy, hogy meggyógyítson egy szenvedő embert és megmentsen egy nagyra becsült költőt. Erre a feladatra az akkori pszichoterápiás eszközök és szemlélet nem voltak alkalmasak. Bak nem tudott lényegi változást elérni a beteg állapotában. Átmeneti javulást csak a Flóra-szeralem eredményezett, melynek megszakadása után az egyedüllét és magára hagyatottság a költő számára még kínzóbb lehetett. Bak és József Attila kapcsolata már nem tudta a bizalmi-baráti szintet megközelíteni, ami a támogató kezeléshez elengedhetetlen lett volna. Bak férfi orvos volt, éppúgy mint Rapaport, s ez szintén nem mellékes körülmény akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a pszichotikus tünetek női analitikussal való pozitív indulatáttétel során robbantak ki. Bak kezelése csak részmegoldás lehetett, az orvos aggódva figyelte az eseményeket, s minden erejét József Attila barátaival együtt arra összpontosította, nehogy elmekórházba kényszerüljön a beteg. (Vágó Mártától tudjuk, hogy József Attila 1–2 napot töltött Kluge főorvos elmeosztályán!) Amikor az ambuláns kezelés sikertelennek bizonyult, szintén részmegoldás volt a Siesta-beli felvétel és kezelés. Bak ezt úgy értelmezte, hogy a szanatórium bizonyos megnyugvással töltötte el a beteg embert, de szorongatta a beteg költőt. Öngyilkosságát a 3. patográfia a tárgyszeretet oldaláról világítja meg. A motívumok és a részletek elemzése külön tanulmányt igényelne.

Elemzésünk végére hagytuk József Attila emberi szenvedésének és késői költői korszakának tanulságait. Ez a kérdés részben érinti József Attila betegségének mi-
benlétét is. Bak József Attilát szkizofrénnak diagnosztizálja, mégpedig a processzuális formát jelöli meg. Sokakban felmerül a kérdés, hogy ha valóban szkizofrén volt, miért nem tükröződik ez a verseiben. József Attila verseiben és vázlataiban valóban nem találunk olyan formai jegyeket, melyek az akut szkizofrén zavartság grafológiai, és vers-szerkezeti megfelelői lennének. Másrészt a processzuális szkizofrénia diagnózisához az észlelési idő, a körlefolrás időtartama is viszonylag kevés a korai öngyilkosság miatt. A leírt és mások által is észlelt paranoid tünetek, melyek szkizoid elemekkel is keveredtek, a paranoid állapot alternatív diagnózisát vetik fel. Utóbbiakban a szkizofrén gondolkodászavar nem szembeötlő, a paranoid tünetek dominálnak. Megjegyezzük, hogy zseniális alkotók esetében a szkizofrénia sem hagy mindig nyomot az alkotásokon, míg kevésbé tehetséges alkotók művein ez csaknem mindig kimutatható.

A mélylélektan az alkotást az Én szolgálatában történt regresszióknak (korai életfázis tudattalan összetevőihöz való visszatérésnek) fogja fel. Tehetséges pszichotikusok alkotó tevékenységében az összerendező kreatív folyamat az épen maradt énrészekből indul ki, és csak időnként kerül a tudattalannal átitatott pszichotikus énrész hatása alá. Ilyenkor a költő verset nem ír, levelet viszont igen, talán ezért készült a szanatóriumban oly kevés vers és íródott oly sok levél Flórához. Két jelenség zajlik egyszerre. A betegség többlet-élményeket ad a költőnek (pszichotikus élménytöbblet, pl. a *Kései sirató*), melyek később feldolgozhatók, de ugyanakkor a kreativitást bizonyos fokig csökkentik. Másrészt viszont a spontán kreatív képesség a beteget gyógyítja, mint azt József Attila baráta is helyesen feltételezték.

Izoláció

(szentendrei festő barátainnak)

*mintha a tér egy görbületében
még találkozhatnék valamikori fényével –
eszméletlenülre dédelget a lélek
örökös egyhelyben vándorlása*

*e virradó-nyugvó Ikonövezetben
hol sorban fölrobbannak a titkok
zugfestői
fantomlombjaink alatt mintha most is
együtt üldögélnénk
teát szürcsölgetve
szótlanul*

*mintha a legendák rendjét élhetném megint
szemem mintha az idő jege volna
s számban régi szomjúságok áramútése:
virágzom lassan visszafelé*

*a Képen csak egy sötétkék alak
– ahogy letépi magáról az óceánt
ahogy elenged négy fehér madarat
ahogy kicsi lámpásával elimbolyog
rémlátomásában.*

Csoportkép / 1961

*hamletekre tagolható alakzat
(mint később kiderül)
előterében gong-arcú madonna
hatalmas nőiség a kegyelem
robosztus idomrendjében –:
anyányi villanyiluska
mosolyog hátrafelé is:
félünk és mosolygunk
s én már tudom hogy ki lesz
az első . . .*

Metafizikus csendélet

*körteillatú kések
mozdulatlan ajtók
ahogy utat törnek maguknak fehéren*

*egyetlen pohár hatalmában
az asztal
asztalbáránka asszonyasztal
távozásokkal telített szobában*

*emlékek önrabló álma:
embrió csuklóján
kabátujj dörzsölése
míg madonna-arcú halálára lel*

*körteillatú kések
mozdulatlan ajtók
s a csönd vállán felejtett
karabély –*

Olaj, vászon

*szenteltvíztartóhoz kantározott lovak,
csata előtt – csata után.
aggastyánszáj-sötét, kifosztott oltár.
(a Mester érzi) egy asszony kell elé!*

*derüsen vagy tébolyodottan.
mocskban vagy katonavérben.
ahogy a nyakába csókol valaki,
ahogy valakinek a kezébe harap –*

CSUKA ZOLTÁN HŰSÉGE

„... Mert azt a Duna-medence minden népének tudomásul kell vennie, hogy velünk éled, vagy velünk pusztul. Itt más kiút nincs, mint az emberiség és egymást megértés útja, ez közös életünk, vagy ennek megtagadása közös sírásónk” ... – hangzott föl a figyelmeztető szó 1936-ban, a *Láthatár* című folyóiratban. A könyvnapi események margójára írott sorok szerzője a lap szerkesztője, létrehívója, az akkor fordítáisaival és mindenekelőtt szervező munkájával, versesköteteivel már jó nevet szerzett *Csuka Zoltán*. Aki ifjú forradalmárként sorsfordító történelmet akart csinálni, majd kisebbségi magyarként akarta megváltani új művészettel a világot, úgy, hogy közben egy táborba szervezte Újvidék szerb és magyar írástudóit. Majd fordításkötettel hódolt az egykori holnapos költő, Ady, Juhász Gyula és mások tisztelője, Todor Manojlović előtt (1931-ben jelentette meg *A centrifugális táncos* c. színmű magyar fordítását). S 1933-tól Budapesten szervez, lelkesít, mozgósít, megindítja a *Láthatár* című folyóiratot, amely első nekirugaszkodásra két sovány esztendőt ér meg, hogy 1936-ban megváltozott formában, de hasonló lendülettel szolgálja a nemes szerkesztői célkitűzést. 1933-ban ez így hangzott: A lap „egyrészt a négy magyar nyelvterület, valamint a szórványban élő magyarság irodalmi és művészeti életét tartja számon, [...] másrészt nagy figyelmet szentel a szomszédos népek irodalmi és művészeti életének (amelyek ismertetését ma is elhanyagoltnak tartja) és ezen túl a nagy kultúrnemzetek irodalmi és művészeti életének ismertetését is” vállalja. 1936-ban így szól a program: „hidat verni a négy világtáj felé hullott magyarság szellemi életében s ezzel párhuzamosan hidat verni az egymás mellett élő népek kulturális életében”. Csuka Zoltán jól tudta, pontosan érezte, hogy „a megnemertés és gyűlölködés bombái közepette” kell eljátszani a hídverő hálásnak aligha mondható szerepét, több ízben, makacsul hangoztatta mégis, hogy két irányban kell működni: össze kell fogni a több országban létező magyar irodalmakat, kultúrákat, s közelebb kell jutni a szomszédos népek irodalmának, kultúrájának megértéséhez.

Ez a gondolat az 1930-as esztendők bonyolult viszonyai között alakult ki, támaszkodott az 1919 óta kisebbségi sorsba került magyarság tapasztalataira, és merített a magyar irodalom sok évtizedes (Erdélyi, Jókai, Arany, Ady, majd József Attila és Móricz Zsigmond nevével fémjelezhető) törekvéseiből, amely a szerb, a horvát, a szlovák, a cseh, a lengyel, a bolgár irodalmak felé akart nyitni: olyan magatartást körvonalazott, amely lehetővé tette volna a kulturális közeledést, a politikai közeledés részeként vagy előkészítőjeként. Az 1930-as évek: a Tanú, az Apollo évtizede, meszebbre tekintve: a Kalangyáé, a Korunké; Emil Boleslav Lukáčé és Ján Smrek lapjáé, az Eláné, Krležáé és Ion Chinezué, Anton Strakáé és Balta Mózesé. De az 1930-as évek a faszizmus előretörésének, világuralmi szándékai lelepleződésének, szociális demagógiája térhódításának esztendei; újabb területi átrendezések Európában; eszmék és téveszmék zűrzavarában kell tájékozódni.

Ebben a *kontextusban* jelent meg Csuka Zoltán lapja, a *Láthatár*, előbb 1933–34-ben, majd a kényszerű szünet után 1936 és 1944 között. A nemes célkitűzést szolgálta a szerkesztő, aki alapos tapasztalatokkal rendelkezett a szervezésben, a szerkesztésben. Az Út c. avantgardista lap – idézzük Bori Imre nyomán – a „SHS királyságban élő új írók és művészek orgánuma. Nemzetfölötti és az új kultúráért folytatott harcban egy táborba tömöríti az új írókat és művészeket.” „Nemzetfölötti”, azaz nem sérelmi politikát folytató, szűk körű (és keblű) szemlélet kifejeződése; inkább lemond a jellegzetesen nemzetiről, minthogy nem hangsúlyozza a nemzeti elkötelezettséget, s a hasonló szerb és horvát folyóiratokkal, avantgard mozgalmak-

kal épít ki kapcsolatot, megleti az *utat* a belgrádi Misao és Putevi, valamint a zág-rábi Zenit c. folyóirat szerkesztőihöz.

Már az 1920-as esztendőkhöz végén azonban váltás következik Csuka magatartásában: az avantgard mozgalmak helyett a vajdasági magyarság felé kezd tájékozódni. Szenteleky Kornéllal együttműködve kezdi szervezni a vajdasági magyar szépirodalmat; s előbb a Vajdasági Írás, majd a novella-antológia a tanúja ilyen irányú kezdeményezéseinek.

E kettős tevékenység magasabb szinten kerül össze a Láthatár szerkesztésekor. Ekkorra már tisztázódott Csuka Zoltán előtt: a kisebbségi sorsba került magyarok irodalma, művészete természetes része az egyetemes kultúrának; hiba, ha csupán hídszerepre kárhozzátjuk. A „négy magyar nyelvterület”-nek figyelemre méltó irodalma alakult ki, amely akkor értékelhető helyesen, ha saját szűkebb és tágabb közegében szemléljük. Az erdélyi, a vajdasági, a csehszlovákiai magyar irodalom tehát a szerb-horvát-szlóven, román, cseh és szlovák irodalommal együtt feltárásra vár, ez utóbbiak fordító után kiáltanak, és viszont: a magyar irodalmat is el kell juttatni a délszlávokhoz, a csehekhez, szlovákokhoz, románokhoz; üdvözölni kell a törekvéseket, amelyek ebbe az irányba vágnak. Tudjuk, hogy ez a program sok és értékes fordításban, a kölcsönös közeledésben gyümölcsözőt; de azt is tudjuk, hogy Németh László esszéisztikus elmefuttatásai, az Apollo filológiai ihletettségu tanulmányai, a Kalangya, az Erdélyi Helikon, a Korunk, a Magyar Figyelő és nem utolsó sorban a Láthatár ismertető, tolmácsoló munkája ellenére mennyi nehézségbe ütközött. A nehézségek külső okául a magyar és a nem-magyar uralkodó körök a nacionalista, irredenta, magyarellenes és szláv-román ellenes (s nem egy ízben hatásos!) propaganda, az iskolai nevelés következtében kialakult helyzetet nevezhetjük meg. Ebben a helyzetben még az egyértelmű állásfoglalás, a megértő és türelmes szemlélet is üdvözlésre méltó. A nehézségeknek volt azonban másik okuk is. A tudományos megalapozottság hiánya; az összehasonlító irodalomkutatás fogalmi- és kategória-rendszerének korszerűtlensége, amely azt eredményezte, hogy csupán hatásokban, közvetlen érintkezésekben tudtak gondolkodni; továbbá az évszázados beidegződöttségek a nemzet- és az államfogalommal kapcsolatban. Ehhez számíthatjuk még, hogy a szomszédos irodalmak alig-alig jelentek meg magyar nyelven; s viszont a szomszédos irodalmak hivatalos köreit általában a magyar irodalomtól, irodalomtudománytól való idegenkedés, nem egyszer szembenállás jellemezte.

Ezt a helyzetet akarta a maga eszközeivel megváltoztatni az Utat, majd a Láthatárt szerkesztő Csuka Zoltán. Tegyük hozzá, hogy a gyakorlat, nem pedig az elmélet embere volt. Nem mélyen szántó tanulmányokkal, nem filológiai alapvetéssel igyekezett elősegíteni a közeledés ügyét, hanem fordításokkal, ismertetésekkel, lapszemlével; mozgékonyabb, egyszerűbb, könnyebben átlátható írásokkal. S ha a Láthatár évfolyamait átnézzük, fölfigyelhetünk arra, hogy alig akad olyan kelet-európai érdeklődésű fiatal, akinek publikációival ne találkoznánk a lapban (a 30-as években induló Sziklay László, Dobossy László, Kovács Endre, Kemény G. Gábor, Hadrovics László egyként publikált itt); a másik jelenség: a fordítások jelentős száma és színvonala; itt elsősorban Csuka Zoltánt kell kiemelnünk, aki jó példát mutatott a kongeniális fordításra, mellette Franyó Zoltán, Pável Ágoston, Szemlér Ferenc, Berde Mária, Gáldi László (igen, a későbbi jeles szótárszerkesztő, stilszta, nyelvész és irodalomtörténész román versek kitűnő magyar tolmácsolásával hívta föl ekkor magára a figyelmet), a méltatlanul elfelejtett Bardócz Árpád. A Láthatárban megjelent ismertetések, a lapszemlék az egész közép-európai térséget behálózták, a közvetített információ-anyag, jórészt tárgyilagos, higgadt közlés, igen jelentős. Emellett egy adott kulturális (vagy nyelv-) terület viszonylag teljes keresztmetszetét adta.

A Láthatár azonban még ennél is gyakorlatibb feladatokra vállalkozott. Jugoszláv irodalmi estet rendezett Magyarországon, 1936. december 18-án került erre sor, Veljko Petrović, Jovan Dučić, Gustav Krklec, Ivan Cankar, Oton Zupančič műveinek tapsolhatott a közönség; s a jóleső szerb méltatásokat büszkén nyugtázhatta Csuka Zoltán a lap 1937. 1. számában. Más alkalommal szerb tudósokat szólaltatott meg a Láthatár; így kapott teret Aleksa Ivić, aki kifejtette nézetét a kulturális közele-

désről, a közös történetkutatási problémákról. Sziklay László fordításában jelent meg E. B. Lukács cikke „A szellemi termékek cseréjé”-ről; a cikk vezérfonala: a részletesen kifejtett gondolat a „közép-európai irodalmi kapcsolatok” elmélyítése érdekében.

Tartozunk az igazságnak azonban azzal, hogy – hangsúlyozva a szerkesztő és legtöbb munkatársa jóhiszeműségét, jóakaratu illúzióinak erősödését az idők folyamán – leszögezzük: a fordítások, az ismertetések, a tanulmányok sem feleltethetik el azt a már akkor vitatható és nem egy ízben az uralkodó ideológia terminológiájával összehangzó szemléletet, amely főleg 1938 után jelentkezik a Láthatárban. Gondolhatunk olyan dolgozatokra, mint Szöllősy Andor: Népezénk Közép-Európában c. cikke, amely ugyan mottóként Ady sorát tünteti föl: Dunának Oltnak egy a hangja; az egész tanulmány bőségesen merít Bartók Béla Népezénk és a szomszéd népek zenéje c. értekezéséből, csak éppen végkövetkeztetésében tér el Adytól és Bartóktól: hatásokat emel ki kölcsönhatások helyett; Bartók elfogulatlanságához pedig nem ér fel. De ennél károsabb, kifejezetten rosszindulatú írásokat is találunk a lapban. Főleg 1940/41 után mind inkább tért veszít a szépirodalom, a történelem, átveszi helyét az ún. kisebbségkutatás, amely tényfeltáró igyekezete és történetiségre törekvő módszere ellenére sem képes függetleníteni magát a két világháború közötti uralkodó szemlélettől.¹ Nem mentsésképpen hozzuk föl, amit már korábban írtunk: az általános (és nemcsak a magyar történeti, nemzetiségtörténeti, irodalomelméleti stb. irodalomra jellemző) terminológiai bizonytalanságot, az aránytévesztéseket, az egyoldalúan nemzeti irányultságot. Nemcsak a Láthatárra volt ez jellemző; jellemezte ez a magyar (és nemcsak a magyar) történetírás, irodalomtudomány szinte egészét, jórészt a többi, jószándékú lapot, még a magyar újhumanizmus folyóiratában, az Apollóban is bőséggel lelünk erősen vitatható mondanivalójú cikkeket.

Ennél többről van azonban ezúttal szó. A fasiszmus világméretű erősödésével párhuzamosan Magyarországon és a szomszédos országokban is fölerősödnek a szélsőjobboldali irányzatok (s természetesen azok az erők is jelentkeznek, amelyek éppen a fenyegetett népek, nemzetek összefogásán fáradoznak a maguk – szerény – eszközeivel). Nálunk a 30-as években a „német veszély” tudatosítása hozzájárult a kulturális (és Jugoszlávia esetében: a politikai) közeledés sürgetéséhez, munkálásához. Egyesek hivatalos részről is jónak látták, ha olyan orgánumok, intézmények alakulnak, amelyek szolgálhatják ezt a közeledést. Sem az Apollo, sem a Láthatár nem volt hivatalos orgánum. Sőt, a Láthatár 1933/34-ben, kimondottan baloldali szellemű lapnak számított. Egy visszaemlékezés szerint épp ezért tiltották be 1934 végén. 1936-ban aztán már csak szigorú kormányellenőrzéssel indulhatott újra; a szerkesztőnek közölnie kellett olyan írásokat is, amelyekkel nyilvánvalóan nem értett egyet. Közölnie kellett, másképp kiragadták volna kezéből azt a lapot, amelynek egésze azonban mást sugallt, mint a kormányzati nézeteket közlő írások sora. Igaz az, hogy 1938-ban, 1941-ben a területi átrendezés sok embert megtevesztett, értékelésük nem volt teljesen a helyzetnek megfelelő. Így a Láthatár ilyen jellegű cikkei, írásai közül több – mai szemmel nézve – legalábbis naivnak, illúzióktól elteltnek nevezhető. S talán a Láthatárnak utolsó éveire is vonatkoztatva, de mindenképpen a két világháború között még oly jószándékúan tévelygő, de nem mindig tisztán látó költőknek, íróknak, tudósoknak írja versbe Csuka Zoltán 1944-ben „Az üzenő Ady” tanulságát:

mostan fizetjük a nem tanult leckét,
egy földön élő kicsiny nemzetek,
rossz századokért bizony meglakolva,
mert nem volt bennünk igaz szeretet.

Persze, visszatekintve könnyű ítélkeznünk. Pedig éppen nem az ítélkezés a célunk. Hanem Csuka Zoltán szerkesztői-fordítói buzgalmanak hangsúlyozása. Tévedhetett, fel is rótták – nem egészen igazságosan – tévedését. Ugyanakkor azonban arra is föl kell figyelniünk, hogy a Láthatár hasábjain Szántó György (1934. 2–3. sz.) Bajcsy-Zsilinszky Endre eszméit népszerűsíthette, „Dunai népek, egyesüljetek”-

jelszóval; Sándor László pontos beszámolókat küldhetett 1940-ben is a cseh-szlovák irodalmi eseményekről; Kázmér Ernő megállapíthatta 1940-ben Ivo Andrić novel-láiról, hogy „klasszikusan tiszta és mégis nyugtalan tükrű remekek”; majd ugyan-csak Kázmér Ernő bemutathatta Kőműves Kelemen regéjének bolgár-görög-szerb-román rokonságát. Még 1941-ben is így reménykedett Csuka Zoltán: „A kölcsönös megismerés vezethet a kisebbségi kérdések helyes megoldásához.” S a Jugoszláviával kapcsolatos területi átrendezés után Csuka Zoltán követelte, hogy Újvidéken a Matica srpska folytathassa a munkát, az utcákon háromnyelvű utcatáblák irányít-sák a járókelőket. Nem a szerkesztőn múlt, hogy a lap egyre inkább elvesztette ere-deti arculatát. A körülmények voltak ezért a felelősek.

Mint ahogy a körülmények folytán nem sikerült már tisztultabb légkörben a Déli Csillag c. folyóirat (1947–48) célkitűzéseit kiteljesíteni. A Magyar–Jugoszláv Társaság főtítkáráként Csuka Zoltán szerkesztette a lapot, amely ott folytatta, ahol a Láthatár 1933/34-ben elkezdte. Ha 1934-ben egy kritikus méltatta a Láthatárban Radnóti Miklós Kaffka Margit-könyvét, miközben Radnóti „stílust teremtő versei”-ről is szólt, akkor a Déli Csillag 1947-es összevont 1–2. száma Radnóti: Monteneg-roi dalával nyit, jelezve, miféle költői örökséget visz tovább. S aztán később ezt erősíti a fordító Csuka Zoltán is, a Radnótihoz hasonló költő, Ivan Goran Kovačić: Tömegsír c. költeményének (jobban mondva: poémájának) művészi erejű tolmácsolásával. Az 1–2. szám ezenkívül Ivo Andrić: Az álom c. művét hozza, Krleža: Teréz-vári temetését, Hadrovics László méltatja Ivo Andrić későbbi világhírű regényét, a Híd a Drinán c. művet. Emellett – s ez minden számra jellemző – a jugoszláv–magyar barátság hétköznapijait és ünnepeit mutatja be a folyóirat: a Magyar–Ju-goszláv Társaság szervező munkáját. S ebben a szervezésben, tagtoborzásban, a ju-goszláv népek kultúrája magyar népszerűsítésében Csuka Zoltán igazán otthon van. Megnyeri munkatársnak Angyal Endrét, aki gazdagon dokumentált cikkeiben fest színes-érzékletes képet előbb a délszláv barokkról, majd a délszláv népi epikáról. Angyal Endre ad hírt arról is, hogy a jugoszláv–magyar barátság jegyében mutatta be a Pécsi Nemzeti Színház a dubrovnikai reneszánsz vigjátékot, a Dundo Maroje c. komédiát, Csuka Zoltán időtálló tolmácsolásában. Főleg azok a szerb írók, költők, horvát-szlovén írástudók szólalnak meg a folyóirat hasábjain, akiket valamilyen kapcsolat fűzött a magyarsághoz, így elsősorban a népdalgyűjtő Vuk Karadžić, a ma-gyarországi szerb költő, Branko Radičević, a „szentendrei rebellis”, Jakov Ignjato-vić, a Petőfiért lelkesedő Djura Jakšić; de Csuka Zoltán fordítói merészségét di-cséri a századforduló szlovén drámaírójának, Cankarnak: Betajnova királya c. műve magyar megszólaltatása is. A szlovén Miško Kranjec, a makedon Blaže Koneski, a horvát Petar Preradović: tallózunk a gazdag választékban, mind-mind korszerű fordításban, a jugoszláv–magyar irodalmi közeledés jegyében.

Az ég felhőtlennek látszott. A jugoszláv–magyar politikai-gazdasági-szellemi kapcsolatok virultak, mint soha még annak előtte. A Magyar–Jugoszláv Társaság taglétszáma szépen gyarapodott, a rendezvényeket sokan látogatták, a Déli Csillag közös történelmünk, irodalmi-színházi kapcsolataink számos témáját gondolhatta újra. Ekkor – 1948-ban – következett a Tájékoztató Iroda határozata, amely ismét törést okozott a jugoszláv–magyar kapcsolatokban. Csuka Zoltán vitte tovább a la-pot, fordított, szerkesztett, nem mindig azt közölte, amit tiszta lelkiismerete alapján közölni szeretett volna. A körülmények nem voltak kedvezők. Aztán egy jó dara-big Csuka Zoltán közvetlen életkörülményei is megváltoztak. Ott vannak a verses dokumentumok összegyűjtött versei vaskos kötetében (Az idő mérlegén, 1977.).

Aztán már nem szerkesztett több lapot. „Csak” fordított. És írt. Megírta a jugo-szláv népek irodalmának történetét, máig is egyetlen kézikönyvünket ebben a nem-ben. Friss érdeklődését bizonyítja a mai makedón költők (1969) és a mai szlovén költők (1973) antológiája. Könyvben örököltette meg annak a derék szentendrei szüle-tésű forradalmárnak emlékét, akinek szülőházán kétnyelvű, szerb és magyar nyelvű utcatábla hirdeti: két nép szerelmét őrizte szívében; Jakov Ignjatovićét (A szentendrei rebellis, 1969.). Csillagpor c. reprezentatív antológiáját úgy is fölfoghatjuk, mint jugo-szláv irodalomtörténete illusztrációját. Az általa tolmácsolt költők-írók között olyan

művészeket lelünk, mint Ivo Andrić, M. Krleža, Hamza Humo, Miloš Crnjanski, P. P. Njegoš, France Prešeren, Meša Selimović... A jugoszláv irodalomtörténet egy-egy hatalmas fejezete.

Közel hatvan esztendővel ezelőtt indította meg Csuka Zoltán az Utat. S az ott lefektetett program, amelynek korhoz kötött szóhasználata mögött megjelölhető a nagy cél: a délszlávok és magyarok irodalmának egymáshoz közelítése, kölcsönös megismertetése, ma is időszerű. Nem az ünnepi alkalom, a nyolcvanadik születésnap ténye írta le velünk, hanem a filológiai vizsgálódás, az anyag beható és szigorú tanulmányozása, hogy Csuka Zoltán vállalt és nehéz időkben megfogalmazott programjához hű maradt. Hű maradt akkor, amikor könnyen tévedhetett volna el a megtévesztő propaganda hálójában; hű maradt akkor, amikor ártatlanul és oktanul kellett szenvednie olyanért, amit álmában sem követett el. Ez a századunkban oly ritka következetesség és oly megrendítő erejű hűség, amely bizonyára a legnehezebb pillanatokban is segítette, szerkesztésben, szervezésben, fordításban gyümölcsözőt. A mi számunkra tudománytörténété vált. A Kelet-Európa-kutatás történetét nyomozva, nem mehetünk el szó és említés nélkül a Láthatár és a Déli Csillag mellett,² fényük nem halványabb az Apollónnál; más jellegűek, más közönségnek szóltak. S a jugoszláv–magyar kapcsolatok elemzői nyilván Csuka Zoltán fordításait is mérlegre teszik, fölmérik, mit jelent ez a fordítói életmű a kulturális közeledésben, az egymásról való ismeretek elmélyítésében. Anélkül, hogy a részletesebb kutatásnak elébe vágnánk, hadd írjuk le benyomásunkat: Csuka Zoltán fordításai sok barátot, olvasót szereztek a szerb, a horvát, a szlovén, a makedón költőknek, íróknak; jól választotta ki, mit fordít, és magas színvonalon fordított. Életét, életművét áthatotta kora ifjúságában vállalt kötelezettsége; a költészetnek, a népek barátságának a szolgálata. Amit a Láthatár bevezetőjeképpen fogalmazott meg, egy életen át kísérte. S ha végigtekintünk ezen a roppant mennyiségű, szép életművön, önkéntelenül is ezt mondhatjuk: érdemes volt. Csuka Zoltánnak érdemes volt létrehoznia az újságokat, a verseket, a fordításokat, a tanulmányokat. Érdemes volt, mert nemes célkitűzés szülte, hatása viszonylag gyorsan és széles körben terjedt, s ezáltal hozzájárult sokat szenvedett népeink kulturális életének megismertetéséhez. Teljesebbé tette tudásunkat egy igen fontos, velünk számos tekintetben rokon kultúra ismeretében. Megtestesített egy példás, tiszta, igaz, emberi magatartást.

JEGYZETEK

1 A Láthatár rendszeres rovatot (rovatokat) biztosított a Pécsi Erzsébet Tudományegyletem Kisebbségi Intézetének, amely részben a Láthatárban, részben másutt közreadott publikációit önálló füzet sorozatban is megjelentette 1936 és 1943 között. Az intézet egy-egy kiadványa 1946-ban, illetve 1948-ban látott napvilágot. Mind az intézet tevékenységének, mind a füzeteknek elemző vizsgálatával adós még tudománytörténetünk, ezért itt, e cikk keretében nem térünk ki rá. Az ún. Kisebbségi körlevél, amely a Láthatár egyes számaiban megjelent, szintén további feltáró munkát igényel.

2 E cikk keretében nem esett szó a Jugoslovensko-madžarska Revija c. tudományos igényű folyóiratról, amely 1940-ben jelent meg, továbbá a Délszláv írók c., inkább tervezett, mint megvalósult kiadványsorozatról. Mindkét vállalkozásban jelentős szerep jutott Csuka Zoltánnak. (3 kötet jelent meg a tervezett sorozatból.)

Régi őszi este

*A szurokfekete hasú
rézkondérban szilvalekvár
fortyogott, göndör párát
eregetve a holdra.
Csillagok szánkáztak a vén diófa
harmattól síkos levelein.
A pincelépcsőn
erjedő must illata
botorkált föl tántorogva
s megindult át az udvaron.
Begombolózott állig
bolyhos-meleg
harangzúgásba
a templomtorony.*

Szólitotok

*Üzentek értem, szólitotok
árokparti lándzsás útilapuk,
aranyhajfonatú kalászaik
a felszálló hajnali harmat
párájában úszó búzamezőnek.*

*Vártok engem, kakukkoló
bokrok, égerek, nyárfák
zöld hűvösében iramló erecskék,
álmatlan éjszakákon
szív-lüktetéseket hallom.*

*Fűszer-illatát a tavaszi
földnek, a kutyatej sárga
csillagaival teleszórt bereknek
elhozzák ide a szelek s csengését
a körtefára akasztott kaszának.*

*Hozzák a kísértést, hogy megmerítsem
arcomat, kisgyerekké visszanyőve,
a hőmpölygő júliusi folyóban,
s tehéren villódzó gyöngykavicsok,
hinár, békalencse súrolja bőröm.*

*Hogy elinduljak újra
felkutatni a régi hársfa
odvában hét lakatra zárt
titkát a kamasz-szerelemnek: –
hívtok szüntelenül, szólítottok.*

BALIPAP FERENC

Hamvakkal őszködik már

*még kényesednek a hajnali
púpok az erdei fákon, és föl-
emelt arcát az idő szembe-
fordítja emlékeivel, mint ha
a túlélő háború emlékműve
előtt kikorhadt szívű
harcosok állnak, akik
háta mögött ilyenkor tovább
vetköződhet a szél, s a langy
virágok piperkőc moccsanással
megrendülést alakítanak a
szirmokig éppen érő bogárnak;*

*még vijjong a fény, kitörne
minden levélből, áramlás-
kalodából kaszabolva, nedvek ropognak
a föld fölött összekulcsolt erek-
ben, nyújtózkodna ez az egy-
nyári asszony a tenger
égre emelt tükre előtt,
kifosztaná a látást szememből,
gyöngyözné gerincem kavicsokkal, –
de
hamvakkal őszködik már a jövő,
s virágok csodátlanodnak...*

Egytestbe forrad

*Ellenség voltam? Kibeszélve
ami a csöndre visszahull . . ?
Hogy egybeszerez tán egy akkor,
egy most, egy aztán – vigaszul?*

*Vagy partjaidon örvény habzik,
s ma állig mocskol, s ezalatt
egytestbe forrad, mi az éjjel
a labirintból kiszakadt . . ?*

*Hisz elfogadtad: minden vágyam
hurokból szökni, s nem magam,
ha több a sors itt, mint az álom:
hazát hazudva – hontalan;*

*egyetlen nyárban botladozva,
forogva ködben, havakon – – –
Kuporgok újra, meztelen már
hajótöröttként ágyadon.*

*Nézz meg jobban, ha ezt akartad!
Vagy tudd, hogy ennyi adatott:
a merő hús, a szemfényvesztő
testi tornák és megszokott*

*arcom csupán; nem az, ki tegnap
rajongva hozta szárnyadat,
jövőd jussát . . ! Hát milyen kések
metélik arcunk napra-nap,*

*ha annyit érsz, amennyit érek . . ?!
Vetkeznél csontig, nincs tovább –
Holtig hallod a márvány-testek
iszonyú-szép karambolát.*

EGY GONDOLKODÁSMÓD ÖNARCKÉPE

Fenyő István: Magyarság és emberi egyetemesség

Fenyő István két évtizede, *Az Aurora* című kismonográfiájával tette le első – reformkori tárgyú – könyvét a magyar közművelődés asztalára. Ezt követte a reformkori irodalmunkat az egykorú orosz sajtóban tükröztető munkája; a Kisfaludy Sándorról írt könyve; utóbb a részben reformkori tárgyú *Két évtized; a Haza és tudomány* kötetnyi adaléka a reformkori liberalizmus történetéhez; a *Nemzet, nép, irodalom* tanulmányai; majd ugyancsak részben ezt a kort tárgyaló kritikagyűjteménye, a *Figyelő szemmel* 1976-ban; s ugyanebben az évben, irodalomkritikai gondolkodásunk 1817 és 1830 közötti fejlődéséről szóló, *Az irodalom reszpublikájáért* című munkája folytatja a sort. – Szólhatunk még Fenyőről, mint Kölcsy- és Eötvös-művek szövegkiadójáról és szerkesztőjéről; a pedagógusról; a művelődési témák publicisztikus megfogalmazójáról; meg – a XX. századnál maradván – Babits igazának elszánt hirdetőjéről és Vas István monográfusáról.

Ezek után azon sem lepődünk meg különösebben, hogy – mint Kabdebó Lórántnak mondta a Rádióban, (Jelenkor, 1979. december) – a halálban sem az elmúlást látja önmagában tragikusnak, hanem azt, hogy földi pályájának bevégeztével nem lesz immár módja elolvasni az újabb könyveket, folyóiratokat, hallgatni a rádiót, nézni a tévét, – szóval gyönyörködni a folytatásban, vagy éppen bosszankodni rajta.

Nem tagadva meg eddigi termékenységet, több, mint nyolcszáz lapos tanulmánykötetet adott közre legutóbb, *Magyarság és emberi egyetemesség* címmel. Benne csaknem hatszáz oldalt tesznek ki a XIX. századi témájú írások, jó száz lapot kaptak a XX. századi irodalomról szóló értekezései, hogy végül *Figyelő szemmel* gyűjtőcímű – a Rádió folyóiratából, a *Gondolatból* ismert – kisebb publicisztikaival fejelje meg kötetét.

*

Ha csupán az első tanulmányokat nézzük is, az *Erdélyi Múzeumról*, a *Tudományos Gyűjteményről*, a *Tudománytárról*, (Akadémiánk első folyóiratáról), meg az *Athenaeumról* – máris belátható, hogy Fenyő írásai – a hazai sajtótörténeti analízistekintve – igencsak hézagpótló jellegűek. Mert vajon nem alapvető igény-e, hogy pontos rajzolat álljon rendelkezésünkre – például – Erdély XIX. századi műveltségéről, s ezen belül az *Erdélyi Múzeum* reformkori eszméket előlegező szerepéről? – Az erről szóló tanulmány egyébként Fenyő legjobb itt közölt sajtótörténeti írása.

A lapról „Kazinczy tetszése – ki az első kötetet az utcán lapozgatva, önfeledt gyönyörűségében orra bukkott – nem teljes értékű tanúságtétel.” – olvassuk, s a közönség máris fogva van. Mohó érdeklődéssel figyeljük azután az ellenfél, Toldy és Bajza elismerő szavait, s az *Erdélyi Múzeum* életképességének meggyőzően érdekes történeti magyarázatát. Végül pedig részletes ismertetést olvasunk a folyóiratban megjelent írásokról; a reformkori eszmék itteni csiráiról; magyarság és emberi egyetemesség – nemcsak a Fenyő-könyv címében, de legtöbb írásában is hangsúlyozott – szerepéről a *Múzeum* cikkeiben, amint azt a szerkesztő, Döbrentei Gábor mellett Kazinczy is megfogalmazta *Tübingiai Pályairatában*; a felvilágosodás eszméinek továbbéléséről; az angol és az amerikai fejlődés, meg a nyugat-európai nevelési elvek, (Franklin Benjamin, Pestalozzi és mások) példájáról; a Molnos Dávid erdélyi vademberéről, (akinek – Köpeczi Béla tanulmánya óta – nemcsak Voltaire-i „ro-

konsága", hanem teljesebb európai családfája is ismertté vált), s a gazdag anyagnak nehezen juthatnánk – itt és most – a végére.

Az adatgazdagság Fenyő István értekezéseinek nemcsak erénye, hanem hátulütője is. Ez az *Erdélyi Múzeum*ról szóló tanulmányhoz képest terheesebb egyéb sajtótörténeti írásaiban. Holott nincs hiájával a színeknek az a leírás sem, amelyet – például – a *Tudományos Gyűjtemény*ről kapunk. Kivált mikor a magyar kritikai gondolkodás ottani gúzsba kötéséről értekezik a szerző. Legföljebb a szerkesztőségi terror egyik áldozatán, Kölcseyn nem tudunk Fenyővel teljesen azonosulva sajnálkozni. Mert jóllehet fájdalmas, hogy itt megjelent híres-hírhedt Berzsenyi-recenziója folytán a kritikusai hivatásból kiabrándították a legtehetségesebb magyar műbírálok egyikét, (aki egyébként – a szerző is szól erről máshol –, Csokonai életművével szemben legalább olyan értetlennek bizonyult), ám sokkal sajnálatosabb, hogy a – szerintünk – *doktrinér* recenzens elhallgattatta a kor legnagyobb magyar költőjét. (Fenyő István, ha egy-egy íróért, gondolkodóért rajong, egyéb írásaiban is hajlandó eltekinteni azok hibáitól, ballépéseitől.)

Mindez, sok egyéb mozzanattal, meg jószerivel a *Tudománytár*ról írottakkal együtt is – ha nem is az *Erdélyi Múzeum*ról szóló híradás frissességével –, de még serkenti az agy vérkeringését. A kínos meglepetés – a kötet legterjedelmesebb, százharminc lapos dolgozatával – ezután következik. Holott Fenyő István igencsak lelkiismeretes munkát végzett. Végigolvasta becsülettel a lapot, valamint melléklapját, a *Figyelmezőt*, meg a szakirodalmat, és minden lényegesnek tartott mozzanatot megírt róla. Ám az olvasó előbb-utóbb elfárad, megcsömörlik. Mert az időrendiség a témák, kérdéskörök ismétlődéséhez vezet. S amikor a melléklap, a *Figyelmező* tárgyalásával – száz elolvasott oldal után – újra kezdődik a kronológikus előadás, akkor már végképp fogytán van az olvasó türelme. Valamiképpen az időrendnek és a jelenségek csoportosításának együtt kellett volna haladnia. S mindezt – sok szófiát megtakarító – találó idézetekkel tarkítva kellett volna megvalósítani.

Túl ezen: aprólékos szakkritika esetén részletezhetnénk itt még néhány – a kötet XIX. és XX. századi részeiből kigyújtható – hibát, fenntartást. Megindokolhatnánk, hogy mért nem helyes 1849-es magyar köztársasági kormányról beszélni; kifejthetnénk, hogy mért nincs *Zrínyi második énekében* „reményen túli remény”, (hanem a nemzethalál félelmetes víziója); erős kételyünknek adhatnánk hangot avval kapcsolatban, hogy Petőfi *Magyar vagyok* című versében – amelyet Fenyő sajnos úgy elemez, hogy különválasztja a tartalmi és formai jegyeket –, az „Európa színpadán” szókapcsolatnak bármi köze volna a költő színész-múltjához; adatokkal igazolhatnánk, hogy mért helytelen amaz állítás, miszerint a múlt században, vegyes lakosú megyéinkben egy etnikum sem rendelkezett volna abszolút többséggel; túl merésznek találhatnánk az 1934 körüli kommunista kritikát Bálint György nevével fémjelezni; és könnyen bebizonyíthatnók, hogy Szabó Dezső ez idő tájt nem lehetett a jobboldali népi írók útmutatója. – Megjegyezhetnénk továbbá, hogy a szerző egyébként tiszta, világos értekező stílusa helyenként – írott szövegben indokolatlanul – átbillen a retorikába; és hosszan zsörtölődhetnénk azon, hogy Fenyő István nagy tanulmányai mellé nem valók kis rádiójegyzetei (ezek írott szövege helyenként még szintaktikailag is heveny); és különben is: ha kulturális publicisztikáját rendre kötetbe gyűjti, vagyis maradandónak szánja, akkor nem ártana *csak* különlegesen figyelemre méltó dolgokkal foglalkoznia, és ilyen jellegű írásainak *műfajt* teremtenie. (Nagy iskolát járhat be a példaképének számító Eötvöstől, sőt – horribile dictu – Kossuthtól, Jókain és Mikszáthon át, egészen Kosztolányiig és Bálint Györgyig.)

*

A szerző 1979-es rádióinterjújában szolt arról, hogy kutatási témái és egyénisége között szoros a kapcsolat. Valóban az. Persze, nem úgy, hogy százötven éves eszmékkal véteznél fel – egy az egyben – önmagát. Ám ha a jövő embere egyszer a mi korunkat vallatóra fogja, aligha kerülhet majd meg egy fogalmat, amelyet – itt és most – szocialista liberalizmusnak nevezhetnénk. Köze van ennek nem egy kér-

déskörhöz, amit Fenyő István további tanulmányaiban felismerhetünk. „Az Eötvös-beszédek iránti közöny az ellenforradalom negyedszázadában alakult ki: azok tartalma, a szabadság, a jogegyenlőség és főképp a testvériség eszmevilága merőben idegen volt a Horthy-rendszer szélsőséges nacionalizmusától. A személyi kultusz felfogása pedig az író európaiságában talált kivetnivalót, s még inkább a beszédek hangsúlyozott liberalizmusában.” – olvassuk *Eötvös József, a szónok* című tanulmányában, amelyben a szerző „a nemzet szónokát” mindvégig intellektuális megközelítéssel idézi elénk. Forrásokból eleveníti fel a perc fennkölt tragikumát, midőn Kölcseyt búcsúztatta, vagy amint a pozsonyi diétán beszélt, és láttatja – Kölcsey sorai-val – ugyanott, egy évtizeddel korábban, a *Hymnus* költője mellett, miközben Széchenyi és Wesselényi beszélt a magyar nyelv ügyében. Így mintegy késleltetett expozícióval ismerjük meg Eötvös alighanem első komoly, *eleven* retorikai iskoláját, meg a könyvbélit is, általa jegyzetelt Cicero-kötetének bemutatásával), és élvezzük a nagy emlékbeszédek stílusát. (Fenyő – másutt is – ethosz és forma jegyében elemmez, nem csillogtatva, hanem *felhasználva* mély és gazdag stilisztikai ismereteit.)

Lehetne itt elgondolkodni azon, hogy Fenyő István nem hajlamos-e hőse túlértékelésére. Nem mintha ez írásában, vagy másik nagy tanulmányában, az *Eötvös József, a publicista* lapjain bármit is szépítene annak az államférfiúnak a pályáján, aki a nem forradalmár hazai liberálisok között – ha buktatókkal is –, Széchenyi után talán a legmesszebbre ment el haza- és népszerűtben (Deák és az utódok eltorzította, tiszta szándékú nemzetiségi politikája bizonyítja, hogy nem is csak a magyar nép szeretetében); méltányosságban, tisztességben; a szellemi világosság, az erkölcsi tisztaság szeretetében és megbecsülésében. S ha a két tanulmány által némileg túlértékelt elgondolását, – hogy a dualizmus csak átmenet legyen a dunai népek szövetségéhez –, politikai garanciák híján naivitásnak kell is látnunk, (ellentétben Kossuth – remélhetőleg csak időt tévesztett – dunavölgyi megbékélés-eszméjével), mégis, nagyon is megértjük Fenyő István rajongó Eötvös-tiszteletét. (Azt már kevésbé, hogy a kiegészítést tragikus végkifejlethez vezető történelmi ballépés helyett „történelmi szükségszerűségnek” nevezi. Mert a legnagyobb „hatvanhetesek” értékelésekor sem feledhetjük: a magyar szabadság fénye Torinóból világított akkor, és onnan világít – testamentum gyanánt – ma is.) – Mindez nem változtat Fenyő István szép Eötvös-tanulmányainak igazán.

*

Márpedig minden út Eötvöshöz vezet. Meg ahhoz a nagy, liberális nemzedékhez, korszakhoz – a Szekfű Gyula első nemzedéke ez –, amely Eötvösnek is „vitélző iskolája” volt. Fenyő Istvánnak ugyanis *nincs külön huszadik százada*. Talán innen magyarázható az az intellektuális optimizmus, amellyel szörnyűségekkel terhes századunkat szemléli. Holott látásmódja mit sem torzít. Csak felmutatja az *értéket* a *rombolással*, az *igent* a *nemmel* szemben. Így áll ki „pajzssal és dárdával” nemcsak az Ady-Babits állellentét szítói, hanem minden hamis „antagonizmus”, értéktagadás képviselői ellen. Így mutatja be a *Babits Adyról* kötet alapján – Babitsot, az Adyt búcsúztató rétort – szavai szerint – a költő-politikust, Kölcsey és Eötvös utódát, majd a valóban eötvösi értelemben nemzetnevelő Babits Mihályt imígyen: „Nem lehet kétséges: ez a harmincöt esztendeje halott író egyike legelőbb alkotóinknak. (...) A Zrínyivel elinduló nemzetnevelő írói nagy vonulat egyik csúcsa ő, felnevelője egyszersmind azoknak, akik művét ebben továbbvitték: elsősorban Illyés Gyulának és Vas Istvánnak. S felnevelője lehet mindazoknak, akiket vonz az okos és magasztos, a szép és az emberek ügyéért küzdő emberi szó, a »tiszta forrás« varázsa.”

Ugyanez a kiváló stílus- és gondolati elemzésekkel párosult intellektuálisan derűlátó megközelítés teszi élvezetesen szép olvasmánnyá Illyés Gyula *Oroszországnak* bemutatását, a Zelk Zoltán-esszét, és Vas István tanulmányainak – Eötvös szellemi-erkölcsi örökétől nem független – mérlegretételét. S az irodalomnak ez az eleven árama (és áramoltatása) biztosítja azt is, hogy jogosan láthassuk együtt Fenyő István XIX. századi tanulmányainak patriotizmustól és a népek testvériségébe vetett hitétől áthatott transzilvánizmusát Sütő András drámáinak elemzésével. E bra-

vúrosan szép dolgozatából tetszik ki legtisztábban, hogy nemcsak a nép barátainak, hanem megnyomorítóinak, nemcsak a gondolatszabadság apostolainak, hanem eltipróinak a lelkületét is jól ismeri.

*

Mindezt latratéve értékelhető Fenyő István látásmódja. Hogy mindezt tudván tudja és – úgy látszik, erre is jó iskola a reformkor történelmi etikája –, mégis hinni tud, hinni mer. Amint az *Eötvös József, a publicista* zárógondolatából is kiviláglik: „Mindenfajta elnyomás elleni tiltakozása, a haladás és a fejlődés feltartóztatatlanságába vetett feltétlen hite, az államhatalom önkormányzattal való demokratizálására, a Duna menti népek megbékélésére és harmonikus együttélésére vonatkozó törekvései szocialista társadalmunknak is eszmei vezérfonalai kell hogy legyenek. Mindenekelőtt pedig a magyarság és az emberi egyetemesség elválaszthatatlanságára figyelmeztető gondolata időszerűbb, mint valaha.”

Eötvös képe ez. Ám mint régi mesterek a fálak mellett, szerényen, de öntudatosan, egy-egy mellékfigurában megfestették önmagukat, akként Fenyő István is – könyvének egésze a bizonyosság erre –, odarejti az Eötvös-portré mögé a maga szellemi, erkölcsi, politikai önarcképét.

Vadvirág

*könnyű voltam és szelíd, akár
a húszéves özvegyek szeméből
kitépett szeptemberi szél,
véremben piros almákkal
zsonglörködött a szerelem,
cserebogár-raj surrogott fölém
szomorú, szárnyas glóriát
s mint éjszaka ellopott hinta,
a villástarkú képzelet lágyan
és láncatlan lendített göncölőkig –*

*súlyos és vad vagyok ma már,
akár a mindenre-elszánt fegyencek
zsebében rothadó ököl, vagy
szikrázva szétfröccsent vérük
lapul a lomha, napozó kövek
alatt, s holdtöltekor főlsvivárogo
egy gyerekkori karcolásból
az elmúlás vadvirágszaga –
s rendületen ragyog gerincük ágán
az asszonytalan éjszaka*

Jel

*Európa
agyvérzéses éjszakáján
létem vasláncára kötve
járkálok mint fegyenc: körbe
de spirálként egyre följebb –
nyakamban csillagok zörögnek*

A LÍRAI TÁRGYIASSÁG VÁLTOZATAI

– Mándy Iván: *A bútorok. A villamos* –

Van valami az évgyűrűk szigorú következetességéből, szívós folytonosságából a Mándy Iván-i életmű gyarapodásában, ami könnyen félrevezeti a mindig újra vágyó olvasót. Egy írói pályát látványosan bontó cezúrák helyett magában az alkotások folyamatában lappangó elmozdulások szinte észrevétlenül teremtik meg Mándy prózájában azt a jelentős távolságot, ami a korai novellák és a legfrissebb művek között húzódik. Ezt a folyamatot – legtömörebben, s így óhatatlanul némi leegyszerűsítéssel – a klasszikus novellaforma felbomlásában, ill. új műfajváltozatok létrehozásában jelölhetjük meg.

A Rakéta Regénytár sorozatában megjelent *A bútorok* és *A villamos* ciklussá szervezett prózaminiatűrök. Az összetartó kompozíciós elem mindkét mű esetében a címben is jelzett tárgyiasság. A jelenség Mándy prózájában korántsem új, a különbség az arányokban van. A tárgyi világ megelevenítése korábban inkább csak kísérője volt a művészi világképnek, – itt uralkodó mozzanattá válik. Ezt a „sajátos panteizmust” Vitányi Iván már a korábbi Mándy-novellák elemzésekor találóan az elidegenedéssel hozta összefüggésbe, pontosan elhatárolva azonban annak kiteljesedett karkai változatától: „Míg Kafkánál az ember maga is tárggyá válik, az elidegenedés egyetlen iszonyú tényben koncentrálódik, addig Mándynál ennek inkább a fordítottját látjuk, a tárgy is elemberekszik, ... az ember nem semmisül meg, csak beleszűrűl a szűrkeségbe.”

Az a különös – tegyük hozzá rögtön, groteszk – perspektíva, amit ez az antropomorfizmus teremt, életformák és sorsok felszínén sokszor alig látható törésvonalait nagyítja fel. E miniatűrök művészi bravúrja összetett. A tárgyakba transzponált nézőpont groteszk perspektívája lényegében csak azt emeli ki, ami a valóságban, mindennapi életünkben is groteszk: kisszerűségében nevetséges, esetlegességében tragikus. A teremtett világ irrealitása, fantaszতিকuma tehát látszólagos csupán, gyökereit tekintve életünket meghatározó valóság. Ahhoz azonban, hogy erre rádöbbenjünk, szuggesztív erő kell: a swifti nézőpont iróniája.

Két világ szembesül itt, kölcsönösen leplezve egymást: a megelevenedett tárgyak és a köztük élő, velük kapcsolatba kerülő emberek világa. Minthogy azonban a tárgyak is emberi életre kelnek, lényegében az utóbbinak sajátos megkettőződéséről van szó. E művészi eljárásnak alapvető funkcióját az adja, hogy a két világ mégsem azonosítható. Hiszen a tárgyak – bár emberként éreznek és gondolkodnak – egyszersmind cselekvésre képtelen tárgyak is maradnak. Mindvégig kiszolgáltatottak. A többé már nem használható, kiöregedett bútorok megalázása, a „nyugálmányba helyezett” villamos lírai-groteszk parabolája a ciklusok egyik legjellemzőbb szituációja.

De hogy e nyílt példázatok mégsem válnak tiszta tragikumká, annak oka ugyan csak a tárgyiasságban rejlik. Mert igaz ugyan, hogy a jelzett konfrontációban a két-féle magatartásforma látszólag világos értékarányokat sugall, másrészt viszont az eldologiasodás atmoszférájában a polarizáltság – a kiszolgáltatott sorshelyzetek értéklénye a közömbösség mindennapos brutalitásával szemben – sajátosan módosul. A passzivitásra kárkoztatott tárgyi világban a pátoszt megsemmisíti, a lehetséges tragikumot nevetségessé torzítja a kisszerűség. A komikum lényege – úgy tűnik –, nem magából a sorsszerűségből, hanem az arra történő reakciókból ered. A felmutatott magatartástípusok széles skáláján egyedül talán az alázatosan tűrő számíthat az

olvasói részvétre. A bosszút sóvárgó alattomoság, a sértődött gög – megannyi leplezése önmaguk kicsinyességének. Az elszenvedett méltánytalanságot tompítja a gyarló hétköznapiaság.

Ez az a pont ugyanakkor, ahol a groteszkké szerveződő tragikum és komikum forrását még tovább és mélyebben kell keresnünk. Az itt vázolt két világ ui. alapjaiban összefügg. Kölcsönösen meghatározzák egymást, ill. – a művészi megoldás oldaláról vizsgálva: jelzései egymásnak. A tárgyak sorsának esetlegessége hatja át az emberi kapcsolatokat is. „Társaságok alakulnak. Társaságok bomlanak fel, hogy aztán ismét összeverődjenek.” Ugyanez *A villamos*-ban: „Egy vörösseszőke lány állt mellette. Mikor szállt fel? És mikor szállt le az a másik?”

Másrészt viszont az emberi sorsok törékenységet kiemeli a tárgyi világ viszonylagos állandósága. A megidézett tárgyak nemzedékek életének konok hallgatásba burkolózó tanúi. Létük összekötő kapocs és taszító erő. Míg a bútorok unásig ismert családi jelenetek részvevő vagy cinikus szemlélői, idegeneket figyelő használati eszközök, addig a villamos a történelem névtelen szereplője is egyben. S ez az a mozzanat, mely a két művet leginkább elkülöníti egymástól. *A bútorok* epizódjaiban az egyéni életek szférája térben és időben szinte bárhová helyezhető. Ezzel szemben tér és idő dimenziói *A villamos*-ban földrajzilag és történelmileg kirajzolódó kontúrokat kapnak. Így e ciklus egyik jelentős fejezetében legújabbkori történelmünk nagy sorsfordulói kerülnek a tárgyi világ groteszk perspektívájába. Mándy tisztánlátására vall, hogy még ebből a különös-abszurd nézőpontból is egyértelműen épül fel az értékek valós hierarchiája. Talán legjobb példa erre a forradalom, majd az azt követő ellenforradalmi korszak szembeállítása: „A forradalom villamosa. (...) Nyitott kapuk és ablakok kísérték. (...) A levert forradalom villamosa. Kedélytelen kocsi kitört ablakokkal.” A groteszk nézőpont ugyanakkor kiméretlen szembenézés a hamis nemzeti illúziókkal. („Kossuth Lajos magára maradt a villamossal.”) S még egy lényeges különbség a két mű között. *A villamos*-ban tárgyak és emberek olykor egymásra találnak (gondoljunk az indító fejezet lírai látomására!), *A bútorok*-ban a két világ hősei mindnyájan a hétköznapi szűk terének rabjai maradnak. A tehetetlenség kínzó élménye, az elfojtott indulatok váratlan kirobbanása a *Kertben* című epizódban világosan jelzi ezt az atmoszférát. A foteleket baltával hasogató nő eszelős dühe, a bútorégetés őrző jelenete abszurditásig feszített. A Mándy Iván-i próza művészi tömörségére jellemző, hogy az értelmetlennek látszó, action gratuite-szerű tett háttéréről szinte semmit sem tudunk. „Elegem volt belőletek! Az egész társaságból!” – kiabálja a nő, majd a megdöbben kíváncsiskodóknak szóló újabb kifakadás: „– Miért? Én nem mehetek be a városba? Én nem vásárolhatok új foteleket?” – mindössze ennyi sejteti a tragédiát, egy emberi sors, egy életforma végső kudarcát.

Az elbeszélő nem indokol és nem kommentál. Szükszavú közlése tényeket rögzít, végső állapotokat. A mindennapok drámáinak beteljesülését. Mert *A bútorok* egyhangú, szürke világában az esetlegesség és lezártág könyörtelen logikával tételezi egymást. A véletlenszerűség hangsúlyozott nyitottsága mögött ui. egy elidegenült világ determinizmusa lappang. Hiszen az értelmét vesztett gesztusok az emberi tett szabadságát tagadják. „A főnökasszony tűnik fel. Lehet, hogy kiküld valakit. Talán éppen a fiatal párt. (...) Senkit se küld ki. Csak éppen körülnéz. Körülhordozza tekintetét.” (Az előkelőben.) A jelenségek világa ez, melyben az ok és okozat összefüggése a lehetséges, a szövegben makacsul ismétlődő „mintha”, a „talán” és a kérdőjelek szintjén tartott, s ez – a jelzett különbségek ellenére – *A villamos*-ban is meghatározó mozzanat marad. „Mintha valamilyen üzenetet kapott volna. Hogy várják ebben a szobában.” (Szobában) „Mikor akadtak össze? Mit kerestek erre felé? A villamost? Az eltűnt, öreg villamokocsi? Ki tudja?!” (A villamos)

De hogy itt nem a francia „új regény”, pontosabban: az *Útvesztő* fenomenológiai világképeről van szó, ha még oly kísértő is ezen a ponton az analógia, arról a filozófiai alaphelyzetek eltérései tanúskodnak. Ami az *Útvesztő*-ben a mű egészére érvényes agnoszticizmust sugall, az Mándy világában eszköz csupán: az elidegenedés helyzeteinek kiemelésére.

Mándy epikájában továbbá a tárgyak, ill. jelenségek szintjére történő redukción egyszerűsödve oldja-tagadja a groteszkben rejlő komikum. Az eredendően pesszimista felismerést az élet értékeinek lehetséges kiüresedéséről egyidejűleg kíséri a tiltakozás rejtett gesztusa. A *bútorok* és A *villamos* prózaremekeiben az elbeszélői nézőpont mindvégig láthatatlan ugyan, de e részleteiben megdöbbentő hűségű, mégis mindvégig stilizált világ elidegenült atmoszférájában önmagát leplezi le – a stilizálás kihívó eljárásával, a groteszk és az abszurd művészi eszköztárával.

A komikum eme formáinak funkcióját éppen ezért a távolságtartás igénye is magyarázza. A Mándy Ivánról szóló tanulmányok egyik gyakori megállapítására kell ezúttal is hivatkoznunk: a „szégyenlősen” leplezett líraiságra. „Sunt lacrimae rerum” – írja a lírikus Babits: „Van a tárgyaknak könnyük.” Mándy prózájában gunyoros finto tagadja emberek és tárgyak könnyeit. A „hétköznapi csodáinak” negatív lenyomatát adva és ezt elutasítva, – e kettős tagadás szélsőséges magatartásával marad hű a lírikus én az epika műfajához. A rejtett líraiság még így is gyakran felszínre tör, mint pl. az alábbi – expresszionista szabadverset idéző – részletben:

„Aztán majd becsapódik egy ajtó,
dobogás, lépések,
sikoly,
kiabálás,
zokogás...”

Az „epikus tartást” Mándynál persze aligha valamiféle formakényszer teremtette meg. Az értékvesztés félelmetes látomása és a pátoszmentes értékigény kettőssége talált tökéletes összhangra e ciklusokban. Másrészt viszont az epikával rejtett-tagadott líraiság a műfaj kereteit feszítő erővel hat vissza. A klasszikus novellaforma egységes és lezárt történeteivel szemben mindkét alkotásra a töredékesség, a mozaikszerű egymásmellettség jellemző. Az arabeszkek egymástól elkülönülő, a részeket mégis indaszerűen átfogó és összetartó kompozíciója a „Kurzgeschichte”, ill. a „short story” műfaji sajátosságaival e műveket számos ponton rokonítja. Aligha lehetne azonban ezeket a prózaműveket a novella műfajváltozatainak bármelyikébe is egyértelműen besorolni. Hiszen A *bútorok*-ban pl. az Egy öregasszony epikus lélekrajzától a kétsoros gyerekversig terjedő skála zavarbaejtően gazdag variációkat mutat. Mindez arra utal, hogy az írói eredetiség nem csupán magának a műfajnak, hanem saját művészetének megújítására is képes.

A *bútorok* és A *villamos* művészi sajátosságai közül ugyan számos nem teljesen ismeretlen, hiszen már A *trafik* mindezt részben előlegezte, mégis – újból és újból – intellektuális erőfeszítésre kényszeríti az olvasót.

Mándy művészete ezúttal sem pihentető olvasmány. Nyugtalanító kérdőjeleket hagyva mindenütt, aforisztikus tömörségével kisszerű életünk hamis értékeit kegyetlenül rombolva provokál. Az abszurdig vitt tagadás azonban aligha pusztán gondolkodásra készítő feszültséget teremt. Megmarad mindvégig különös hitvallásnak is: hogy a dolgoknak, s akkor talán az embernek is, könnye van.

A GYŐZELEM: KUDARC(?)

Sárándi József: *A barbárság kora*

Mindig elhatároló és meghatározó érvényű, hogy egy költő kikre hivatkozik, kiket tekint elődeinek. Sárándi új kötetében Fėja Géza és Ady Endre szerepel. A *Sírató* című versét Fėjának ajánlja a költő s az ő hitét támasztja fel egy pillanatra, hogy azután kimondhassa: „Síratlak mert tragikus / magyar sors a sorsod / Minden hited / zsákutcába torkolt”. E hittel szembe Sárándi a maga következetesnek mutatott hitetlenségét állítja oda: „Hitetlenségem / vajon hová vezet?” Eszerint Sárándi hite nem más, mint a hitetlensége. (Íme, az első példa, amely magyarázatot ad arra, miért került e kritika fölé a recensens választotta cím is: mert már ezzel is jelezni igyekeztem, hogy e kötet sajátos módon paradoxonokból épülkezik.) Az *Ady, 1977* című versben a költőelődtől ezt kérdezi *A barbárság kora* szerzője: „Mit érsz e századvég-pánikban / múlt századi ember? S mit érek én?” Magát most sem párhuzamba állítja csupán a költőóriással, hanem jelzi a kor – szerinte – kikényszerítette különbségeket is. Ady magatartásformáját így szimplifikálja: „Élni s hódítani vágytál”, a magáéban pedig a túlélést tartja fontosnak: „Utódod / túlélni szeretném a felszínen-maradtakat / lemondva mindenről mi úgysem enyém”, s a vers végén itt is megjelenik a fosztóképzővel is hangsúlyozott, ténymegállapítónak látszó ítélet: „Nézem... a cáfolhatatlanul / kilátásteli jövőtlenséget” (s e magaalakított jelzőszerkezet már önmagában is egy újabb paradoxon).

Adyra emlékeztetheti az olvasót az is, hogy Sárándi kötetében nagy szerepe van az álomnak. Leggyakrabban verbálisan jelenik meg, már verscímeiben is ott találjuk (*Álomképek, Álomok egymás után, József S. álma*), a versekben pedig „konkrét” álmokról esik szó, amelyek az ébredés után elmondhatók s el is mondja – „felidézi” – őket a költő (*Esettanulmány*). Ott az álom a *Birodalmad*, a *Jelek*, a *Monoológ többszámában*, a *holnapi újság* című verseiben is. Sárándi „álomversei” azonban inkább csak gyakoriságukban emlékeztetnek Ady hasonló verseire, hiszen Adynak – mint már Schöpflin Aladár hangsúlyozta – „minden verse álomszerű vízió”. Adynak azért volt szüksége az álomra s a látomásra, mert biztosították számára a másként át nem látható, meg nem érthető igazságok, törvényszerűségek megsejtését. Sárándi verseiben azonban szó sincs álomszerű vízióról, itt egyrészt – mint *Monológ többszámában* című versében meg is fogalmazza – az álom is egy kettősség részeként jelenik meg: „Amivel napközben küszködünk / fantomná válik éjszákára / Halállal fenyeget / s üldöz kifulladásig / Mintha valami nagy / bűnünk volna / és mások helyett is / mi lakolnánk”. A vers végén pedig szinte tézisként hangzik el s nem feloldásként: „Pokol – vegyítve kevéske kéjjel / E kettősség végez velünk / nem a lappangó túlerő”. Másrészt pedig meglehetősen egyszerűséggel így magyarázza *Jelek* című versének álomleírását: „Ami ébren nem elég nyilvánvaló / az álomban megvilágosulhat”. Ahol mégis szerepet kap a látomás (egyszer a kötetben), ott a félelemmel szembeni hitrevágás, hitretalálás megfogalmazásává lesz: „Később egy asztalosműhely gyalupadján / elfogott a félsz s hívtam a kisfiút / ki a gyantaillatú friss forgácsból / föltámasztotta egykor a fenyőt”.

Vajon az álom, a látomás a barbárság előli menekvés lehetősége lenne? Németh László egy helyen azt írta: „Barbár időkben nincs szerep... a műveltség túlbujánzik és ő pótolja az életet. Az író a művek világába költözik át.” Sárándi gondolkodását, magatartását hasonlóan vélhetjük. Egyik oldalról látható a törekvése: a szerelemben, a versben kívánja „megmenteni” magát, míg ugyanakkor értelmezése

szerint életét fokozatosan elveszíteni látszik. Az értelmesebb, tisztább emberi létezésért küzdés igénye az önpusztítás sajátos magatartásformájával társul. Nem véletlen, hogy egyik versének a következő határozottan fogalmazó címet adja: *Egy önsorsrontó monológja avagy a sorsrontók önkiteljesítő jóslata*. A költőt e vers megírásában ugyanaz az önelidegenítési és az olvasót önmagától elidegeníteni igyekvő szándék vezérelte, mint amely *Az olvasóhoz* című versben is. Ez utóbbi az olvasót tudatosan cselekvésre – olvasásra – ingerlő felszólítással kezdődik: „Kérem, lapozzon!” De, bizonyára e kritika olvasója is észreveszi, hogy az eddig idézett versek egyikében sem volt nyoma sem a központosításnak, itt azonban (s ezen kívül még csak két versben) határozott szerepe van, mégpedig az, hogy a költő tudatja: olvasóm, figyelj, mert becsaplak: vagy most hiszel nekem, vagy lapozol és a kötet egészének hiszel. Nos, én a jól megkomponált kötet egészének hiszek (vagy engem is becsapott Sárándi?).

Meggyőződésem szerint a kötet olvasója is előlegezi a bizalmat a hozzá szóló vers végiggondolása után s a kötetet a ciklusok adta világelemzés és önértelmezés fényében követi versről versre. Az első ciklusban Sárándi arról szól, hogyan lett költővé, mi tette őt költővé. A cikluscímadó vers, a *Jelek* már sejteti, hogy a távoli múltban „valami készül”, s a költői szemlélet szerint a változó és változatlan kettőségének vagyunk tanúi: „Már a fiúcska is idegen rég / csupán a sivárság / s a fényképész ugyanaz / a megnőtt játszótéren” (*Fénykép*). Ami változott, az nem a költő, hanem a valamikori ember- s költőnevelő „táj” nézőpontja, amely szerint kegyetlen önvizsgálat párlatát olvashatjuk: „Tájad a régi / csak a diszletek változnak időközben / Túléltem tanyákat nyirfásokat / Mintha már honvágyam se lenne / Megyek ha idegen vagyok is – / Kudarcom onnan győzelemnek látszik” (kiemelés tőlem – Sz. L.) Íme, az újabb paradoxon, amelyet a kötet a későbbiekben feloldani látszik. Kísérlet erre már az első ciklus néhány verse is a maga apakeresésével és anyaidézésével (*Regényes történet, Hirdetés, Álomképek, Holt lelkek közt*), az elképzelhető múlt hiányában megvalósított múltteremtésével. A megtalált anyáról így mondhatja Sárándi, hogy „szabályosra emlékezte a múltját” (*Regényes történet*), s az apát keresve ezért írhatja: „a zabi-múlt-on-túli történelmem érdekel”. A *Holt lelkek közt* már a költői státushoz való viszony kérdésévé nő: „S én is / mintha más szemével / néznék / Látó vagyok / vagy csak látomás / a bolyongó holt lelkek között?” A válaszokat az ars poeticának tekinthető *Isten proletárja* és a *Bírodalmad* soraiból olvashatjuk ki. Az előbbiben az elkötelezettség mértékét és határait a legvégsőkben szabja meg a költő: „Főlemeltél hogy meglássanak / és hírem tükrében / lássam magam / Félelmetes hogy csupán a láncaimat / veszíthetem Uram”. A másik versben pedig már egy új költői program fogalmazódik meg: „Csak a szépre emlékeznek a jelen / boldog / kripta-lakói / Emlékezz és emlékeztess! / Ők is tettesei a történelmi részvétlenségnek”. Az utóbbi jelzős szerkezet mintha már előrevetitené a következő ciklus lényeges gondolatát: a katasztrófán alapuló barbár létezéssel-élettel, a „történelmi részvétlenség”, a história által irányított léttel áll harcban a költő.

A második ciklus *A megoldás* címet viseli s már a címadó vers is jelzi az itt összefogott versek problematikáját. Hankiss Ágnest idézi mottóként: „Cselekvő pozícióba jutni a morális megfelelés keretén belül, kívül maradni és belülré kerülni egyszerre – minden elkötelezett, de öntörvényű értelmiségi örök vágya.” A költő „válasza” pedig így hangzik: „Lehet-e egyszerre közöszlenni / meg szüzen is maradni? – / S mégis a két külön lehetőségéből / a lehetetlen harmadikat választanánk / A megoldás talán éppen az / hogy nem nyugszunk bele a képtelenbe / s nemlétre váltjuk a föloldhatatlan ellentmondást”. Az értelmiségi – s ezen belül külön problémaként a költői – létforma ellentmondásainak ad hangot Sárándi e ciklusban, hangsúlyozottan nem az életnek csupán, hanem a tágabb értelemben vett létnek a vizsgálatával. De, e létvizsgálat izgalmas azért is, mert épp e ciklusban a legerőteljesebb Sárándi kötődésének és elkötelezettségének megfogalmazása, nyílt megvallása. A ciklus hangütését már az első – címével is több értelmezést sugalló – vers megadja: a jugoszláv tengerparton, a Hotel Toplában az egyik oldalon („A túl-

oldalon”) „Miszter Font / pipál Frau Márka napozik s a Dollár / házaspár issza a Cézár-konyakot”. „Ihatnánk persze mi is de inkább / a strand betonján fekszünk” – folytatódik a vers, hogy eljussunk az idegen legyintő-lenéző szemléletétől a belátó s mégis kitörni is szándékozó magatartás megvallásához: „*Les prolos* –/ mondja partnerének gúnyosan a nyugszékben / cigiző francia lány *Igen még mindig / azok vagyunk* – gondolom s megrándulok / miközben Európa szennyesét mossa / a zöldszemű Adria” (*Kilátás*). E furcsának tűnhető kötődést-elkötelezettséget akkor értjük, s éljük át igazán, ha mindvégig szem előtt tartjuk Sárádinak azt a néhány mondatát, amelyben – a kötet fülszövegén – bár Stendhalra s Julien Sorelre utal ugyan, de nyilvánvalóan saját belső gondjait vallja meg: „a nép se nem homogén, se nem mozdulatlan. A történelemalkotó tömeg sokhangú, heterogén szemléletű „személyiség”, mely mindig brutális. Aki ebből a tömegből válik ki, az egyéni sorsában a közösség sorsát is viszi, pályáivén (nevezzük fejlődésnek) láthatók az egész konglomerátum mozgásának jellegzetes, gyakran tragikus ellentmondásai.” A költő indulatossága s a néha cinizmusba hajló hév, amellyel a jövőtlenség fenyegetéséről, a „történelmi részvéltenség” veszélyeiről szól, innen, e jobb szó híján közeleti személyesség prizmjára felől magyarázható s érdemesül figyelő megértésre. Nem habordik fel az olvasó, amikor ezt olvassa: „Egy patyomkin-ország kozmopolita népének / röghöz kötött fiaként mondom: / NEM LÉTEZÜNK!” (*Azonosságzavar*), szükség-szerűnek tartja az újragondolását annak a mégoly túlzó általánosításnak is, amelyben egy osztály nevében mondja ki az egyszerre kérdő s ítélkező meglátást: „Megint nem mi vagyunk az uralkodó osztály / Velünk Magyarországon bármi megtörténhet” (*A törvény előtti egyenlőségről*). A közösséghez való fordulás, a közösségért, közösség nevében történő szólás különböző módjaival találkozhatunk e ciklusban s ez azt jelzi, Sárádi vállalja, hogy – sokak szemében naivan – elkötelezettnek, gondolkodásában nyíltan egyszerűnek, vallomásaiban (*Fohász szabad úttér alkalmi csapdák ellen*) kegyetlenül őszintének, következtetéseiben néha még önmagát is túlzó didakszissal sarkallónak tűnjék (*Tétel avagy a moralizmus alkonya*). A fentieknek nem mond ellent, hogy épp ebben a ciklusban válnak a versek egyre elégikusabbá: Sárádi világában még „Az aranyeső-bokrok is / nagy pisla halotti gyer-tyák” (*Hangulatjelentés*).

Az elégikusság jellemzi a következő, a *Love story* ciklust is, mely az előzőtől abban különbözik, hogy: míg *A megoldásban* a közösségi-közeleti verseket hatja át a személyesség hitelesítő ereje, addig a harmadik ciklusban éppen fordítva, a személyes szférában, a szerelemben ismerhetők fel a közeleti gondok iránti fogékony-ság jegyei. A ciklus elé mottóként Marx Gazdaság-filozófiai kéziratok című munkájából idéz a költő s épp olyan részletet, amely saját gondolkodásának egészére is jellemző: „... a férfinak a nőhöz való viszonya az embernek az emberhez való legtermészetesebb viszonya ... Ebben a viszonyban az is megmutatkozik, ... meny-nyire lett tehát a másik ember szükségletté, s ő *legegényibb létezésében mennyire kö-zösségi egyúttal*.” (kihagyások és kiemelés tőlem – Sz. L.) Így, ezekben az érzékiség fűtötte szeretetvágyó, szerelemkereső, vagy épp a vélt-meglelt örömet jelző szeret-kezésversekben nem csak az fogalmazódik meg, hogy a férfinak a nőhöz való viszonya egyszerre rendkívül bonyolult s ugyanakkor (újabb paradoxon) a végsőkéig le is egyszerűsíthető (*Egy kitartott férti naplójából, Elalvás előtt*), hanem az is, hogy e viszonyok mindennapi életünk függvényei is, függvényei a lakáshelyzetnek, az ember bizonytalanságérzetének, de még osztályhelyzetének, hovatartozásának is (*Élet-kép*). A cikluscímadó *Love story* egy szerelmi kapcsolat történetén keresztül már a költő saját létformájának ellentmondásaihoz vezet el: „Miért hiszem magam / a világ szövetéből kiszakadtak? Mert nincs szülöm / családom múltam történelmem gyanús utas lehetek csupán / az egymástól elidegenedett osztályok senkiföldjén?” A kétélyt, a szorongást attól, hogy nem köthet igazán senkihez és semmihez, hogy a kívülrekedtség, a kirekesztettség érzése nyomasztja – jelzi már verseinek meg-formálása is, hiszen ezt hangsúlyozza a megtört sorvégek, az enjambement-ok soro-zata, néha a versvégek csonkasága is, a mindennemű formai kötöttségtől való tar-

tózkodás mozzanata, s a meditativitást-vallomásosságot fölerősítő, az élőbeszédre emlékeztető, (de azzal mégsem azonos) dikció s a központozás hiánya.

A kételemekkel összefüggő bírálat azonban mindig a kötetcímben jelzett korra is vonatkozik, mint e sorokban: „Keresem a nőt kivel tűrhetőbb / e garantáltan átmeneti kor” (*Átmeneti kor*), vagy az e szempontból talán legszemélyesebb versben, a *Preparált nosztalgiában*: „Lehetetlen lennék vagy e kor képtelen / a beteljesülésre?” Az önmagában kételkedni s mégis hinni látszó költőt megfogalmazó kérdésre adott válasz újabb kérdés, mely azonban a második ciklusra visszautaló ítélet és reménykeltő jövővárás is egyúttal: „Félemberek és félvagyak / szétszabdalt kontinense ez / hol torzó-létünk csupán előzménye / egy eljövendő nagy élet-renezsánsznak?” Ezért írja a költő az *Ellen-korszakban* is, hogy „igazi kalandokra vágyom” (kiemelés tőlem – Sz. L.), csakhogy újra és újra le is fékezi magát s vágyát, amikor csak a véletlenben látszik bizni: „megoldást a véletlentől várunk (*Lépéskényszer*)”, „Nincs más hohér csak az itélő Idő / Megváltás sincs csak véletlenek” (*Egy kitartott férfi naplójából*). Az előző ciklusokéhoz hasonlóan az otthontalanság-érzet is hangot kap (*Különbség, A legyek ura, Töredékek Aljonának, Levél egy takarító-nőhöz a Hotel Devinben*), legszebben talán a *Helyzetérzékelésben*, ahol az otthontalanság kimondásában benne van az otthonravágyás is: „de mit csináljak ha nekem csak odüsszeám van / s még föl kell találnom Ithakát”.

A kötet egésze megkomponáltsága szempontjából öntörvényű, szinte veszélyesen logikus: a költő az utolsó ciklusban nem csak jelzőkben véli újra fölfedezni a kor barbárságát (*Utolsó estém Szótiában, Az ösztön anatómiája*), hanem abban is, ahogy a teljesebb emberi lét követelményeinek szándékát-igényét megfogalmazó művel (költészettel) szembeállítja a pusztulás fenyegetését, mint a *Love story* aszociációsorában: „Teázás közben a D-dúr Szvittel leptél meg / s én Julien Sorel fejét láttam lehullni a vérpadon”. A kötet utolsó előtti versében szinte szó szerint a végsőig fokozza a költő költészet és élet ellentmondását, amikor a „lentről jöttek” sorsfordulójára is utalva ezt írja: „Ha érteni fog – önmaga fölött itél / a mindig elfogult jelen Megeshet vélem is / hogy a gyűlölet szorításai zárnak körül / s a vesztőhelyen leszek a legboldogabb”. S ha az olvasó azt hinné, itt vége, vége kell, hogy legyen a kötetnek, „csalódik”, mert Sárándi kötetkompozíciós szándékának erejének még van tartaléka s a szemünkbe nevet az utolsó vers, mely címével együtt is csak ennyi: „*Pyrrhus* / Még egy ilyen versömlés / s oda az életem”. A győzelem – mint e kritika címe is jelezte – kudarc is egyúttal.

E vers, a *Pyrrhus* nem csak ciklus- és kötetzáró, hanem korszakzáró vers is, mert *A barbárság kora* Sárándi József eddigi verseinek lezárása kell, hogy legyen, azaz itt s így nem folytatható. Értelmezésem szerint e kötet előlegezi: Sárándi József nem feledkezhetett meg arról, hogy nem csak a költészet (költészete), de az élet (élete) is mű! (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980.*)

Örkény István :

LÁGEREK NÉPE

Mikor 76-ban a Jelenkor hasábjain megjelent Bertha Bulcsu Örkény Istvánnal készített interjúja, ebben többek közt azt mondta az író: „*Ha nem járom meg a háborút és a hadifogság iskoláját, akkor ma talán Beckett filozófiájának lennék én is egyik támasza. Így csak azt tudom hajtogatni, igaz, néha józan érvek nélkül, hogy az emberiség nem menthetetlen, amíg egy em-*

ber a másikkal megmentője lehet.” Ezekkel a reménytelenül bizakodó szavakkal zárul a *Lágernek népe* új, minden eddigi publikációnál teljesebb és véglegesebb kötete (Radnóti. Zsuzsa szerkesztésében), mely Örkény hadifogságélményének determináns szerepét is bemutatja. A háború és hadifogság végletes, véres, groteszk valóságáról maga írta 30 évvel később, hogy „*ki-vetette sarkaiból az életemet*”, egy új, egy más írói pályára kényszerítette. Nem csitult el a hatása soha. S az érett, klasszikussá lett író valóságsszemléletének és írói metodikájának, groteszkjeinek sok-sok eleme fölfedezhető a fogság körülményei között írt,

nemesen dokumentarista próza szemléleti bátorságában, tipizáló merészségében, a testközeli melegséget és történelmi távlatosságot egyesítő ábrázolás olyannyira örökényi specialitásában. Szélsőséges egyéni sorsok és közösségi tendenciák hálózataival, az ítélező emlékezés kénytelenségében karakterizálódó magatartásokkal teljes világ foglalta ez a könyv. Jelentősége azonban ennél is nagyobb.

Sok magyar élt hadifogságban különb s különb helyeken, főleg a két világháború idején, de ha ma a *hadifogság* szót halljuk – mindenki egyre gondol: a II. világháború szovjetunióbeli magyar hadifoglyaira. Közvetlenül és közvetve (elmesélés révén) élő százezreknek lett élményévé, bár az idő haladtával egyre inkább kuriozitássá súlytalanodik. Válhatott volna felrázóan érvényes nemzeti tapasztalássá, önfelismeréssé a maga idején, ha őszintébb és bátrabb hazai közéletbe torkollik, elsősorban általánosító igazságú művek által. De úgy tűnik, csak Örkény István volt írói birtokában a „nyersanyag”, amit a jelenlegitől még jócskán eltérő szerkezetben, publicisztikusabb lazasággal kezdett közölni folytatásokban egyik akkori újság, 1947 elején. A politikai korlátoltság és magánszorgalmú butaság azonban nem a műre, csupán szavakra figyelve nyomban felhőrdült és tiltakozott (minthogy sosem bolyongott harminc fokos fagyban a hőmezőkön, nem esett flekktífuszba, nem élt ötvenedmagával egy barakkban és ezredmagával egy táborban karnyújtás-közben ellenféllel és barátal évekig, a honvágytól és bizonytalanságtól egyízú, sőtlan tömegkoszton.) Az írás nyomán támadt „vita” nem serkentette a teljes szöveg kiadását, s még több részlet közreadása után is, a 70-es években is a teljes közlés vágya feszítette az író, aki sürgetően tudta, hogy egykori vad, groteszk élményeiből a valóság kiszámítatlanul igaz törvényeinek perspektívák ereje szabadul föl. – Az első publikációt annak idején így vezette be: „*Nem is én írtam ezt a könyvet, hanem háromszázezer szovjetunióbeli magyar. Én csak az ő írdeákjuk voltam.*” Azt hiszem jóval több: egy nemzedéki alapélmény írója lett; a hadifogság, a hadifogoly-állapot legteljesebb ábrázolója, tanúságtévője és tanulság-közvetítője – ha van még vagy már fülünk hozzá.

Kihallhatjuk, megérthetjük belőle például azt, hogy minden fennkölt eszme, foga-

lom annyit ér, amennyi konkrét és személyes tapadási pontot nyújt az embereknek. Olyan nincs, hogy „haza” meg „hazaszereget”, de a család, az anyám, az a lány ott akkor délután, a tópart csöndje, vagy a dzsesszisták önfeledt zenéje hajnalban a kiürült mulatóban; valami kép, íz, hangulat, amit megőriztek emlékrétegek az ott-honból: egy utca házsora sok romlott vakolattal, egy tál párolgó mákos guba az asztalon, a Póra Ferenc szalonnája, mivel paprikáskrumpliját készítette csöszködéskor a dombgerincen, s amely minden emlegetéskor megnőtt valamelyest – ezek a saját, mégis egylényegű valóságdarabok azok, melyekben a *haza* elevenen létezik, magára irányít tömérdek emléket, vágyat, érzelmi mozgulást. Ez „*A csillag Zágón fölött*”; alakot válthat, álruhát ölthet, de nem tűnik el, hozzá igazítja álmait, napjait a távollevő. A *munka* sem lelkesít senkit általában, de az önmagunk számára igazolt képesség, megállt próba, az elidegenültséget oldó megvalósítása valaminek, a bizonyítás és a siker, amit aztán meg kell ismételni, meg némi előnyt is jelent még – ez a munka realitása az ember számára. A régi világ *előítéleteit* konzerválja az elzárkózás, az önkéntes vagy kényszerű kutyaöl; de nyomban megereszkednek, lazulnak, elenyéssznek, amint a szükség vagy tapasztalás ellenük bizonyít. Még működnek egy darabig a sztereotípiák, noha már beléjük fészkelte a kétely, cáfolatukra van a megismerés vagy pusztán egy adott viszony, aztán csöndben, lassan kihunynak. Az ember társává lehet annak, akit elvileg még meg kéne tagadnia, és szakíthat olyanokkal, akikkel rokon fészekből röptült ki. A vi-szonyváltozás megelőzi az ideológiát. Nagyobb nyomás alatt ez gyorsabban megy végbe. A sorvasztó *szükség* – ami a lágerben éhség formájában diktált – szinte természetesen elemként rombol és épít. A szélről tudjuk ezt, az éhség – tényleges vagy re-tetteget – pedig hasonló: kikezd erkölcsöt, elhord gátlásokat, letarol, lepusztít, ám emel is gátakat máshol és másképp, új normákat és nagy kompenzációs rendszert terem. A gyakorlatban akadályozott lét eszményi formát keres: a szűkös (bár „elég”) porción élő ember elméletben főz, legyen tábornok vagy csicskás. És biztos, hogy soha többé nem eszik oly fölséges-izes töltött káposztát, mint mikor elmesélve a nyálát nyelte csak.

A hadifogságban mindaz megtörtént, ami szélesebb keretben itthon vagy harminc év alatt. A mai olvasó, ha ismeri a fogságot, ha nem, biztosan megtalálja benne a maga témáját, útját, történetét, vagy ahogy a lágerbeli Csontos Laci bácsi mondta volt: „*értelmeit*”. – Annál inkább, mivel e kiváló, történelmi publicisztika felvonultatja az *Emlékezők* remekművű hadifogoly-portréit is. Matyelka Mihály a hajdani Földhözragadt János egyenesági leszármazottja, Kirilla Péter meg a válaji Károlyi-uradalomból jött ugyan, hajszára a puszták népének fia – amivel bemutatásuk színvonalára kívánnék utalni. A portrék ezen felül észrevétlenül kerek és arányos társadalomképet is adnak. A kezdeteiben paraszti tematikájú szociológiai riportot Örkeny a legkönnyedebben alkalmazza (már 45-ben!) munkás, értelmiségi, katonatiszti, par excellence nagyvárosi alakjainak ábrázolására. Az író sorrendjét követve hadd említsék néhány alakot a sok felejthetetlen közül. Pl. az uradalmi cseléd Kirillát, aki – olvasni sem tud – újságnak nem hisz, írjon bár az otthoni csendőrvilág megszűntéről, a földosztásról; és nem paraszti gyanakvás okából, merthogy az újság talán lódit, de mert „*az embernek az a szokása, hogy amit nagyon szeretne, arról úgy beszél, mintha már meg is lenne neki...*” Micsoda életismeret! – tán többet ér a könnyen hívő lelkesedésnél. Viszont a pesti dzsesszdobos, Bubi lobogó tehetségének hitelével nyugózik le, jóllehet ő maga elintézi ezt annyival, hogy „...*csak a dzsesszt szeretem. Szeretem? Ez gyenge kifejezés*”, különben arról az aranyfíjú életformáról ad számot, mely a nagyúri szélhámosok, fezőrök örömvilágáé volt. A lágerben koncerteket ad, s valami musicalfélét üt össze egy német lelkeséssel a Gold-ról, mely „*a történelemben mennyire hogyishívjakolta az emberiséget...*” Neki a politika most is csak szöveg, duma, de van, amire fölötté az életét, arra, „*amit azon a két vacak dobon ki lehet(ett) hozni*”. A félproli gyerekből szerzetessé nevelődött marista atyát meg a kétegy támasztotta nyitottság, az önálló véleményyt, állásfoglalást provokáló helyzetek (hol dogmák, doktrínák nem segítenek) vezetik a kényelmes, ájtatos biztonságból a kockázatvállaló, új életforma küszöbéhez. *Hosszú az útja* – ám roppant érdekes és jellemző, akárcsak a huszártiszt-banktiszt-

viselő kanyarja. Utóbbi sorsáról, egyéniségéről kicsit halványabb a kép, talán azért, mert azóta fölfedeztük – az elmúlt években épp sorozatban –, hogy az ő esetéből több is akadt. Örkeny pontosan tudta már ekkoriban a tipikusság soha eleget nem elemzett paradoxonát, hogy tudniillik „*A legjobb példák a végletek*”, jól szolgálták későbbi, felívelő pályáján is. Ilyen végletek közt sodorja az élet a legremekebb munkásoknak, Roób Istvánnak a sorsa fonálát. Rideg-szorgalmas apja és vallásos anyja szerint tősgyökeres sváb, jó dolgosnak nevelik („*a magyar legföljebb napszámosnak való*”), aztán gyerekként Romániába kerülve kicsúfolt és makacs magyar lett, visszatérve világlátott, ügyes munkás, aki dolgozott szívósan, de csak a színház meg a séta érdekelt. Egyedül sétált, míg megszólította valaki, s mire föleszmélt, már nyakig volt az illegális mozgalomban. Később lebukott, összekínózták, ült, megint dolgozott, de már szervezeten szabotált; mikor bejöttek az oroszok, nyomban dolgozni kezdett a kommunista párt szervezésén, hivatalos ügyben járva, az utcáról „gyűjtötték be” fogságba. Ha hazakerült – a megirtakon túl tudhatjuk róla – ott folytatta, ahol abbahagyta, az építésnél. A Roób-fajták csak ehhez értenek még ma is – szerencsére.

„*Aki emlékezik, ítélkezik. Az emlék sohasem közömbös...* Az emlékek töltése van” a – könyv nyomokat jelez az útkeresőknek visszafelé, akik a II. világháborútól aktuális „Hogyan jutottunk odáig?”-kérdést firtatják, de elmélkedni valót tár azok elé is, akik manapság a „Hol vagyunk akkori illúzióinktól?”-kérdést teszik föl némán vagy hangosan. Akár vissza-, akár előrenézünk, erre a *töltésre* van szükségünk, amit Örkeny István posztumusz kötetéből kapunk. Memento, mely aktuális felszólítást intéz mindnyájunkhoz: mérjük meg, hogy az újjáulás nagy és fájdalmas eufóriájából mit igazolt vissza, mit devalvált vagy vesztetett el az utóbbi három évtized?! – Örkeny életműve is erre a maga által feltett kérdésre fogalmaz választ; körülbelül olyat, amilyet – sommásan és általánosságban – Bertha Bulcsunak közvetlenül mondott. Jobban megértjük és kíváncsibban keressük majd a választ, ha kiváltó kérdését a maga friss, fűtött erejével meghalljuk.

FUTAKY HAJNA

Jékely Zoltán:

A BÁRÁNY VÉRE

Legújabb könyve új oldaláról mutatja be Jékely Zoltánt, a kiváló költőt és jeles prózaíró. Tanulmányok, esszék, cikkek, útirajzok sorakoznak a kötet lapjain, jó nagy időt átvélve, a harmincas években írott kritikáktól a hetvenes évek végén közölt írásig, – több mint negyven esztendő terméséből ad válogatást ez a gyűjtemény. Ha Jékelyt, az írórt röviden akarjuk jellemezni, azt mondhatjuk, hogy költészete és szépprózája két szemléletmódot, stílust egyesít. Az ismertebb az, hogy mindig olthatatlan vágy hajtotta a későromantika Kék Lángja után. Elvagyódás, a múlt ígézetének vonzása, elmerülés a gyermekkor eltűnt varázslatában, régi szerelmek visszasaajgó emléke, a nagy művészet, Róma és Párizs megszentelt köveinek csodálata, álom és babona, csodavárás és szépségimádás – verseinek, regényeinek, novelláinak ezek a kulcsszavai. Ritkábban emlegetett sajátossága írásainak az a nagyon pontos, érzékletes valóságlátás, amely arról tanúskodik, hogy a holdjáró Jékely csöppet sem idegenkedik a hétköznapiaktól, a realitásoktól, az élet megragadható tényeitől. Ez a két szemléletmód egygyólvad műveiben, de nem oly láthatatlanul, hogy ne vehetnénk észre a két élményszerkezet egymásba hajlását, különválását, sőt, némelykori szembekerülését.

A *Bárány Vére* érdekes háttérrel rajzol a költői és szépprózai művek mögé. Bepillantást enged a szellemi életrajzba, rávilágít a gyökerekre és mészakokra, megismertet a barátokkal és mesterekkel – egyszerűen, közelebb visz bennünket Jékely Zoltán írói világához. Három meghatározó élmény- és életkört vetít elénk: a *Nyugat*-hagyomány élő tudatát, a két háború közötti erdélyi irodalom örökségét, a világirodalom nagyjaitól történt benső megismerkedését (ez utóbbihoz hozzácsatlakozhatjuk a római és párizsi útjain szerzett élményeket is).

A *Nyugatról* és írói köréről csak a legnagyobb elismerés hangján tud szólni. Értethető, hogy miért. A *Nyugattal* való kapcsolatról ezt írja: „A *Nyugatban* való megjelenés a 30-as évek derekán, úgy vélem, minden induló írónak és költőnek a legrango-

sabb elismerést jelentette. Ebben az elismerésben aránylag korán, 22 éves koromban részesültem”. Minden visszaemlékező, aki a *Nyugat* hasábjain valaha megjelent, ugyanezt mondja: a *Nyugat* volt a mérce, az íróvá avatás igazi helye, a rangot adó jellegzetes elvitatni tőle nem lehet. Ezért indokolt *Nyugat*-nemzedékekről beszélni, a század első évtizedeinek irodalmát pontosabban megnevezni aligha lehetne másként. Jékely számára a modern irodalom Krúdyval kezdődik, ezt írja róla: „Ami művében más szemében talán avasnak vagy zavarosnak tűnik, nekünk nem más, mint antikvitások értékelő csorbasága... Nem bíráljuk, hatása ellen nem tiltakozunk. Nem idézzük, de újra- meg újraéljük, tovább zsongatjuk magunkban. Ady, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Kosztolányi – apánk ugyan, sérthetetlen és büszkén vallott nagyapánk azonban Krúdy Gyula... örökre él lelkünkben, munkáinkban az utolsó magyar bűbajos: Krúdy Gyula”. De Krúdy után rögtön Ady következik, ő utána pedig Kosztolányi s a legnagyobbak közé számít Móricz Zsigmond is. A *Nyugat* elsősorban mindig őket jelentette, ők voltak a viszonyítási pont, ezért érthető, ha a modern magyar irodalom időszámítását velük kezdjük és azt hozzájuk szabva tagoljuk, az egymást követő nemzedékek fellépése szerint.

Jékelyt másik tápláló öröksége a szűkebb hazához és az erdélyi irodalomhoz kapcsolja. Édesapja révén korán megismerhette ennek az irodalomnak néhány kiváló szereplőjét, Kuncz Aladárt, Dsida Jenőt, Hunyadi Sándort, Reményik Sándort, nagyrabecsülte olyan képviselőit, mint Benedek Marcell, Horváth István, Tamási Áron és elméjébe zárta az erdélyi történelem jeles színhelyeinek hangulatát, a neves ősök cselekedeteit. Pár lapnyi csupán az *Enyed*, „a világ közepe” című írása, de a néhány oldal elég ahhoz, hogy megidézzék előttünk az erdélyi művelődés egyik kisugárzó szellemi központját, a „Maros-parti Athén” háromszázötven esztendejét, óriási jelentőségét. Ugyanilyen érdekes az az írása, amely Széchenyi *Naplójának* olvasása közben született. Köztudott, hogy a *Naplót* Jékely ültette át magyarra s ezt a hatalmas művet nem amolyan magánhasználatra készült jegyzetanyagnak tekintette, hanem a 19. század egyik leghitelesebb regényének, – család-, társadalmi és

történelmi regénynek. S úgy is kezeli, miközben a tolmácsolás révén tüzetes olvasásába merül. Jellemző példa erre, ahogyan nyomába szegődik Széchenyi útibatárjának, mellyel a Bihar megyei Diószegről, ezrede állomáshelyéről, lóvásárlás ürügyével, szabadságot kérve, 1821 júniusában Erdélybe indult. Útvonalán, írja Jékely, szembeötlő ugyan, hogy nemegyszer másaszt el az erdélyi magyar tudománnyal vagy történelemmel kínálkozó találkozásokat, de ennél sokkalta lényegesebb az, amit észrevesz vagy amivel találkozik. Nagyenyeden például igen rövid időt tölt, azt is a Kaszárnyában, a Bethlen Kollégiumra nem marad ideje, holott nemrég innen indult el az őshaza irányába Körösi Csoma Sándor, de nemsokára már tudomást szerez vállalkozásáról s majdan Döblingben olajképet őriz róla íróasztalán s ő vésette aranykeretere a köriratot, amely így kezdődik: „Nem magas helyzet, nem kincs a nemzetek védőre, hanem törhetetlen honszeretet, zarándoki önmegtagadás és vasakarat”.

A *Bárány Vére* harmadik nagy témakörébe a világirodalom tartozik, Dantétól Eminescuig, Thomas Mannig. Jékely kiváló tolmácsolója számos világirodalmi remeknek, de nemcsak magyarul megszólaltatója nagy klasszikusoknak és kisebb mestereknek, hanem műveik értője, magyarázója is. Egyetlen példát említve, *A kiválasztott* kapcsán Thomas Mann művének ama oldaláról, egyáltalán nem rejtett, de ritkán emlegetett vonatkozásáról ejt bölcs gondolatokat, amelyről inkább hallgatni illik. *A Wälsung-vér* című novelláig megy vissza a nyomozásban, de nem a pikantériát keresi s ne higgyük, hogy azért, mert lovag – mint ahogy az, mellesleg –, hanem megtalálja ennek a motívumnak a távolabbra utaló jelentéstartalmát. Az éles szemre valló ítélet, a szigorú mérlegelés a méltányossággal jár karöltve írásaiban. Vagyis a megértéssel, amit épp oly lényegesnek tekint, mint a szókimondó ítélkezést. De ez már olyan jellemvonás, hogy nagyobb hangsúllyal kell beszélnünk róla.

A gyökerek mélyre nyúlnak – a harmincas évekig, akkortájt nagy viták zajlottak a romantika és racionalizmus, az üdvösségtan és rendpárt hívei között. Még keveset hátrálhatnánk az időben, Kosztolányi Ady-reviziójaig, innen indult ki a megosztó po-

lémia! Jékely nem volt részese ezeknek a csatározásoknak, – a cikkeivel nem, annál inkább a műveivel. Költészetéből és prózájából a kordában tartott romantika, vízió, nosztalgia példadarabjait emelhetjük ki, de megtámadhatatlanok mégis, az értelmet mindenek elé helyezők sem találtak benne gyanúsítható gőzt, apostolkodást, megváltás-elméletet, egekbe szálló utópiát. A romantikán át-átvillant a mérséklet és szigor, a hétköznapiság prózája: a holdba néző tudta, mégis tudta, hogy az élet igazában hol zajlik, milyen keretek között. Követte a kék lángot, de nem akart árnyalakok társa lenni. Külön helyet őrzött meg magának ezzel a magatartással.

Szépen, érzékletesen, tiszta magyarsággal ír. Hogy A *Bárány Vére* írásai mindig személyes hangoltságúak és sohasem nehézkesek, azt tán említeni sem illik. Stílusa világos és tömör. Kosztolányi tanácsát követi, idézi is őt egyik helyen: „Úgy kell írni, hogy azonnal megértsék, mit akarunk... az olvasót egy másodperc ezredrészéig sem szabad bizonytalanságban tartanunk”. Kosztolányinak ezt az intelmét tartotta szem előtt: mesterének kitűnő tanítványa, aki közben maga is mesterré nőtt. Nem mond le arról, hogy érdekes legyen, nemcsak a műveket, az író emberi alakját is látja maga előtt. Csak ahhoz nyúl, amihez személyes érdekelttség, a vonzalom valamely neme köti. Nem hangos, de mindig érezni, hogy szenvedélyes; kivált ha az irodalom méltóságáról és a múlt értékeiről esik szó. A *Bárány Vére* című kötetet ez az eltökéltség avatja az irodalom iránt mélyen érdeklődők fontos olvasmányává.

BÉLÁDI MIKLÓS

Albert Gábor:

KIRÁLYOK KÖNYVE

Albert Gábor új regénye, a bibliai címet viselő *Királyok könyve* a történelemben vezet: a „második honalapító” IV. Béla emberi sorsát és politikai küzdelmeit idézi fel. A tatár seregektől vereséget szenvedett, mindenkitől elhagyott, kifosztott és menekülő, majd országát szívós munkával újjáépítő

király alakja nem először jelenik meg irodalmunkban. Szigligeti Ede méltán elfeledett történelmi drámája (1852) után különösen századunk magyar írói érdeklődtek iránta: a katasztrófákkal terhes, szüntelen újrakezdésekre kényszerülő magyar történelem sorsjelképét találták meg személyében, kudarcaiban és országépítő vállalkozásában. Kodolányi János népszerű regénytrilógiája: a *Julianus barát*, *A vas tiai* és a *Boldog Margit* a nemzeti veszélyeztetettségnek azt a tudatát szóltatta meg, amelyet a nagynémet terjeszkedés és a közelgő világháború következtében alakított ki a harmincas évek népi irodalma; Makkai Sándor *Táitoskirály és Sárga vihar* című regényei emellett még hangot adtak a kisebbségi létben élő erdélyi magyarság történelmi szorongásainak is. Az új magyar költészetben Juhász Ferenc nagyszabású költői eposza, *A halottak királya* szötte sötét látomásait és lassanként újjáépülő közösségi reményét IV. Béla alakja köré. Újabban pedig Szabó Magda sikeres történelmi színműve, *A meráni fiú* ábrázolta a nagy király ifjúkorát egy tervezett drámatrilógia első darabjaként.

A *Királyok könyve* írója is egy hatalmas vereség áldozatát és az újrakezdés hősét látja IV. Bélában. Négy időpontot választ ki a király életéből, illetve utóéletéből, s ezekben a „történelmi metszetekben” ragadja meg egyéniségét, életének drámai történetét. Az első metszet 1235. augusztus 2-a, közvetlenül II. András király halála és Béla trónra kerülése előtt. Ez a történelmi metszet mutatja be az előzményeket: II. András, a „lovagkirály” tékozló uralmát, nagyratörő terveit, állandó hadjáratait és az 1213-ban bekövetkezett királynőgyilkosságot, midőn Bánk bán és összeesküvő társai lekasztolták az idegen érdekeket szolgáló Gertrud királynét. Ez a metszet két uralkodó egyéniséget, sőt uralkodói politikát hasonlít össze: a lovag Andrást királyt és Béla herceget. Az elsőt a pompakedvelés, a felelőtlenység, a nagylelkűség és az erélytelenség, a másodikat a kötelességtudás, a zárkózottság, a fegyelem és valami belső keserűség jellemezheti. Két történelmi példa, egyszerűen két emberi magatartás áll itt egymással szemben: András könnyelmű hedonizmusa és Béla szigorú sztoicizmusa. Mindkettő történelmileg korhoz kötött, a király

a lovagi harciasságot, a herceg a keresztény kötelességteljesítést képviseli, mégis mindkét magatartásforma általánosabb körben mozog, szinte példázatos jellegű.

A második történelmi metszet: 1242. március 6-a, midőn a vereséget szenvedett IV. Béla király a trogiri tengerszoroson egy csónakban menekülve idézi fel szörnyű és megalázó képekben a csatavesztés előzményeit, lefolyását és következményeit. Számot vet addigi uralkodásának kudarcaival, és terveket sző az ország újjáépítésére: valójában ekkor, a legmélyebb bukás óráiban nő fel a maga királyi feladataihoz. A harmadik és negyedik történelmi metszet 1265. március 17-ét mutatja: a király nagyrészt már begyógyította a tatárpusztítás ütötte sebeket, a változó történelem új veszedelmet hozott, István, a trónörökös támadt apja ellen, s a királyság belső biztonsága kerül veszélybe. Ennek a történelmi metszetnek a megfáradt öreg király mellett a lázadó István és apácává lett, később szentté avatott testvére, Margit a hősei: rejtett vitájukból bontakozik ki az, ami az országgal történt a tatár visszavonulása után. Végül az ötödik metszet: 1272. július 15-e már történelmi epilógus. A Béla halála után trónra került V. István király elmélkedik Margit sírjánál a történeken: súlyos beteg már ő is, halálára készül, s csalódottan, nehéz történelmi szorongásoktól gyötörtén tekint vissza egy emberöltő drámai eseményeire.

A királyi visszatekintést átszövő elégikus érzés valójában az íróé: Albert Gáboré. A *Királyok könyve* hiteles történelmi krónika, elsősorban mégis az író történelemszemléletének kifejezője. Erre utal narratív technikája is: Albert Gábor a szereplők (IV. Béla és V. István király) belső monológjaiban mutatja be a történelmi eseményeket, s ezekben a sodró erejű, lendületesen megírt monológokban a meditáció, a kommentár a fontos, nem a krónika. (Habár a krónikaíró tolla is igen gazdagon működik, s színes képekben jeleníti meg a történelmi események peremén zajló életet is.) Az előadásmódot tekintve ez a történelmi regény nem sokban különbözik az író korábbi személyes jellegű, vallomásos műveitől: hősei most is magányosak, nagyralátó terveiken és fájdalmas kudarcaikon töprengenek, képtelen útvesztők foglyainak érzik magukat, saját igazabb sorsukat keresik.

Magányos elmélkedéseik és keserű meditációik elégikus fénybe vonják a történelmi eseményeket – a történelmet magát. Ez az elégikus szemlélet alapozza meg Albert Gábor történelemfelfogását, amely valójában így nem a bibliai „Királyok könyvének” határozott politikai tudatára, inkább a „Prédikátor könyve” bölcséleti szkepszisére utal: „vanitatum vanitas”. (*Szépirodalmi Kiadó*.)

POMOGÁTS BÉLA

Vámos Miklós:

VALAKI MÁS

A fiatal írónak ez a hetedik kötete, s ez a tény egyaránt tanúskodik kiadói és olvasói elismerésről. Válogatott novelláit, tizenöt év novellatermésének javát tartalmazó könyve sűrítetten tartalmazza a szerző kvalitásait. A kétségtelenül jól megírt, érdeklődést keltő történetek végén hatásos poén csattan, a groteszk humor sajátos látásmódjáról tanúskodik, s az erőteljes, sokszor totálissá váló dialogizáltság kerek jeleneteket formálva drámai természetűvé teszi az elbeszélések egy részét.

Vámos novellái mai életünk lényeges kérdéseit ragadják meg, fontos fájdalomgócokra tapintanak rá. Hogyan deformálják a gyermeki tudatot a felnőtt világ torzulásai; hogyan lesznek úrrá tárgyaink személyiségünkön, miként leszünk tehát a tárgyfetiszizmus rabjai; rendteremtő vágyunk mi módon bicsaklik ki, s hogyan viszonyul a józan emberi értelem és természet a bürokratikus mikroklíma körülményeihez; miként torzulnak el, és formálissá válva miként szűnnek meg az emberi kapcsolatok; hogyan lép az egyéniség helyére a felületes utánzással megformált szerep. Miért válnak az emberi kapcsolatok „cserebomlás” áldozataivá, miért viszonyulunk eszközként a személyiséghez, s miért válik az ember végül is kicserélhetővé – a kötet fontos, lényegre utaló címe szerint „valaki más”-sá. Ám éppen e kicserélhetőség, uniformizáltságra alapuló behelyettesíthetőség akadályozza meg, hogy ez a valaki más lényegében más legyen.

Bizonyára emberi sorsunk e fenyegetettégei alakítják a novellák létértelmezését abszurd jellegűvé. Két műben is szerepel az emberi kiszolgáltatottság élményét sugárzó kép: egy ismeretlen, hatalmas lény leemeli a háztetőket és dorongjával szétcsap a szeretfutó parányok között. De a furcsa, groteszk képek szinte mindenütt felbukkannak: a járdán az emeletről kizuhant öngyilkos nő hever, a Dunán felpuffadt holttest úszik, a tévé tetején halotti mécsesek égnek, a fonák helyzetbe került, alsónadrágba feszengő fiúval közlik apja halálhírét, Zrínyi Miklóst bozóttal körülnőtt kő helyettesíti.

Vámos Miklós könyvében tehát mai életünk lényeges problémáit tartalmazó, hatásosan megírt novellákat találunk. De sikerül-e a valódit, katartikus élményt kiváltó művészi igazsággá formálnia? Írásai egy részében a tartalom allegorikus szinten marad, az életanyag szegényes, s mivel a szöveg intenzitása sem növekszik meg eléggé, a közlést legfeljebb fogalmi szinten fogadjuk el igaznak, s a többnyire groteszk ötlet esztétikai értelemben nem győz meg bennünket, nemegyszer erőltetettnek, utánzatnak hat (*Vattacukor, Halak a parton, Gáz van*). Máshol az életanyag gazdagabb, de a tárgyak és emberek kapcsolatát s e viszonyhálózat időbeli folyamatszerűségét, mozgását, a szereplők magatartását és a mű cselekményét nem az életanyag öntörvényei, hanem a különváló általános-eszmei szint határozza meg. Mivel az általános igazságot nem sikerült egy epikus gazdagsággal megteremtett életanyag mozgásának belső törvényeivé tenni, az a jelenség áll elő, hogy a szerző folyton beleavatkozik szereplői sorsába, lombikyszerű életet kölcsönöz csupán nekik, motiválatlan cselekedetek követik egymást, s végül szervetlen-né, allegorikussá válik a mű világa, hiszen elemei nem egymásból, hanem az eszmei háttérből, írói világnézetből következnek. A *Micsoda nyár* című elbeszélés professzorának teljesen váratlan időben és helyen kell felbukkannia és tanításban részesítenie a főhőst, s a hullának is azért kell előkerülnie, mert ezen a napon hal meg a főhős apja, akiről a professzor olyan fontosakat mondott, s akit a saját fia oly kevéssé ismert. Az író mozgatja itt a figurákat, s a bábok ruháinak repedésein kilátszik a bábjátékos keze.

A kötet többi írásának értékei a meglé-

vő, s főként az előbb mondottakból következő fogyatkozások fölé nőnek, négy novella pedig emlékezetes esztétikai élményt nyújt, erőteljesen megvalósítja a műfaj korszerű lehetőségeit. Ezekben az írásokban az író létértelmezése az életanyag öntörvényeivé válva funkcionál, általános igazság és konkrét lételetény szerves egységet alkot. A műfaj intenzitásra készítő adottságait e művek a fantaszitikum sajátos alkalmazásával aknázzák ki. A fantaszitikum azonban itt nem játékos modernkedés, hanem a jellegzetességeiben megragadott és értékelt hiteles valóság egyik aspektusa, amely a tudatosság magasabb fokára emeli a mű világát azzal, hogy valamely meglévő, de rejtett, észre nem vett vonatkozásra hívja fel a figyelmet. A *Lakurak* különös szervezete az emberi kapcsolatokat előzőnléssel fenygető áruviszonyokra irányít vakító reflektorfényt. A *Környék* varázslatos trafikja intim hangulatával, lehetetlent nem ismerő mesés választékával még gyötrelmesebbé teszi azt a tárgyi és emberi hiányt, mely ezt a külvárosi világot jellemzi. A *Zöld vadászkalap* izgalmasan többértelmű: a fenyegetettség rémülete szétfoszló, rossz álom és realitás egyszerre – a néhány vonással kitűnően megrajzolt, különös nagynéni távozik, de kalapját a kilincsen hagyja. Az *utolsó szalmaszál* sivalkodó madárszülői is egyre többet jelentenek, s ugyanezért csak nehezen tudjuk elfelejteni a befejező, kérdőjel nélküli kérdést: „...én nem értem hova lettek a verebek... hát hová tűntek mondjátok meg”

Ezekben a novellákban s még néhányban a jobbak közül egy sajátos, s Vámosnál következetesen visszatérő humánus gesztus ellenpontozza az abszurd, dehumanizált világképet. Odisz megszajnálja a fiatalasszonyt, aki mellett az Anyák könyve hever, Pé és Em (a ciklizált novellák visszatérő hősei) emberi kapcsolata egyre teljesebbé és gazdagabbá válik, s a közös elhagyottság fájdalomában kilép a gyűlölködés közegeiből anya és leánya (*Duett*). S ez a mozzanat figyelmeztet arra, hogy a kötet címének nemcsak ironikus értelme van: nemcsak a kicsérélhetőség keserűségét, de a tényleges változás igényét is hordozza.

A leleplező – tudatosító fantaszitikum alkalmazása mellett Vámos a szöveg intenzitását is növeli. Igen sokféle köznapis szövegformát alkalmaz – az önéletrajz, a kérelem,

a családtagok egymásnak szóló üzeneteit tartalmazó cédulák egyaránt a kapcsolatok formálissá válásáról, kiüresedéséről tanúskodnak. Kétféle nyelvi anyag ellenpontjával kommentár nélkül is sokat tud közölni. A német anyanyelvű, magyarul csak torz mondatokra képes mostohaanya családjától, való idegenségét nem szükséges ábrázolni, hiszen minden szava jelzi (*Lázadások*). A problémák partikularitását még jobban kiemeli a jogász hivatals nyelvhasználat (*Bűnügy*), s az argo és a katonai zsargon groteszk ellenpontjával utal egyrészt a közösségi élet fonákságaira, másrészt arra a folyamatra, ahogy egy együgyű tudat nekifeszülve törekszik egy lényeges igazság megragadására (*Kérelem*).

A novellák szövege gyakran szándékoltan közhelyeszerű, de a frázis némelykor írói hanyagságot is jelez. S ez annál inkább feltűnő, mert olyan részletek közelében találhatók, amelyek remekül megfogalmazott, sűrített közlést tartalmaznak, s az üresjáratot a színvonalas szövegkörnyezet még jobban kiemeli.

Vámos Miklós válogatott novellákat tartalmazó kötetének java írása tehát okos szemmel megragadott valódi problémákat emel epikus igazsággá, a groteszk fantaszitikum alkalmazásával és a szöveg intenzitásának fokozásával a műfaj korszerű lehetőségeit keresi. (*Magvető, 1981.*)

NAGY IMRE

Mezei András:

ILYEN GAZDAGOK VAGYUNK?

Úgy tetszik: szellemi javaink pocskékolása minden mértéket fölülmúl. Az elmúlt esztendő publicisztikai zuhataga joggal körbácsolta fel a közhangulatot a találmányok örök gáncsolói ellen. Egy sok vihart megélt újtó szerint a feltalálót gyakorta éri olyasfajta csalódás, amely másutt képtelenségnek hatna – például, mi lenne akkor, ha Németh László helyett gépirónóját vélnénk nagy írónak? Nos, azt nem tudom – de annyi bizonyos, hogy jól esett kötetben

találkozni „összegyűjtött” esetekkel, ismét csak „nehéz emberekkel”, kiknek életműve azért marad torzó, mert közvetlen környezetük érdeke nem egyezik a nagyobb közösség, a társadalom érdekeivel. Az *Ilyen gazdagok vagyunk?* esszencia és vádirat. Sűrítőmánya „találmányiparunk”, a sokat emlegetett innováció szarvashibáinak, vádirat az ezért felelős (vétkük úgy látszik csak az újságírók, szociográfusok szerint bizonyítható) vezetők ellen. Dicséret illeti azt a *költőt*, aki – éppen elkötelezettsége folytán – ekkora prózai terhet vesz a vállára. És dicséret illeti a kiadót, hogy ezt az inkább fekete, mint fehér cikkgyűjteményt megjelentette, hiszen a már elhangzott jelzések, napvilágot látott figyelmeztetések és rémisztően keserű történetek köteté gyúrva még félelmetesebbek. Mezei András nemcsak kitűnő költő, de jeles publicista is. Gondolatmenete mindvégig követhető távolságban marad, nem bonyolódik szigorúan szakmai fejtegetésekbe, ehelyett a józan ész logikájára épít – kristálytisztán. Ott és akkor háborodik fel, ahol és amikor olvasója csap az asztalra, de indulatai, ha néha tévútra is vezérlik, személyeskedő mellékösvényekre sohasem. Könyvével kapcsolatos hiányérzetem tehát nem a stílust, hanem főképpen az anyagfelvételt érinti. Nem az a bajom, hogy a szerző a találmányok mellé áll. Az sem, hogy mindezt költői hevülettel, a publicisztika műfajában (sajnos mostanában) szokatlan expresszív erővel teszi. Nincs kétségem afelől, hogy jó ügyet szolgál. *Egyoldalúsága* bánt, mely egyrészt *tényeit*, másrészt pedig *végkövetkeztetéseit* teszi labilissá – ha mégoly igazak is. Ahogy a bírósági tárgyaláson, úgy az újságíró kritikai anyagának főlvetelénél is kötelező *a másik fél meghallgatása!* Bizonyára nagyobb munka és vaskosabb könyv lett volna ennek eredménye, de egyben *tajszűlyosabb, mélyebb* – nem ennyire *emocionális* mű... Az akadémikusok, irigyek, kockázatot nem vállalók szavai hiányoznak. Akik talán magyarázattal szolgáltak volna magatartásukat illetően, ha meggyőzni nem is tudtak volna. Akik védekezésükkel szőtték volna azt a bizonyos rendszer-hálót, melyen fennakadnak az újtó törekvések. A hálót persze Mezei András is megszövi. Csakhogy csupán elméletben – e nagyon is gyakorlati témában! Mondhatja a szerző: eleget beszéltek, reklámozták magukat azok az emberek, akik falakat építenek a találmányok

elő. Legyen végre *csak* a feltalálóké a szó! Mezei bőven idéz különböző újságcikkek-ből, amelyek minden valószínűség szerint megrendelésre készülhettek – a vezetés presztízse védelmében. Azonban ezekkel szembesíteni az újtók vádjait hatásos, de nem korrekt eljárás. Mert így szempont ütközik ítélethirdetéssel, nem vélemény a véleménynel. A föltaláló is ember – sőt, sajnos legtöbbször tépett idegzetű, érzékeny, aki az ellenfélből már rég ellenséget faragott. Megértem őt. De megállapításait nem veszem készpénznek, hiszen objektív csak úgy lehetek, ha az egyik elfogult embertől eljutok a másikig – a két pólus ebben az esetben nem semlegesíti egymást, hanem erősíti a tárgyilagos ítéletalkotást. A szenvedély nem helyettesítheti az éleslátást. Az újtók *mellé állni* nem annyit jelent, mint *kritikátlannak* lenni irántuk. Az „audiatur et altera pars” nem véletlenül vált örök bölcsességgé...

Az egyoldalúság más buktatókkal is jár. Például azzal, hogy egy-egy ténybeli tévedés, hiba az egész mű hitelét veszélyezteti. Hegedűs Antal gyógymetszése sok helyen valóban kitűnő minőségű gyümölcsöt és kiemelkedő termésátlagot eredményezett – és valóban az érdektelenség, a kisszerűség állta bevezetésének útját. „A Baranya megyei görcsönyi tsz-ben előregedett, kivágásra ítélt fák a Hegedűs-féle eljárással 20 ezer kiló termést – egymillió forint jövedelmet – hoztak” – írja a feltalálóról szóló fejezetben Mezei András. Nos, ez nem igaz! Sőt, a termelőszövetkezet és Hegedűs pereskedett (az ügy iratai föllelhetők a Baranya megyei Bíróságon), mivel a várt eredmény nem következett be – részben a gazdaság hozzá nem értése miatt. A „Kifulladásig” című részben Pető Gábor Pál (nála: Pethő Gábor) újságíróról azt állítja Mezei, hogy idézhette a Pados találmányáról írt „leleplező” sorait. Ebből ugyan egyetlen sort nem közölhetne, az inkriminált cikk ugyanis – melyet ezek szerint nem látott, csak hallott róla – azzal foglalkozik, hogy Pados a saját könyvéről megjelent kritika miatt indított rágalmozási pert a bírálót szerzője ellen. (Ez könnyen megeshet Mezeivel is...)

Járatlan a szerző a szabadalmi jogokkal kapcsolatban – gyakorta eltéved útvesztőiben. Szabadalmat csak az a találmány kaphat, amelyet pontos receptúrával, részletes technológiai ismertetéssel nyújtanak be – ez törvény! Kis-Szölgyém a cellpanel ese-

tében nem nevezte meg a katalizátort, Széles Lajos nem adta ki égést gyógyító szerének adatait – ezért nem kaphattak rájuk szabadalmi oltalmat. Elfogadom: a bizalmatlanság, a jogos óvatosság vezette a feltalálók az indokolt, vagy indokolatlan titkolódzáshoz. Mezei megkérdőjelezhetette volna a törvény létjogosultságát, de nem tehet szemrehányást a meglévő (rossz, vagy jó?) törvény betartóinak... Mezei András másik – talán a legsúlyosabb – tévedése, hogy a szabadalmi oltalmat úgy veszi, mint valami minőségi bizonyítványt! Holott: az a tény, hogy egy találmányra szabadalmat adnak, mindössze annyit jelent, hogy az érintett találmány megfelel az adott országban a szabadalmazhatóság szempontjából előírt alaki és érdemi követelményeknek. Vannak országok, ahol lényegében nincs elővizsgálat és így minden találmány, amelyet előírásosan bejelentenek, szabadalmi oltalmat nyer. A Magyar Iparjogvédelmi Egyesület főtitkárának írásából idézek: „Sajnos a laikus közvéleményben fellelhető az a hamis hiedelem, hogy a szabadalmazás, sőt az arra való bejelentés valamilyen garanciát, »nemesi státuszt« ad az érintett terméknek.” A szabadság ténye tehát – nem minősítés. Mezei viszont úgy értelmezi és úgy is használja! Ezért a könyv végén inkább magával vitatkozik, elmélkedik – a „Beszélgetések” kis is lóg a fejezetek közül.

Hazánkban olcsó a szellemi munkaerő. Talán az öröndetes tanulási láz csökkentette értékét, esetleg az az egyszerű tény, hogy manapság könnyebb egy diplomást találni, mint segéd munkást. Mindenesetre a szellemi kapacitás pocskolását senki sem ellenőrzi. Mezei András megpróbálta. Jóhiszeműen, jobbító indulattal eredt az elsúlygyed, vagy éppen óriási erőfeszítések árán felszínen maradó találmányok után. Bemutat canossa-járásokat, golgotákat – alanyai egyben áldozatok is. Alaposabb feltáró munkával, a körülmények objektívebb mérlegelésével könyve több lett volna hatásos figyelmeztetésnél – a fejtegetések, következtetések hálójában nem szakadozhatna könnyen, ha az egyoldalúság, a tévutak nem rontanák az írás hitelét. Így azonban a címlap hatalmas kérdőjele nem vált felkiáltójellé. Kérdőjel maradt továbbra is.

TAMÁS ERVIN

Gerencsér Miklós:

ARADI NAPLÓ

Ignaz Böhm-mel kellett „találkoznia” az írónak ahhoz, hogy ez a nagyszerű muka örömeinkre, nemes hasznunkra létrejöhesse. Ki is volt Ignaz Böhm? Gerencsér Miklós kutatásai közben lelt rá, hiszen élő személy volt, Arad várának osztrák katonaeorvosa. Ahogy az író jelzi, még gyerekkorában – talán 1936-ban – hallott először Aradról, a szabadságharcról, Damjanich Jánosról és az aradi vértanúkról, akikért versek jaidultak, akikről világszerte írtak akkoriban s később is, de akiknek aligha tudná elmondani a nevét száz mai középiskolás közül tiz!... Jó-kai remekművekkel adózott a szabadságharc emlékének, de még a közelmúltban is olyan kitűnő munka idézte őket, mint Nemeskürty István „Kik érted haltak szent Világszabadság” című könyve. Mégis sok lényeges vonatkozásban közelít új-szerűen a dicső, majd szomorú napokhoz s méltóan; Arad városát egy kissé a világ középpontjává teszi számunkra – mint ahogy az is volt, legalább néhány órára, ha nem is tudott róla a világ! – az Aradi napló írója.

Mi ha kimondjuk a Maros-parti szép város nevét, nem utcákra, kertekre, házakra gondolunk, hanem örökös, baljós jelképre. Nem földrajzi helyre, ahogy a tudat „térképén” sem csak helyet jelent Muhi, Mohács, Világos... Gerencsér Miklós megpróbálta emberarcúvá közelíteni e jelkép-várost. Nem azért, hogy elmossa a történelmi intelmet, sőt; megismerve a város akkori utcáit, lakóit, a sok más városéhoz hasonló köznapjait is, magasztosul föl bennünk igazán történelmi rendkívülisége. Még világosabban láthatjuk, hogy az elvakult bosszúállás az európai forradalmakért ítélt golyó általi halált, ácsolt bitót három nemzet legkiválóbb férfiainak! Így, e vonatkozásban jeleztek „világidőt” Aradon 1849. október hatodikán hajnalban az órák.

Bizony jó, hogy az író és Ignaz Böhm az időben egymásra találtak!... Aradvár orvosa mindent tudott, mindent látott, ami azokban a léleksötétítő napokban történt. A vár katonaeorvosaként bejárt például a belső szörnyeivel és látomásaival küzdő-küszködő

Lenkey János cellájába s végigkísérhette a tizennegyedik tábornok haláltusáját. S mivel az orvosok előljárója volt, jelen kellett lennie a kivégzéseknél.

Miféle ember Ignaz Böhm? Császártisztelő, jó osztrák, aki azonban így látja a helyzetet: „Milyen különös: a mi oldalunkon rengeteg a magyar, ugyanakkor a rebellis Magyarország hívei között sok más nációbéli található...” Másutt: „Eddig még soha nem mertem megkérdezni magamtól, miért nem szeretnek bennünket. Alig van nép a birodalmunkban, amelyik ne nyúlt volna fegyverhez ellenünk. Mi, osztrákok, jó szándékú, becsülésre méltó embereknek ismerjük magunkat...” Gerencsér Miklós „író-társának” naplója, mintegy a tisztességes ellenfél szemével láttatja az eseményeket. Katonatiszt is egyúttal, nemcsak orvos, így a hadihelyzetről stb. is sokat tud. A napló 1848. március 17-i bejegyzéssel kezdődik és 1850. február 9-én fejeződik be. Ő maga európai műveltségű, humanus ember. Mégis érthetetlenül áll az olyan jelenségek előtt, mint például a két Knezich esete. Mindketten rácsok, egyikük a magyar honvédsereg tábornoka, aradi vértanú, a bátyja pedig császári tábornok. De említhetnénk a két Vécseyt, apát és fiút. Az öreg grófnak szemé se rebben rebellis fia miatt, semmit se tesz érte... Ignaz Böhm a legnagyobb jóindulattal sem érti a történelmi idők különlegességét, de valamiképpen megérzi azok sajátos és feledhetetlen nagyszerűségét. Ezért is zárul az alábbi mondatokkal – hitelesen! – a napló utolsó bejegyzése: „Nem bírom tovább ezen a meghódított földön. Sietnem kell innen. Lesütött szemmel, a felejtés valószínűtlen reményével. Amíg gyűlölnek bennünket, nem térek vissza Magyarországra. Erővel szerzett prédaként akkor sem fogadhatnám el ezt a földet. ha valódi hasznót húzhatnék belőle. Vendégeskedni pedig bárbar passzió ott, ahol nálunknál különb férfiakat akasztottunk.”

Mi teszi Gerencsér Miklós művét igazán vonzóvá, fontossá és hitelessé? Az a magabiztosság, ahogy eligazodik a sokfelől és sokféleképpen összefutó események szálain, ahogy otthonosan jár-kel Arad utcáin, ahogy tudatja Ignaz Böhm „segítségével”, hogy

milyen ember volt Siliák Miklós térparancsnak, a kivégzéseket vezénylő Tichy őrnagy, Gróf Thun altábornagy, aki alighanem negyvenkét további halálos ítéletet akadályozott meg azzal, hogy ragaszkodott a katonai szabályzathoz, bár el is borzadt a vérengzéstől. De a naplóból természetesen megismerjük mind a tizenöt aradi vértanú közeli arcát – Lenkey János embertelen viaskodását a rémekkel, az október 25-én magányosan kivégzett Kazinczy Lajos komor életútját, olvashatjuk utolsó soraikat, megtudhatjuk utolsó szavait – élő közelségbe kerül hozzánk sorsuk, sodródásuk, majd öntudatos közösségvállalásuk. S bár naplót olvassunk, kitűnő szépirói leírások, csatajelenségek teszik változatossá, izgalmassá mindvégig az 536 oldalas könyvet.

Saját vallomása szerint húsz évig készült e könyv megírására Gerencsér Miklós. Körülbelül tíz esztendeje, hogy e könyv első változata a vidéki lapokban folytatásban megjelent. Jól tette az író, hogy újabb tíz évet szánt e minden bizonnyal maradandó művére, amely a „népben-nemzetben való gondolkodás” hitvallásával s az ehhez méltó felkészültséggel, a szép szó erejével csillogtatja a történelemtanítás mesteriségét.

A magyar irodalom még mindig adós a fontos, sorsdöntő történelmi korszakok, személyiségek ábrázolásával, szépirodalmi megörökítésével. Történelmi tudatunk, különösen az ifjúságé, aggasztóan szegényes. Nem csoda, hogy igen gyakran „vakablakokon” nézünk vissza az időben. Ideje lenne valamiféle olyan vállalkozás elkezdésének, mondjuk nyolc-tíz-tizenöt író elhatározása nyomán, ami föltérképezné, majd berajzolná a sebként villogó fehér foltokat. Gerencsér Miklós új könyve jó példa arra, hogy konok elhatározás, írói felkészültség ön maga fölé képes emelni embert és alkotót a nagy, közös ügy érdekében! Míg a divatokkal való versenytülszólásból, mely öncélú; legfőljebb tisztas feledettség lesz. Az író szavait is kölcsönözve: olyan könyvet írt, amelyet áthat a közös emlékezés kötelessége, s ami méltó a nemzet soha meg nem szűnő megrendüléséhez. (*Szépirodalmi Kiadó*)

KISS DÉNES